BIR GÖRÜŞÜN TARIXÇƏSI

(***Gümüşü Furqon***)

– Adamın gərək naxışı gətirə!.. Bir də görürsən ki, bir-birindən bixəbər iki nəfər – bir qız, bir oğlan çöl-biyabanda bir-birinə rast gəldi; birdən belə məlum elədi ki, elə bir-birilərindən ötrü gəliblər bu dünyaya...

(Qəssab Ağanəcəfin arvadı Balacaxanımın küçə qapısı ağzında dayanıb tum çırtlaya-çırtlaya cavan qızlara dediklərindən.)

– Mənim də istədiyim budu ki, Məmmədağa xoşbəxt olsun!..

(Bu sözləri bir axşam Əli, Səmədullaya demişdi, həmin axşam ki, Yadulla və Fatmanın toyu idi və Ələkbərin klarneti adamın sümüyünü yerindən oynadırdı.)

– Mənimki belə gətirdi, təki Məsməxanım xoşbəxt olsun!..

(Voronejə gedən qatarın pəncərəsindən ağaran qış gecəsinə baxa-baxa Güldəstə belə fikirləşmişdi.)

I HİSSƏ

Bu hissə oxucunu Məmmədağa ilə, Məmmədağanın ay işığında gümüş kimi ağaran alüminium örtüklü furqonu ilə, milisioner Səfərlə, Məmmədağanın məhəllə uşağı Mirzoppa ilə və nəhayət, Məsməxanımla tanış edir, oxucu Məmmədağa ilə Məsməxanımın bir-birilərinə söylədiklərinin və söyləmədiklərinin şahidi olur.

Həmin qəribə gecə idi. Aydın məsələdir ki, Abşeronda bu cür gecələr saysız olmuşdu və bundan sonra da olacaqdı, amma alüminium örtüklü furqonun arxasında birdən-birə bir topa qıpqırmızı bulud görünəndə Məmmədağa fikirləşdi ki, qəribə gecədi bu gecə; bu gecənin nə üçün qəribə olduğu ona məlum deyildi və o özü də öz fikrinə təəccüb edib gözlərini qıydı, bir müddət altdan-yuxarı qıpqırmızı buluda baxdı, sonra başını qaşıya-qaşıya dənizə baxdı, amma bu işdən bir şey anlaya bilmədi.

Həmin qəribə yay gecəsi təzəcə başlayırdı və bir azdan alüminium örtüklü furqonun arxasında bir parça buludu qıpqırmızı qızardan günəş tamam batacaqdı, ay çıxacaqdı, ulduzlar çıxacaqdı, qurbağalar quruldamağa başlayacaqdı, cırcıramaların səsi aləmi başına götürəcəkdi. Zuğulba qayalarının yuxarısındakı pansionatın, sanatoriyanın həyətində yanan işıqlardan başqa kəndin bütün işıqları sönəcəkdi, Bakıya gedib-gələn elektrik qatarının səsi bir müddət lap aydın eşidiləcəkdi, sonra bu səs də kəsiləcəkdi, bir sözlə, Zuğulbanın bu dəniz sahilini həmişəki yay gecəsi bürüyəcəkdi.

Indi bir tərəfdən də ay dənizdə üfüqü qıpqırmızı qızartmışdı və dənizin mavi-qırmızı suyu üfüqdən sahiləcən par-par parıldayırdı, amma Məmmədağa Abşeronda bu cür yay gecələrini çox görmüşdü və təkcə bir tərəfdən günün batması, bir tərəfdən də ayın çıxması bu gecəni onun üçün qəribə edə bilməzdi.

Həmin gün axşama kimi külək əsirdi və külək bir saatdan bir dəyişirdi, gah xəzri ağappaq köpüklənmiş dalğaları qayalara çırpırdı, gah da gilavar əsirdi, amma axşamçağı birdən-birə külək dayandı və ağcaqanad yenə yamanca baş qaldırdı; Zuğulbanın dənizindən, qumundan, qayalarından olmazdı, amma ağcaqanadı da yaman ağcaqanad idi. Ağcaqanad Məmmədağanın gözünün düşməni idi, amma bu dəfə küləyin belə naxələf çıxması onun qanını qaraltmadı, çünki qəribə gecə idi bu gecə.

Məmmədağa yenə gözlərini qıyıb qırmızı bulud parçasına baxdı. Qırmızı bulud parçası yavaş-yavaş solurdu və necə oldusa, bu solğunluq həmin qəribə yay gecəsinə bir nisgil gətirdi. Məmmədağa bu nisgilin də səbəbini başa düşmədi və axırda bu qərara gəldi ki, qəribəlik elə ona görə qəribəlikdi ki, səbəbi məlum deyil. Bu qərara gəlib sidq-ürəkdən gərnəşdi və başını qaşıya-qaşıya furqonun balaca taxta nərdivanını qalxıb içəri girdi.

Məmmədağanın üstündə alabəzək iri hərflərlə «PNEVMATIÇESKIY TIR» yazılmış furqonu sübh tezdən yolun başında görünəndə çayçı Qəzənfərin qanı qaralırdı, çünki müştərilərinin bir çoxu – kəndin cavanları, yeniyetmələr həmin gün səhərdən axşamacan furqonun yanından əl çəkmirdi, tüfənglə nişan alırdı, parça toplarla bankalardan düzəldilmiş piramidaları vurub dağıdırdı, rezin halqaları tullayıb qarmaqlara keçirirdi.

Yayda Zuğulbaya gələndə Məmmədağa həmişə furqonu kənddən aralıda, sahildəki qumluqda saxlayırdı. Məmmədağa belə fikirləşirdi: o yerdə ki, genişlik yoxdu, orada istirahət də yoxdu; o yerdə ki, baxanda üfüq görünmədi, yağış yağanda üstünə damcılamadı, gün çıxanda səni qaraltmadı, yəni o yerdə ki, dənizlə, qayalarla, ağaclarla təkbətək olmadın, orada əsl istirahət yoxdu. Təkbətək o mənada yox ki, ancaq sənlə dəniz – ikiniz olasınız, o mənada ki, sənlə dənizin arasını asfalt kəsməsin, dəmir yolu kəsməsin, tüstüdən, mazutdan, maşın səs-küyündən uzaq olasan.

Məmmədağa istəsəydi, Bakının ən yaxşı yerlərindən birindəki TIR-ə işə düzələrdi; idarələrində hamı onu tanıyırdı və ona hörmət edirdi, çünki o həftə olmurdu ki, planı doldurmasın və indiyə kimi heç bir əskik işi olmamışdı ki, başını aşağı diksin; amma bunu istəmirdi Məmmədağa, çünki öz furqonunun, öz yolçuluq sənətinin aşiqi idi. Həftədə bir dəfə Bakıya gedirdi, pulunu təhvil verirdi, bazar gününü öz evlərində qalırdı, sonra yenə də yola çıxırdı. Abşeronda onun gəzmədiyi kənd yox idi. Hər kənddə bir, uzaqbaşı iki gün qalırdı, istəyirdi ki, heç kim onun furqonundan bezməsin və furqon hər dəfə özü ilə bir bayram gətirsin.

Bu həftə Bakıdan Xırdalana getmişdi, oradan Dügaha, oradan Məhəmmədliyə, oradan Fatmeyiyə, oradan da bura gəlmişdi – bu qəribə gecəli Zuğulbaya. Sabah sübh tezdən Bakıya qayıtmalı idi.

Axşam saat səkkizdən, doqquzun yarısından sonra TIR-ə gələn olmurdu, çünki hər gecə kənddə kino göstərilirdi və hərdən Məmmədağa özü də furqonu bağlayıb kinoya gedirdi, amma çox zaman axşamlar, gecələr də öz furqonu ilə məşğul olurdu, silib - təmizləyirdi, içini səliqəyə salırdı, tüfəngləri yağlayırdı, maşının kapotunu qaldırıb hissələrini gözdən keçirirdi, sonra da dənizdə çimirdi.

Məmmədağa dənizdən sahildə dayanmış furqonuna baxmağı xoşlayırdı; hər dəfə furqonun təmiz alüminium örtüyünə, üstündəki rəngbərəng iri hərflərlə yazılmış şüarlara baxdıqca hiss edirdi ki, öyünür, lap lovğalanır və dənizin suyu da bu lovğalığı tamam təmizləyirdi, elə bil, ovcunda balıqqulağı yuyurdu, büllurlaşdırırdı, bir uşaq sevincinə çevirirdi; bu uşaq sevinci dənizin içində Məmmədağanın bütün bədəninə yayılırdı. Məmmədağa yaxşı başa düşürdü ki, bu dünyada furqonu olmaq və həmin furqonu bu cür bəzəmək elə böyük bir iş deyil. Bunu başa düşürdü, amma hər dəfə də alüminium örtüklü furqona baxdıqca, üstündəki yazıları oxuduqca belə məlum olurdu ki, yenə öyünür əməlli-başlı.

Alüminium furqonun hər iki tərəfində iki eyni şüar yazılmışdı.

Birincisi:

Uçis iskusstvu metko strelyat!

Ikincisi:

Yunoşi i devuşki!

Ovladevayte texniçeskimi vidami sporta!

Bir yazını isə Məmmədağa özü fikirləşmişdi və furqonun girəcəyində *«PNEVMATIÇESKIY TIR»* sözlərinin aşağısında özü rəngbərəng hərflərlə yazmışdı:

BIR GÜLLƏ ILƏ IKI DOVŞAN VURMAQ OLARMI? OLAR!

Bu, müştəri yığmaq üçün yalandan yazılmış sözlər deyildi və ümumiyyətlə, Məmmədağanın yalanla heç arası yox idi. Bu mexanizmi o özü fikirləşib tapmışdı, özü də düzəltmişdi: taxta dovşanın döşündə qırmızı bir nöqtə vardı və güllə bu nöqtəyə dəyəndə həmin dovşan bir ayağı üstə sağ tərəfə əyilirdi, arxasından çıxan ikinci dovşan isə bir ayağı üstə sol tərəfə əyilirdi.

Iş belə gətirdi ki, həmin qəribə yay gecəsi Məmmədağa dənizdə üzə-üzə həmişəki kimi sahildəki furqonuna baxıb öyünə bilmədi...

Məmmədağa rezin parçaların üzərinə yapışdırdığı kağız nişangahları, taxta dovşanı, tülkünü, ayını, şiri və naməlum bir heyvanı, bankalardan düzəltdiyi piramidanı bir-bir nəzərdən keçirib birdən-birə darıxdı; tirdə işlədiyi müddətdən bəri birinci dəfə idi ki, beləcə darıxırdı; birdən-birə bu furqonun içi ona darısqal, cansıxıcı gəldi. O heç cür başa düşə bilmədi ki, bu nədən oldu; dayandığın yerdə birdən-birə beləcə darıxasan, qəribə iş idi; tüfənglərdən birini doldurub təkəlli qaldırdı və bir gözünü qıyıb nişan aldı. Həmişəki kimi onluğu vurdu, sonra özü də təəccüb etdiyi bir biganəliklə (nə olmuşdu axı, ona?!) məhəccəri aşıb kəlbətini götürdü və saçaqlı dəmir gülləni rezindən dartıb çıxartdı: sonra yenə məhəccəri keçib furqonun qapısına yaxınlaşdı, kəndin işıqlarına baxdı və birdən-birə belə bir fikir onu sarsıtdı ki, hərgah, bu saat burada onun başına bir iş gəlsə, heç kimin bundan xəbəri olmaz, bir müddət keçər, bu furqonu başqa birisi sürüb bura gətirər, hamı yenə gəlib nişan atar, amma heç kim yadına salmaz ki, dünyada Məmmədağa adında bir oğlan vardı və o oğlan bu furqonu çox istəyirdi, bu qumluğu da, bu dənizi də. Məmmədağa kənddən gələn işıqlara baxdı, baxdı və ona elə gəldi ki, bütün günü səhərdən axşamacan adamlarla olsa da, əslində o bu taxta dovşanın, tülkünün, ayının, şirin və naməlum heyvanın yanında tək-tənhadı.

Məmmədağa ömründə belə şeylər fikirləşməzdi və bilməzdi ki, vaxt olar, onun başına belə fikirlər gələr...

Furqona tərəf addımlayan adamın boğuq öskürəyindən məlum oldu ki, gələn milisioner Səfərdir.

Milisioner Səfər içəri girib:

– Axşamın xeyir, qağa! – dedi və dəsmalını çıxarıb sümükləri qabarmış arıq sifətinin tərini sildi.

Məmmədağa bayaq ağlına gələn fikirlərin gözlənilməzliyindən başını qaşıya-qaşıya:

– Axşamın xeyir, Səfər! – dedi və yenə də məhəccəri aşıb üstünə balaca döşəkcə qoyduğu taxta kətildə oturdu. Üzü quramalı bu döşəkcəni Səkinə xala düzəltmişdi və bu döşəkcə furqonda Məmmədağa üçün doğma şeylərin doğması idi.

– Hə Səfər e, qağa? Adım Səfərdi, amma ömrümdə bircə dəfə səfərim olub, ode, o dağlardan, – milisioner Səfər əlini başının üstünə qaldırıb elə bil ki, o dağları göstərdi, – buraya, vəssalam!

Milisioner Səfər otuz il idi Laçının dağlarından ayrılmışdı və həmişə o yerlərdən ötrü burnunun ucu göynəyirdi, yatanda da, duranda da o yerləri yadına salırdı, hər il hazırlaşırdı ki, oralara getsin, amma hər il də bir iş çıxırdı ortaya.

Əlbəttə, əgər arvadı Zübeydənin ürəyindən olsaydı, indi çoxdan gedib gəzmişdi o yerləri.

Məmmədağagilin məhəlləsində də gəlmələr vardı. Bunlar o adamlar idi ki, rayonlardan köçüb Bakıya gəlmişdilər, kimisinə hökumət məhəllədə boşalan evlərdən vermişdi, kimisi də pulla xüsusi mülk almışdı. Gəlmələr, adətən, məhəllədə özünü qərib hiss edirdi, heç kimlə qaynayıb-qarışmırdı. Məhəllə gəlmələrdən əvvəl bu evlərdə yaşayanları yaddan çıxarmırdı; onların çoxu təzə tikilmiş binalarda mənzil alırdı, bir müddət məhəllə ilə əlaqə saxlayırdı, sonra yavaş-yavaş bu əlaqə kəsilirdi, amma məhəllə onları uzun müddət yaddan çıxarmırdı.

Ata-babadan bu məhəllədə yaşayan və əri Əbdül onu da, uşaqlarını da atıb qaçandan sonra Sarı hamamda kassir işləyən Ağabacı deyirdi:

– Bu qarabağlıları görürsüz, ağəz, vəzəri yemirlər, deyirlər ki, adam belə göyərti yeməz...

Zərgər Ələşrəfin arvadı Ziba deyirdi:

– Ağəz, sən də söz danışdun də, zər qədrini zərgər bilər!

Bərdədə ev-eşiyini satıb ailəsi ilə Bakıya köçmüş və indi tramvay sürücüləri kursunda oxuyan Allahverdi deyirdi:

– Ə, sən ölməyəsən, məhəttələm bu bakılıların işinə!.. Səhərdən axşama kimi hər gün küftə-bozbaş bişirirlər. Səhər ayılıb eşidirsən ki, ət taxtasında ət döyürlər tıqqatıq, gecə yerinə girirsən, yenə də görürsən ki, ət taxtasında ət döyürlər tıqqatıq...

Inqilabdan əvvəl Xarkovda universitet qurtarmış rus dili müəllimi Alxas bəy isə müsbət səkkiz şüşəli eynəyinin üstündən adama baxa-baxa deyirdi:

– Oğul, bu nə qarabağlı söhbətidi, bu nə bakılı söhbətidi, nə çuşkabazlıqdı, nə həmşəribazlıqdı, ayıb deyil? Niyə özünüz özünüzə bir ad qoyub bihörmət edirsiniz?..

... Əlbəttə, milisioner Səfərin bütün bunlardan xəbəri yox idi və o, üz-gözünün tərini silib yaş dəsmalını yelləyə-yelləyə:

– Qağa, – dedi, – birindən soruşublar ki, haralısan, deyib hələ evlənməmişəm. Bu, düzdü, amma o yerlərin dağları yaddan çıxmır də!.. Yaddan çıxmır ki, çıxmır... Bu saat oralarda olasan, qağa, başın haqqı, gərək yun cempir geyəsən, üstündən də pencək düymələyəsən. Yoxsa ayazdan dişin dəyəcək dişinə. Gərək pürrəng, xoruzpipiyi bir çay da içəsən ki, canın qızışsın, özün də ləzzət aparasan. – Söhbət çayın üstünə gəlib çıxanda milisioner Səfər lap bikeflədi. – Buranın çayı çay deyil ha!.. Nə qədər rəng tökürsən tök, nə cürə deyirsən dəmlə, amma o yerlərin çayının ləzzətini vermir... – Bilirsən nədəndi, qağa! Suyundan! O buz kimi dağ suyu ki, daşın dibindən pıqqıldayıb çıxır, başqa şeydi, qağa!..

Milisioner Səfər papağını çıxarıb çoxdan tükü tökülmüş daz başının tərini sildi. Gün onun üz-gözünü qapqara qaraltmışdı, başının papaq altında qalan hissəsi isə ağappaq idi, elə bil, ağ kasanı çevirib qoymuşdular başına.

– Başın haqqı, qağa, bu saat o çaydan iyirmi stəkan içərəm, doydum demərəm. Samovar da ki, başında çaynik, dızıldaya bir tərəfdə...

Milisioner Səfər lap yanıb-yaxılırdı ki, indi dağ suyundan xoruzpipiyi çay içə bilmir, Məmmədağanı isə bu saat dünyada ən az maraqlandıran şey çay idi; o hələ də bayaqkı fikirlərinə mat-məəttəl qalmışdı və başa düşə bilmirdi ki, nədən idi bu fikirlər, nə olmuşdu ona; get-gedə yaşa dolur, bundandı bəlkə? Yəni doğrudan yaşdandı? O, gözlərini milisioner Səfərin ağappaq başından çəkib taxta dovşana,

tülküyə, ayıya, şirə və naməlum heyvana baxdı və iki ildən bəri Abşeron yollarında ürəyində gəzdirdiyi bir istək, arzu yenə baş qaldırdı.

Iki il bundan əvvəl Bakıdakı bulvarda böyük attraksion sərgisi açılmışdı və həmin sərgiyə baxan gündən bəri Məmmədağanın belə bir arzusu var idi ki, Abşeronun kəndlərini təkcə öz alüminium örtüklü furqonu ilə yox, bu cür bir attraksionla gəzib dolaşsın, bu səyyar attraksion sirk kimi bir şey olsun; Məmmədağa belə fikirləşirdi və indi də ona elə gəldi ki, belə bir attraksionu olsa, darıxmaq nədi, adamın heç başını da qaşımağa vaxtı olmaz.

Milisioner Səfər papağı başına qoyub:

– Belədir işlər, qağa, – dedi. Adım Səfərdi, amma həyatımda cəmi bircə səfərim olub...

Sonra milisioner Səfərin yadına düşdü ki, bu gün səhər həyətdə dayanıb diş tozu ilə formasının dəmir düymələrini sürtüb parıldadanda, nə oldusa, arvadı Zübeydə yenə hirsləndi və üzünü ona tutub dedi ki, sən Səfər yox, Səfehsən... Nə üstündə hirsləndi Zübeydə? Milisioner Səfər bunu yadına sala bilmədi və gülümsədi. O, Zübeydənin hirslənmələrinə öyrənmişdi və daha acığı tutmurdu buna. Sonra birdən-birə yadına düşdü ki, deyəsən, yenə Naçalnikin üstündə hirsi tutdu Zübeydənin...

Naçalnik yadına düşəndə yenə milisioner Səfərin qanı qaraldı, çiyninə qonmuş ağcaqanadı şappıltı ilə vurub öldürdü, sonra köynəyini təmizləyib dedi:

– Yaxşı deyiblər ki, niyyətin hara, mənzilin də ora. – Sonra da Məmmədağaya baxıb gülümsədi. – Sən cavan oğlansan, belə şeyləri bilməzsən...

Əlbəttə, Məmmədağa milisioner Səfərin nə fikirləşdiyini bilmirdi, amma burasını çox yaxşı bilirdi ki, bu arıq, uzun kişi bir də heç vaxt dağ suyundan xoruzpipiyi çay içməyəcək. Məmmədağa niyə belə fikirləşirdi, səbəbi məlum deyildi; bir də ki, milisioner Səfərin elə görkəmi belə deyirdi.

Məmmədağa bunu da bilmirdi ki, milisioner Səfərin iki naçalniki var idi, biri təbii ki, idarədə, o biri də evdə. Məsələ burasında idi ki, milisioner Səfərin altı qızı, bir oğlu var idi, oğlu sonbeşik idi və o, anadan olanda həyatlarında birinci dəfə milisioner Səfərlə Zübeydənin sözü bir oldu: uşağın adını Naçalnik qoydular.

Düzdür, indi uşaqlar Naçalnikin adını lağa qoyanda və o gəlib evdə ağlayanda ki, niyə mənə belə ad qoymusunuz, Zübeydə günahı yıxırdı milisioner Səfərin boynuna, amma o vaxt özü razılıq vermişdi və o vaxt milisioner Səfərin ürəyi lap dərində bir qubar bağlamışdı: o başa düşmüşdü ki, Zübeydə ona görə uşağa bu adı qoymağa razılıq verdi ki, bilirdi əri heç vaxt naçalnik olmayacaq.

Milisioner Səfər indi də uşağa belə ad qoymaqlarına peşman deyildi. Əvvəla, ona görə ki, ad adamı bəzəmirdi, adam adı bəzəyirdi. Ikincisi, pis bir söz deyildi bu, Naçalnik gərək yaxşı oxuyaydı, yaxşı çalışaydı, adını doğruldaydı. Onun qanını qaraldan və axşam vaxtı bu furqona gətirən də elə burası idi.

Milisioner Səfər yenə papağını qaldırıb yaş dəsmalla ağappaq başını sildi, bundan sonra uzün qara barmaqları ilə köhnə portsiqarından bir «Pamir» çıxarıb yandırdı, dərin bir qullab vurub dedi:

– Işığa gəlir e, qağa, bu köpək uşağı ağcaqanadlar, işığa gəlir. Bu saat mən gedirəm, sən də işığı söndür.

Məmmədağa furqonun ortasından sallanmış elektrik lampasına baxdı. Günaşırı şüşəsini silib təmizlədiyi bu iki yüz voltluq lampa furqonun içini elə gur işıqlandırırdı, elə bil, işıq bu darısqallığa sığışmırdı. Məmmədağa bu darısqallığı yenə hiss etdi, ürəyi qısıldı və lap qəti qərara gəldi ki, günü sabahdan attraksion məsələsini danışacaq idarədə, lazım olsa, gedəcək Nəcəfin yanına, axırı ki, bir iş edəcək.

Nəcəf qabaqlar Məmmədağagilin məhəlləsində yaşayırdı və ondan cəmi dörd yaş böyük idi, amma indi nazir müavini işləyirdi. Məhəllədən kim onun yanına xahişə getmişdisə, Nəcəf əlindən gələni əsirgəməmişdi.

Məmmədağa Nəcəfi yadına salıb bir balaca yüngülləşdi və milisioner Səfərin həmişə parıldayan qoburuna baxdı. Milisioner Səfər hər gün evdən çıxıb işə gedəndə qoburunu səliqə-sahmana salar, yaxşı-yaxşı silərdi. Məmmədağa tüfənglərdən birini məhəccərin üstü ilə ona tərəf sürüşdürüb:

– Atmaq istəyirsən, götür at! - dedi.

Milisioner Səfər bu dəfə boynuna qonmuş ağcaqanadı şappıltı ilə vurub öldürdü və yaş dəsmalı ilə boynunu silə-silə:

– Yox, qağa, çox sağ ol, – dedi. – Atmaqla, vurmaqla aram yoxdu. Mənimki odu ki, əmin-amanlıq ola, sakitlik ola... Bilirsən, qağa, sənin yanına niyə gəlmişəm? – Milisioner Səfər axır ki, ürək eləyib mətləbə keçdi. – Mənim oğlumu gərək qoymayasan buralara gələ, gələndə qovasan.

– Evdən xəlvət pul götürüb gəlib bura?

– Yox, ə, sən də söz danışdın də!.. – Mənim oğlum oğurluq edər? Tanımırsan onu?

– Yox.

– Ona görə də elə deyirsən də!.. Mətləb başqadı, qağa... Dünən yox srağagün soruşuram ondan ki, daha böyük oğlansan, keçmisən səkkizinci sinfə, gərək indidən məqsədin ola ki, kim olacaqsan böyüyəndə. Deyir məqsədim var. Deyirəm kim olacaqsan? Deyir furqonum olacaq, kəndlərə tir gətirəcəyəm...

Məmmədağa milisioner Səfərin uzun sifətinə, tərdən yaş olmuş köynəyinə, par-par parıldayan dəmir düymələrinə baxdı, sonra ayağa qalxıb məhəccərin üstündən atıldı və furqonun qapısına yaxınlaşıb kəndin işıqlarına baxdı. Ona qəribə gəldi ki, sübh tezdən buradan çıxıb gedəcək, bir də neçə vaxtdan sonra bura gələcək, amma kim isə tamam başqa adam, lap elə sabah dənizdə çimməndə, sahildə, günün altında parıldayan alüminium örtüklü bir furqonu gözünün qabağına gətirəcək, bu furqonu özünkü biləcək və ürəyində öyünəcək. Kəndin işıqları birdən-birə ona doğma gəldi, elə bil, içini isindirdi və Məmmədağa fikirləşdi ki, Abşeronun hər kəndində işıqlar sönəndən sonra gecənin yarısı yuxuya getməzdən əvvəl kiminsə gözlərinin qabağına alüminium örtüklü bir furqon gəlir və həmin furqon Məmmədağanın, bax, bu furqonudu. O, başını qaldırıb göyə baxdı.

Qırmızı bulud parçası yox olub getmişdi. Dənizdə üfüq də qızarmırdı daha. Ay çıxmışdı, ulduzlar çıxmışdı, lap xəfif xəzri başlamışdı və ay işığında sahilə gələn ləpələrin köpüyü süd kimi ağappaq ağarırdı; bu süd ağlığında elə bil ki, həmin qəribə yay gecəsinin təmizliyi vardı və Məmmədağa başa düşə bilmədi ki, cəmi on dəqiqə bundan əvvəl niyə birdən-birə o cür darıxdı? Bir halda ki, dünyada bu cür süd ağlığı vardı, adam niyə darıxırdı, niyə adamın ürəyi qısılırdı?

Milisioner Səfər heç vaxt heç kimin ürəyinə dəymək istəməzdi. Onun fikrincə, dünyada ən pis şey kiminsə ürəyini sındırmaq idi. Indi də arxadan bu cavan oğlanın qara saçlarına, enli kürəyinə, əzələləri sayılan qollarına baxa-baxa fikirləşdi ki, pis iş gördü deyəsən, könlünü sındırdı deyəsən bu oğlanın. Amma burası da var idi ki, cavan oğlan da gərək zəhmət çəkib onu başa düşəydi. Milisioner Səfər yaş dəsmalını səliqə ilə qatlayıb cibinə qoydu və uzun qara barmaqları ilə yenə də köhnə portsiqarından bir «Pamir» çıxarıb yandırdı, dərin bir qullab vurub dedi:

– Bilirsən, qağa, nahaq pərt olursan. Deyiblər ki, həmişə imam üçün ağlayanda, bir dəfə də yezid üçün ağla. Mən nə deyirəm? Pis söz demirəm ki... Mən də istəyirəm təkcə oğlum yaxşı oxusun, böyüsün, böyük adam olsun...

Məmmədağaya çox adam çox söz demişdi, amma uşaq vaxtı molla Süleymanın dediyi bir söz heç vaxt yadından çıxmırdı. Adamlara deyilən sözlər də qəribə idi. Bir də görürsən sənə elə söz deyirlər ki, şapalaq kimi tutur, amma bir aydan sonra yaddan çıxıb gedir və heç vaxt onu xatırlamırsan. Hərdən də elə söz deyirlər ki, heç fikir vermirsən, amma sonralar bütün ömrün boyu yadından çıxmır.

Molla Süleyman Məmmədağagilin məhəlləsində olurdu və onun haqqında danışmaq köhnə Sarı hamam, köhnə məscid, yan-yana iki adam güclə yeriyən Dar dalan haqqında danışmaq kimi bir şey idi. Molla Süleymanın gözündə qalın şüşəli çeşmək, başında adda-budda tükü tökülmüş qəhvəyi rəngli buxara papaq, əlində üstü gümüşlə işlənmiş köhnə əsa olardı. Əvvəlcə molla Süleymanın çəliyinin tıqqıltısı eşidilərdi, sonra özü hansı həyətdənsə çıxıb səki ilə addımlayardı.

Məhəllənin molla Süleymandan xoşu gəlməzdi. Molla Süleyman çağırılmayan qonaq idi və harda aşdı, orda başdı. Günlərin bir günündə məhərrəmlik vaxtı Məmmədağa ömründə birinci və axırıncı dəfə uşaqlarla Sarı hasara dırmaşıb məscidin həyətinə baxdı. Molla Süleyman balaca həyətin ortasında dayanıb mərsiyə deyirdi:

Necə qan ağlamasın daş bu gün,
Kəsilib yetmiş iki baş bu gün.
Kaş bu gün, bu dəmdə
Olaydım Kərbəlada.

O zaman Məmmədağa molla Süleymanın çeşməyinin qalın şüşələri altından bərələn gözlərinə baxıb fikirləşmişdi ki, əgər yetmiş iki baş kəsilən vaxt Kərbəlada olsaydı, adamları darda qoyub elə birinci qaçan molla Süleymanın özü olardı. Məmmədağa bunu axşam evdə də dedi və Səkinə xala əvvəlcə ona acıqlandı ki, bir də məscid tərəfə getməsin, sonra da özünü saxlaya bilməyib gülümsədi:

– Amma sən də az bilmirsən ha! – dedi.

Məmmədağagilin məhəlləsində binaların çoxu birmərtəbəli, ikimərtəbəli idi və hamısının da damına qır basılmışdı. Məmmədağagil dama çıxıb molla Süleymanı gözləyirdi, çəliyin tıqqıltısı gələn kimi, birmanatlığın ucunu deşib sapla bağlayırdılar. Molla Süleyman səkinin üstünə düşmüş manatlığın yanına çatanda dayanırdı, çeşməyini pula zilləyib diqqətlə baxırdı, sonra əyilib yerdən götürmək istəyirdi. Molla Süleyman səkinin üstünə əyilən kimi Məmmədağagil sapı dartırdı və kişi pulun dalınca bir neçə metr az qala imələyirdi. Sonra Məmmədağagil hay-küylə sapı yuxarı dartırdı və manatlıq molla Süleymanın yekə, çopur burnunun

qabağından dama qalxırdı. Molla Süleyman lənət yağdıra-yağdıra, qarğışlaya-qarğışlaya çəliyini tıqqıldadıb səkinin üstü ilə yoluna davam edirdi:

– Dayanın bir, köpək uşağı! Əlləzinəni əzbər oxudacağam sizə!..

Ən qəribəsi bu idi ki, üç-dörd gündən sonra molla Süleyman yenə də özünü saxlaya bilməyib, ucuna ip bağlanmış manatlığı götürmək üçün aşağı əyilirdi.

Bir gün Məmmədağa Dar dalanın qabağındakı tut ağacının altında oturub taxtadan şumaqədər yonurdu. Birdən kim isə onun boynunun ardından tutub qaldırdı. Məmmədağa heç vaxt bilməzdi ki, molla Süleymanın qolunda belə güc var. Onun gözlərini də bu cür yaxından görməmişdi. Dərinə düşmüş bu acıqlı gözlər qalın şüşənin arxasında böyümüşdü. Molla Süleyman Məmmədağanın sifətini lap gözlərinin tuşuna gətirib saralmış seyrək balta dişlərinin arasından tüpürcək damcıları sıçraya-sıçraya:

– Bircə, – dedi, – biləydim ki, böyüyəndə sən kim olacaqsan? Hambal olacaqsan, hambal! Hambal Dadaş deyəcəklər sənə!

Bu vaxt Məmmədağagilin dalan qonşusu Kitabulla hardansa gəlib çıxdı və onu molla Süleymanın əlindən aldı:

– Uşağın boynunu burax, a kişi! Burax deyirəm sənə!

Molla Süleyman acıqlı gözləri ilə Kitabullanın hündür boynunu, enli kürəklərini, güclü qollarını nəzərdən keçirib:

– Sən də Qoçu Nəcəfqulusan? – dedi.

– Yox, Qoçu Nəcəfqulu deyiləm, amma burax uşağın boynunu!

– Hə... Deməli, Həllac Mənsursan! – Molla Süleyman bu sözləri lap yanıb-yaxılıb dedi və Məmmədağanın boynunu buraxdı; Məmmədağa düz bir həftə molla Süleymanın qaxac barmaqlarını boynunun arxasında hiss etdi.

Indi o vaxtdan çox illər keçmişdi və o zaman dediyi bu sözlər yəqin molla Süleymanın özünün yadından çıxmışdı. Bakıda olanda Məmmədağa furqonun bir tərəfini səkiyə çıxarıb evlərinin qabağında saxlayırdı. Məhəllənin uşaqları furqonun başına yığılırdı və bu uşaqlardan heç kim ağlına gətirmirdi ki, bir vaxt Məmmədağanın özü məhəllədə dayanan maşınların qabağında bu cür atılıb - düşürdü. Düzdür, ondakı maşınlarla bu alüminium örtüklü furqon bir araya sığmırdı, yəni bu furqonun yaraşığının qabağında o «paluturka»lar, «villis»lər təzə nağaranın yanında köhnə dəf kimi bir şey idi.

Məmmədağa Sarı hamama gedib özünü kisəçi Cabbara yaxşıca kisələtdirirdi, buğxanaya girib yaxşıca buğlanırdı, hamamdan çıxıb Əsədullanın budkasında bir krujka sərin pivə içirdi, sonra evə gəlib təzə köynəklərindən birini, təzə kostyumunu geyirdi, qalstuk taxırdı, çölə çıxıb Dar dalanın qabağındakı tut ağacının yanına gəlirdi. Tay-tuşları, məhəllənin cavanları bir-bir gəlib onunla görüşürdü, hal-əhval tuturdular və Məmmədağa məhəllədəki bütün yeniliklərdən xəbərdar olurdu, bilirdi ki, kim nişanlanır, hansı qızın «hərisini» veriblər, kim işini dəyişib, kim qonşusuyla dalaşıb, kim kimlə barışıb və kim kimdən inciyib. Böyük yeniliklərdən isə əvvəlcədən evdə xəbər tuturdu. Toya çağrılanda onun dəvətnaməsini Səkinə xalaya verirdilər və o həmişə işini elə qurmağa çalışırdı ki, toylarda iştirak eləyə bilsin. Məhəllədə hansı toyasa gedə bilməyəndə, o saat dedi-qodu başlayırdı və Məmmədağanın belə dedi-qodudan zəhləsi gedirdi. Işdi, heç cürə mümkün eləyə bilməyəndə, əvvəlcədən hədiyyəsini aparıb toy yiyəsinə verirdi, təbrik edirdi. Hər bazar günü Bakıda qalanda mütləq yas yerlərinə dəyərdi, başsağlığı verərdi,

üzrxahlıq edərdi. Məhəllədə hamı onun xətrini istəyərdi və cavanlar onunla hesablaşardı. Məhəllənin fikri yekdil idi:

– Məmmədağa kişi oğlandır!

Bəzən molla Süleyman da çəliyini tıqqıldada-tıqqıldada günün altında par-par parıldayan alüminium örtüklü furqonun yanından keçirdi. Məmmədağagilin küçəyə baxan pəncərələrinin qabağında ayaq saxlayıb çəliyini qaldırırdı, ağacın ucu ilə şüşəni döyüb Məmmədağanın anasını çağırırdı, çeşməyinin arxasında irilənmiş zəhmli gözlərini düz arvadın gözlərinə zilləyib deyirdi:

– Səkinə bacı, maşallah! Maşallah! Yaxşı oğlun var! Allah-taala onu sənə çox görməsin! Xoşbəxt olsun!

Səkinə xala da ürəyindəki gizli təlaşla dil-ağız edirdi:

– Çox sağ ol, molla! Ömrün uzun olsun!

Səkinə xala qorxurdu ki, molla Süleymanın Məmmədağaya gözü dəyər; səhər mis qazanda ayrıca bozbaş asırdı, elə qazanla da göndərirdi molla Süleymangilə; bu da, bir növ, rüşvət kimi bir şey idi.

Molla Süleymanın iki oğlu var idi, ikisi də dustaq yatırdı. Biri müharibə vaxtı əsir düşüb faşistlərin tərəfinə keçmişdi, o birisi isə on beş yaşında bir qızı zorlamışdı.

Səkinə xala oğlundan çox razı idi. Məmmədağa keçən il bacısı Solmazı şah qızı kimi köçürmüşdü. Solmazın indi yaxşı ev-eşiyi vardı, özü də yaxşı adama rast gəlmişdi.

Səkinə xalanın dünyada bircə nigarançılığı vardı ki, o da Məmmədağa sarıdan idi. Həm işi elə iş idi ki, adamı nigaran qoyurdu, həm də evlənmirdi ki, evlənmirdi: Səkinə xala məhəllənin ən yaxşı qızlarının adını çəkirdi, amma Məmmədağa heç kimi yaxın qoymurdu və belə söhbətlərdən də xoşu gəlmirdi. Səkinə xala bilirdi ki, oğlu bircə dəfə «hə» desə, məhəllənin ən adlı-sanlı ailəsindən ən yaxşı qızı gəlin gətirər evinə. Hətta qonşuları upravdom Kərim özü bir-iki dəfə işarə vurmuşdu ki, Məmmədağa nahaq subay gəzir. Upravdom Kərimin bütün məhəllənin yaraşığı bir qızı vardı, gündüz kitabxanada işləyirdi, axşam institutda oxuyurdu...

... Həmin qəribə yay gecəsi məhəllələri, evləri, Dar dalanın qabağındakı tut ağacı Məmmədağanın yadına düşdü və nədənsə ona elə gəldi ki, buradan – Zuğulbanın bu qumlu dəniz sahilindən onların məhəlləsinə cəmi bir saatlıq, furqonla iki saatlıq yol deyil, gərək günlərlə gedəsən bu yolu; birdən-birə ona elə gəldi ki, məhəllələri də milisioner Səfərin başı qarlı dağları kimi, bu yerlərdən çox uzaqdı; üzünü furqonun məhəccərinə söykəyib, səhərdən bəri papağı ilə sifətini yelləyə-yelləyə özünü tənbehləyən milisioner Səfərə tutub:

– Deyirsən, yaxşı vaxtıdı o dağların? – dedi.

Milisioner Səfər məsələnin bu cür asan və yüngül həll olunmasına sidq-ürəkdən sevinib:

– Başın haqqı, qağa, – dedi, – bu saat orada bir büsat var ki, qiyamətdi!.. Sonra bir az susub əlavə etdi: – Deyəsən, müştərilərin gəlir.

Milisioner Səfər papağını başına qoyub furqonun qapısından çölə boylandı və bu dəfə lap açıq-aşkar qanı qaraldı:

– Qurumsaq oğlu qurumsaq, içib deyəsən yenə...

Bir-birinin ardınca iki nəfər içəri girəndə spirt iyi furqonu başına götürdü və Məmmədağa qabağındakı kök oğlanı o saat tanıdı.

Kök oğlan əvvəlcə milisioner Səfərə tərs bir nəzər saldı, sonra Məmmədağaya baxdı, sonra da taxta dovşana, tülküyə, ayıya, şirə və naməlum heyvana baxıb güldü:

– Alə, kefdi ki bu, – cibindən bir dənə beşlik çıxarıb məhəccərin üstünə çırpdı: – Əlli dənə güllə ver! Atacağıq səhərə kimi!

Onun yanındakı arıq oğlan da elə bil şüar deyirdi, əlini yuxarı qaldırdı:

– Atacağıq!

Məmmədağaya məlum oldu ki, Mirzoppa onu tanımadı, buna baxmayaraq, lap yüz güllə verərdi onlara, amma o yerdə ki, söhbət tüfəngdən-güllədən gedirdi, qoy tirin saçaqlı gülləsi olsun, fərqi yox idi, qardaşı da içib gəlsəydi, atmağa qoymazdı.

Mirzoppa yağlı göz qapaqlarını qıyıb taxta dovşana baxdı və bu dəfə lap bərkdən güldü:

– Alə, doğrudan kefdi e, bu! Nöş indiyəcən bura gəlməmişik biz?

Mirzoppa arıq oğlana baxdı. Arıq oğlan əlini yuxarı qaldırıb:

– Atacağıq! – dedi.

– Tüfəngin yaxşısını ver a, xalaoğlu, fiktivni iş görmə bizimlə!.. – Bunu da Mirzoppa Məmmədağaya dedi.

Əlbəttə, başqa vaxt olsaydı, Məmmədağaya belə sözlər demək mümkün olan iş deyildi, yəni bu sözləri deyən, TIR-in saçaqlı gülləsi kimi, furqonun qapısından çölə atılardı, amma Məmmədağanın bir xasiyyəti vardı ki, lazım olanda acı sözü udmağı bacarırdı; bu dəfə də Mirzoppanın yağlı sifətinə baxıb təkcə bunu dedi:

– Qalsın sonraya. Bağlamışam tiri.

– Neynəmisən? – Mirzoppa arıq oğlana baxdı, yəni ki, bu nə səfeh sözdü eşidirik, sonra üzünü Məmmədağaya tutdu. – Tez elə, alə, tez elə!

Arıq oğlan yenə əlini qaldırıb:

– Atacağıq! – dedi.

– Atmayacaqsınız! – Bunu da milisioner Səfər dedi.

– Sən mumla! – Bunu da Mirzoppa milisioner Səfərə dedi, sonra da əlini boğazına apardı. – Yığmısan məni, bax, bura! Hara gedirəm düşürsən dalıma. Əl çək məndən, deyirəm sənə!

Milisioner Səfər papağını çıxarıb bu dəfə furqonun içinə dolmuş araq iyindən özünü yelləyə-yelləyə:

– Ə, Mirzoppa, adam olmadın də, sən! – dedi. – Ayaq üstə dura bilmirsən, harana yaraşır indi tüfəng atmaq?

Mirzoppa cibindən bir dənə də əzik beşlik çıxarıb məhəccərin üstünə çırpdı:

– Puluna minnət! Yüz güllə ver! – dedi.

Arıq oğlan yenə əlini yuxarı qaldırıb şüarını dedi:

– Atacağıq!

– Atmayacaqsınız! – Bunu təzədən milisioner Səfər dedi.

Mirzoppa köynəyinin açıq yaxasından tükləri pırtdayıb çıxmış kök sinəsini qaşıya-qaşıya:

– Sənə demirəm əl çək bizdən? – dedi. – Nə istəyirsən? Pulun yoxdu, pul verək?!

Əlbəttə, bu söz milisioner Səfər üçün dünyanın ən böyük təhqiri idi. Hirsindən səsi xırıldaya-xırıldaya dedi:

– Mənim indiyə qədər dilimə haram çörək dəyməyib! Indiyə qədər, gözümün ucuyla da olsa, kimsənin əlinə baxmamışam. Həmişə çesni olmuşam, düz dolanmışam. Həmişə də belə olacağam!

Mirzoppa milisioner Səfəri nifrətlə təpədən-dırnağa qədər süzüb:

– Elə ona görə bu günə qalmısan də!.. – dedi. Milisioner Səfər papağını başına qoyub Mirzoppanın lap qabağına yeridi:

– Nə günə qalmışam, ə, mən? Nə günə qalmışam?!

Mirzoppa bu dəfə milisioner Səfərə cavab vermədi, üzünü Məmmədağaya tərəf tutub:

– Tez elə! – dedi. – Adama bir tüfəng, yüz güllə!

Məmmədağa heç vaxt gözləməzdi ki, günlərin bir günündə, qəribə bir yay gecəsi Mirzoppa ilə beləcə rastlaşacaq. Əslində o, Mirzoppanı tamam yadından çıxarmışdı və bu gecə onu görməsəydi, bəlkə də heç vaxt yadına salmayacaqdı.

– Noldu, alə? – Mirzoppa gözünün birini yumub diqqətlə Məmmədağaya baxdı və onu tanıdı. – Məmmədağa döyülsən sən?

– Məmmədağayam...

...Mirzoppanın atası Əliabbas kişi qırçı idi və məhəllədə hamı onlara «Qırçılar» deyirdi. Iri bir qır tiyanı Mirzoppagilin küçə qapılarının qabağında dayanırdı və payızqabağı bu qır tiyanı məhəllədəki evlərin qapılarında gəzirdi. Əliabbas kişi binaların damına qır basırdı. Hərdən tiyan məhəllədən yox olurdu, bu o demək idi ki, Əliabbas kişi başqa məhəllədə iş götürüb. Həmin iri qır tiyanı görünməyəndə, elə bil, məhəllədə nəsə çatışmırdı, nəsə öz yerində deyildi.

Mirzoppa həmişə özündən dörd-beş yaş kiçik uşaqlarla durub-otururdu və bu uşaqların yanında sözü keçirdi. Heç kim bilmirdi ki, Mirzoppanın neçə yaşı var və Məmmədağagili evdə onunla qorxudurdular:

– Görürsüz Mirzoppanı, papiros çəkir, ona görə də boyu çıxmır. Kim papiros çəksə, Mirzoppa kimi pota olacaq, böyüməyəcək, bax, beləcə qartıb qalacaq.

Uşaqlardan heç kim Mirzoppaya oxşamaq istəmirdi, çünki Mirzoppanın özünü heç kim istəmirdi, ondan qorxan vardı, amma xətrin istəyən yoxdu. Uşaqların arasında papiros çəkən də o idi, birinci dəfə arvadlardan danışan da o olmuşdu.

Mirzoppagil məhəllənin aşağısında balaca yay kinoteatrının yanında olurdu. Bir yay həmin kinoteatrda üç ay hər gün «Tarzan»ı göstərdilər. Uşaqlar səhər yerlərindən qalxan kimi gedib bilet növbəsinə dururdu. Kinoteatrın qabağı bilet alverçiləri ilə dolu olurdu. Hərdən uşaqların pulu olmayanda, Mirzoppagilin damına çıxıb kinoya oradan baxırdılar və bunun üçün Mirzoppa səhəri gün onların hərəsindən abbası-abbası pul yığırdı.

Mirzoppa həmişə böyük-böyük danışırdı, başından böyük qələt eləyirdi, uşaqlara qulluq buyururdu, böyüklərə qulluq göstərirdi; Məmmədağadan xoşu gəlmirdi, ona görə ki, göndərmək istəyəndə nə papiros dalınca gedirdi, nə tiyanın altında yandırmaq üçün taxta-tuxta yığırdı. Bir-iki dəfə xəlvətə düşəndə Mirzoppa onunla vuruşmuşdu, heç biri heç birini əməlli-başlı əzişdirə bilməmişdi, amma Mirzoppa həmişə qalib kimi gəzirdi, qalib kimi durub-otururdu.

Bir gün hər şey dəyişdi.

Həmin gün Mirzoppa evlərinin qabağındakı səkidə oturub qara çörəklə duzlu balıq yeyə-yeyə pəsdən oxuyurdu özü üçün:

«Pobeda» - mobeda bilmərəm,
Tarzanı mindirmərəm,
Cenn ipi kəsibdir,
Mən onu dindirmərəm.

(Qəssab Ağanəcəfin arvadı Balacaxanım hərdən kefinə düşəndə məhəllədə uşaqların arasında bu məşhur mahnını başqa cür oxuyurdu:

«Pobeda» - mobeda bilmərəm,
«Moskviç»ə minmərəm,
«Zim» qapıya gəlməsə,
Mən heç hara getmərəm.

Bunu oxuyurdu və həmişəki kimi, başına toplaşmış cavan məhəllə qızlarına göz vurub bərkdən şaqqanaq çəkirdi. Tramvay kursunda oxuyan Allahverdinin anası Ayna arvad evlərinin pəncərəsindən Balacaxanıma baxıb öz-özünə danışırdı: «Ona bax, gör nə şaqqanaq çəkir!.. Qarğa, məndə qoz var deyir e, lap!..»)

Həmin gün Məmmədağa neft dükanından neft alıb evə aparırdı və Mirzoppanın yanından keçəndə özünü saxlaya bilməyib dayandı.

O illər Məmmədağagildə şəkərbura, paxlava, şəkərçörəyi tez-tez olardı; onda Səkinə xala şirniyyat fabrikində işləyirdi, iki gündən bir, üç gündən bir işdə onlara pay verirdilər; şəkərbura tez-tez olardı, amma başqa şey az-az olardı, duzlu balıq isə heç olmazdı – Səkinə xalanın duzlu balığın iyindən xoşu gəlməzdi.

Əlbəttə, Mirzoppa o saat başa düşdü ki, duzlu balıq üçün Məmmədağanın ağzı sulanıb, amma Mirzoppa da elə ona görə Mirzoppaydı ki, bu yerdə adamı yandırıb-yaxardı.

– Əntiqə silyotkadı! – Mirzoppa ağzını marçıldada-marçıldada duzlu balığın quyruğunu sümürdü. – Yeyirsən?

Məmmədağa bilirdi ki, Mirzoppa belə məqamda adama balıq verən deyil, amma özünü saxlaya bilməyib dedi ki, hə, yeyirəm.

– Pulun var yanında?

Bayaq neft alanda Məmmədağaya xırda pul qaytarmışdılar və həmin xırda pullar indi Məmmədağanın trikotaj köynəyinin döş cibində idi, amma o vaxtlar pul Məmmədağagilin evində çox mötəbər bir şey idi və o, ürək eləyib bu pulları Mirzoppaya verə bilməzdi.

– Hə, var pulun?

– Yox.

– Onda al! - Mirzoppa duzlu balığın yağına bulaşmış kök baş barmağını iki barmağının arasına soxub, Məmmədağaya göstərdi, sonra yenə duzlu balığın quyruğunu sümürüb ağzını marçıldatdı və birdən nəsə fikirləşib dedi: – Get evdən şəkərbura gətir, dəyişək. Ancaq yaxşısı olsun, üstündə də badam, özü də lap böyük.

O illər məhəllədə konfet, şokolad, şəkərbura, paxlava, şəkərçörəyi ən ləziz şeylərdən idi və aydın məsələ idi ki, hamı bunları alıb yeyə bilmirdi. Gücü çatan Novruz bayramı üçün şəkərbura ilə paxlava bişirirdi. Əlbəttə, həmin şəkərbura, paxlava fabrikdə bişəndən ləzzətli olurdu, amma o yerdə ki, söhbət olub-olmamaqdan gedirdi, onda evdə bişməyə, ya fabrikdə bişməyə fikir verən yox idi.

Məmmədağa evdən şəkərbura gətirəndə Mirzoppa Dar dalanın qabağında dayanıb onu gözləyirdi. Şəkərburanı əlinə alıb zərgər Ələşrəf qızıla baxan kimi, o tərəf-bu tərəfinə baxdı və Məmmədağa fikirləşdi ki, Mirzoppa indi də təzə bir hoqqa çıxaracaq, amma şəkərbura Mirzoppanı tutmuşdu və o təkcə bunu elədi ki, minnət qoydu:

– Yaxşı də, day sənsən... Ala.

Məmmədağa duzlu balıq parçası ilə qara çörəyi alıb elə oradaca yedi, Mirzoppa isə evlərinə getdi.

Iki gün keçdi və üçüncü gün axşam Mirzoppa özü Dar dalana gəldi, əlində tutduğu qara çörəklə duzlu balıq parçasını Məmmədağaya göstərib soruşdu:

– Şəkərbura gətirirsən?

– Yox, istəmirəm.

– Istəmirsən? Silyotka istəmirsən? – Az qaldı Mirzoppanın gözləri kəlləsinə çıxsın. – Belə oldu?

Həmin gecə Mirzoppa bütün məhəllə uşaqlarını tut ağacının altında başına yığıb deyirdi:

– Sən öləsən, əntiqə kef eləyirdim özümçün, hərifləmişdim bu maminkin sınoku. Əntiqə şəkərbura gətirirdi mənimçün, üstündə də badam. Mən də basırdım buna köhnə silyotkanı, qara çörəyi. Çörəyi gedib Yasamaldakı tövlədən gətirirdim. Hacıbalagilin qoyunlarının qabağından. Şəkərburanı da yeyirdim özümçün əntiqə!..

Mirzoppa yağlı-yağlı danışdıqca, uşaqlar gülürdü və Məmmədağa ömründə bu cür pərt olmamışdı; əlbəttə, burası məlum idi ki, Mirzoppa çörəyi gedib Yasamaldakı tövlədən gətirməmişdi və balıq da köhnə deyildi, bunların hamısını Mirzoppa özündən toqquşdururdu, amma bu yalanı Mirzoppa ləzzətlə danışırdı, çünki bu yalanlar Məmmədağanı xalis maymaq kimi qələmə verirdi.

Üç-dörd gün də keçdi.

Bir gün Məmmədağa məktəbdən qayıdanda Mirzoppa dayanmışdı Dar dalanın qabağında və nədənsə Məmmədağaya elə gəldi ki, Mirzoppa onu görməkdən ötrü səhərdən burdadı; Mirzoppanın ətli sifətində elə bir ifadə vardı ki, bu ifadə onun üzündə, ancaq özündən böyüklərin, özündən güclülərin yanında günahkar olanda əmələ gələrdi; Məmmədağanı görüb bir az çəkinə- çəkinə dedi:

– Hə, qaranoy, məktəbdən gəlirsən? – Sonra yavaş-yavaş ürəklənib yenə əvvəlki Mirzoppa kimi böyük-böyük danışmağa başladı: – Yaxşı də, padumayeş, nolub e? Zarafat eləyirdim də o gün... Lap zaysan a, sən zarafat-zad da day bilmirsən nədi! Yaxşı... – Bu yerdə Mirzoppa yenə çətinə düşdü və yenə də bir az çəkinə-çəkinə dedi: – Mənə bax, əntiqə silyotka var məndə, canımçun, alayı şeydi! Istəyirsən?

– Bude, ala! - Bu dəfə Məmmədağa mürəkkəbə bulaşmış baş barmağını iki barmağının arasından çıxarıb Mirzoppanın gözlərinin qabağına uzatdı.

Mirzoppa lap yanıb-töküldü:

– Sən öləsən, heyf atam evdədi, yoxsa qoyardım lopuva sənün! – dedi və çıxıb getdi.

Mirzoppa çıxıb getdi, amma Məmmədağa, nədənsə, bu intiqamından bir ləzzət anlamadı, Mirzoppanın bugünkü danışığında, duruşunda, yerişində nəsə elə bir şey vardı ki, Məmmədağanı sidq-ürəkdən ləzzət almağa qoymadı.

Günorta vaxtı idi və Səkinə xala işdən tənəffüsə gəlib yaş süpürgə ilə həyətlərini tərtəmiz süpürmüşdü; yaş süpürgə həmişəki kimi, həyətə bir sərinlik gətirmişdi və Məmmədağa da qapılarının ağzındakı kubik daşın üstündə oturub təzə düzəltdiyi çəlpələnyin qarqarasına onluq sap dolayırdı. Dalandan Mirzoppanın kişi səsi kimi yoğunlamış səsi gəldi:

– Məmmədağa!

Məmmədağa qarqaranı pamazı köynəyinin yaxasına atıb həyətin dalan qapısına çıxdı:

– Nə var? – bunu soruşdu və Mirzoppanın sifətində yenə də həmin ifadəni gördü – özündən böyüklərin, güclülərin yanında qələt eləyəndə əmələ gələn ifadəni.

– Gəl bura də, bir dəqiqəyə.

– Neynirsən məni?

– Işim var sənnən...

Mirzoppa onu dalandakı zibil yeşiklərinin yanında xəlvətə çəkdi və mətləbə keçməzdən əvvəl kefini xəbər aldı:

– Necəsən?

– Sənə nə var necəyəm? Nə deyirsən?

Və Mirzoppaya məlum oldu ki, Məmmədağa ilə aranı düzəltmək daha çətin məsələdi, üz-gözünü qırışdırıb bir az başını qaşıdı, domba gözlərini dalanın üstündən keçən elektrik məftillərinə qonmuş sərçələrdə gəzdirdi və Məmmədağa başa düşdü ki, Mirzoppa bilmir hardan başlasın; axırı Mirzoppa dedi:

– Mənə bax, Məmmədağa, öz canımçün, atam əntiqə kilkə gətirib, vışi şeydi, qabında yazıblar ki, ekstra, özü də Nizami muzeyinin qabağındakı prodmaqdan alıb...

Məmmədağa bilirdi ki, Mirzoppa sabah yenə uşaqları başına yığıb onu pərt eləyəcək, özündən yüz cürə yalan toqquşduracaq, amma həmin gün onun birdən-birə Mirzoppaya yazığı gəldi; həmin gün Mirzoppa yenə də Mirzoppa deyildi və elə bil özü də bunu hiss edib minnət qoymaq istədi:

– Mən sənə görə deyirəm e, əntiqə kilkədi... Badam-zad da lazım deyil, elə bir dənə şəkərbura gətir. Gözləyim səni burda?

Məmmədağa bir söz deməyib evə getdi və bir dənə şəkərbura götürüb Mirzoppagilin həyət qapısına gəldi. Mirzoppa ədəb- ərkanla bir fal qara çörək kəsib üstünə də iki dənə duzlu kilkə qoymuşdu. Məmmədağanın gətirdiyi şəkərburanı alıb yenə də zərgər Ələşrəf kimi, o tərəf-bu tərəfinə baxdı, sonra kilkəni ona uzatdı:

– Ala, sən öləsən, ancaq sən olmasaydın, heç kimlə dəyişməzdim bunu. Əntiqə şeydi!.. Qaranoyumsan da sən, neyniyim?..

Sonra da Mirzoppa güldü və kök sifətindəki məzlum ifadə gözgörəti çəkilib getdi. Mirzoppa bir dəqiqənin içində əvvəlki Mirzoppa oldu; həyətlərinə girib qapını bağladı və birdən-birə Məmmədağaya elə gəldi ki, şəkərburanı Mirzoppa özü yemir, başqasına verir.

Məmmədağa kilkələri elektrik şalbanının yanında dayanıb miyoldaya-miyoldaya ona baxan boz pişiyin qabağına tulladı, çörəyi Mirzoppagilin küçə pəncərəsinin dəmir şəbəkəsinə soxdu və şalbanla dırmaşa-dırmaşa birmərtəbəli binanın damına çıxdı, kərpic bacanın dalında gizlənib Mirzoppagilin həyətlərinə tərəf boylandı.

Dudu həyətdəki kranın yanında tərsinə çevrilmiş vedrənin üstündə oturmuşdu və Məmmədağa təəccüb etdi ki, vedrə bu qədər ağırlığa necə dözür. Mirzoppa Dudunun qabağında dayanıb əlindəki şəkərburanı onun ağzına uzadırdı. Dudu da şəkərburadan dişləyib yavaş-yavaş çeynəyə-çeynəyə udurdu.

Məhəllədəki uşaqlardan heç kim Dudunun əsl adını bilmirdi; hamı Duduya elə Dudu deyirdi. Dudu həddindən artıq kök idi, lap yekə də başı vardı. Ona həmişə balaqları çox enli sətin finka geyindirirdilər ki, baldırları yeyilib yara olmasın, həm də onun bədəninə gələn şalvar yox idi. Dudunun başı həmişə əsirdi, ağzından da həmişə su tökülürdü. Dudu danışa bilmirdi, bir söz demək istəyəndə cürbəcür səslər çıxarırdı. Dudu heç vaxt uşaqların yanına gəlməzdi, hərdən küçəyə çıxıb həyət qapısının ağzında dayanırdı, gülürdü, öz-özünə cürbəcür səslər çıxarırdı. Dudunun on üç yaşı vardı (Məmmədağadan yaş yarım kiçik idi), amma hələ məktəbdə oxumurdu.

Dudunun atası Mirzoppanın əmisi idi, müharibədə ölmüşdü, anası da pis işlər elədiyinə görə (deyirdilər ki, gecənin yarısı başqa məhəllələrdən bura kişilər gəlib tut ağacının altında onunla öpüşürmüş) Mirzoppanın atası Əliabbas kişi onu evdən qovmuşdu və Dudu təkcə qalmışdı Mirzoppagildə.

Mirzoppa şəkərburanı Dudunun ağzına uzada-uzada deyirdi:

– Hə, yeginən. Sabah yenə gətirəcəyəm sənə. Üstündə badam da olacaq sabah. Sabah sənə konfet də alacam. Sabah kino var əntiqə, uşaqlar gəlib damdan baxacaq, mən də pul yığıb sənincün konfet alacam əntiqə.

Dudu heç nə ifadə eləməyən gözlərini naməlum nöqtəyə zilləyib ağzındakı şəkərbura tikəsini yavaş-yavaş çeynəyirdi. Və birdən necə oldusa, Dudu gözlərini qaldırıb dama baxdı, bacanın dalında gizlənməyə çalışan Məmmədağanı gördü. Dudu cürbəcür səslər çıxardı, şəkərbura tikəsinin qırıqları ağzından Mirzoppanın üz-gözünə sıçradı.

Məmmədağa əvvəlcə qaçmaq istədi – ona görə yox ki, Mirzoppadan qorxurdu, ona görə ki, başa düşmüşdü: bu gördüklərini gərək görməyəydi; başa düşdü ki, Mirzoppanın ürəyinin gizli sirri açılıb və bu sirri belə xəlvətcə gəlib açmaq yaxşı iş deyil.

– Alə, əclaf oğlu əclaf, damımıza nöş çıxmısan? – Mirzoppa az qalırdı hirsindən partlasın, amma onun bu söyüşü Məmmədağanı özünə gətirdi, çünki Məmmədağa üçün dünyanın ən vicdansız işi ata söyüşüydü; çünki Məmmədağanın atası da müharibədən qayıtmamışdı və Məmmədağa onun heç sifətini xatırlamırdı; Məmmədağının atası Əli müharibənin birinci ili cəbhəyə getmişdi, elə birinci ili də Moskva yaxınlığında bir faşist gülləsinin qurbanı olmuşdu.

Mirzoppa divarın qabağına cumdu, elə bil, bu saat atılıb dama çıxacaqdı:

– Düş aşağı, əclaf oğlu, əclaf!

– Əclaf oğlu özünsən! - Məmmədağa Mirzoppanın cavabını qaytardı, amma onun bütün üz-gözü alışıb-yanırdı, elə bil ki, indi həyətdə cürbəcür səslər çıxaran Dudunun Mirzoppanın əlinə dikilmiş gözləri şəkərburanın qalanına yox, ona baxırdı və elə bil ki, Dudunun ağzından sıçrayan şəkərbura qırıqları Mirzoppanın yox, onun üz-gözünə düşmüşdü.

Sonra Məmmədağa şalbanla sürüşüb aşağı düşdü və Mirzoppa həyətdən küçəyə çıxanacan Dar dalana çatıb gözdən itdi; Məmmədağa Mirzoppa ilə dalaşmaqdan qorxmurdu, elə bil ki, utanırdı Mirzoppadan.

Məmmədağa bütün günü evdən çıxmadı, axşam isə, Dar dalandan Mirzoppanın kişi səsi kimi yoğun səsi gəldi.

– Məmmədağa!

(Çox vaxt anaları, böyük bacıları Mirzoppanın baxışlarını oxuyub uşaqları onunla oynamağa qoymurdular; deyirdilər: «–Yekə kişidi o, boyu çıxmır. Üz-gözündən həyasızlıq tökülür. Sizin tayınız deyil. Öz tay-tuşunuzla oynayın!».)

Məmmədağa həyət qapısından başını çıxarıb:

– Nə var? – dedi.

– Bir dəqiqəyə gəl bura, işim var sənnən.

Əlbəttə, Məmmədağa məlum səbəbə görə Mirzoppa ilə danışmaq istəmirdi, amma əvvəl-axır, onsuz da, üzbəüz gəlməliydilər; o, dalana çıxdı, Mirzoppa yenə də onu dalandakı zibil yeşiklərinin yanında xəlvətə çəkib domba gözlərini elektrik məftillərinə dikdi, sonra köynəyinin yaxasından qoynuna qoyduğu «Belomorkanal»ı çıxarıb dərdli adamlar kimi bir papiros yandırdı:

– Mənə bax, – dedi, – Məmmədağa, öz canımçün, olur də, qərdeşnən qərdeşin arasında yüz cür şey olur. Nolar? Sənnən day heç işim-zadım yoxdu, qərdeş canı. Sən də day uşaqlara deməginən ki, Mirzoppa şəkərburaları Duduya yedirdirdi, hə?

Məmmədağa bu barədə heç fikirləşməmişdi də, yəni günorta damın üstünə çıxıb gördükləri və eşitdikləri ona elə təsir eləmişdi ki, Məmmədağanın acığı özünə tutmuşdu, həm də yaman acığı tutmuşdu; burası da Məmmədağaya məlum olmuşdu ki, Mirzoppanın da ürəyi var və bu ürək də hərdən kövrəlir, hərdən lap açılır, lap təmiz olur, lap geniş olur, amma indi Mirzoppanı qorxu götürmüşdü ki, birdən ürəyinin bu təmizliyini, bu açıqlığını məhəllənin başqa uşaqları da bilər – Mirzoppa yenə həmişəki Mirzoppa olmuşdu və bu yerdə Məmmədağanın ona bərk acığı tutdu, birdən-birə ürəyində elə bir intiqam hissi baş qaldırdı ki, heç olmasa, yarım saat müddətinə Mirzoppanın əskik əməllərinin hayıfını almaq istədi. Mirzoppa bir də soruşdu:

– Hə?

– Deyəcəyəm.

Mirzoppa bir az çəpəki-çəpəki ona baxdı, sonra damağındakı papirosu dibinəcən sümürüb zibil yeşiyinə tulladı, ömründə yumadığı çirkli dişlərini qıcıyıb:

– Mənə bax, – dedi, – sənə ağız açıram, öz canımçun, heç kimə ağız açmamışam ömrümdə! Yaxşı döyül, hərənin öz hörməti var, hərə özüyçün bir cayıldı...

Məmmədağa bilirdi ki, Mirzoppa gözünün içinə kimi yalan deyir, indiyəcən çox adama ağız açıb, işi bərkə düşəndə özündən böyüklərə yalvarıb-yaxarıb, min dəfə «qələt eləmişəm» də deyib və bu dəfə onun yaralı yerini lap közərtdi:

– Bizdən yığdığın pullara da Duduyçun konfet alırsan?

Mirzoppa əlini Məmmədağanın gözlərinin qabağında oynatdı:

– Alə, adam kişi olar! Səni adam bilmişik, qapuva gəlmişik!.. Necə adamsan, alə, sən?

Mirzoppanın ən böyük pisliyi ondaydı ki, qorxurdu başqaları onun yaxşı cəhətlərini bilsin; yalan, adama sataşmaq onun üçün elə mötəbər idi ki, qorxurdu məhəllə uşaqları onun yaxşı bir işini eşidib üz döndərsinlər, bütün hörmətini itirsin; o, bir müddət çəpəki-çəpəki Məmmədağaya baxdı, elə bil fikirləşirdi ki, nə eləsin, bu işə ki, düşüb, necə çıxsın, bu saat bir-iki dənə ilişdirsin Məmmədağaya və

cavabını da alsın, yoxsa dil töksün yenə? Axır qərara gəlib üz-gözünü qırışdırdı, bir az boynunun ardını qaşıyıb dedi:

– Heç kimə deməsən, sənə bir hörmət eləyərəm, öz canımçun!

– Nə?

– Hörmət eliyərəm sənə. Əntiqə yerə apararam səni...

Təbii ki, Mirzoppanın heç bir sözünün Məmmədağanın yanında etibarı yox idi və Mirzoppa özü də bunu bildiyinə görə məsələni çox uzatmadı, ağzını onun qulağına dirəyib pıçıldadı:

– Əntiqə arvadlara baxmağa!..

Məmmədağa bilirdi ki, Mirzoppadan nə desən çıxar və o, dünyanın ən əbləh işlərini görər ki, başqasının heç ağlına gəlməz, amma bu dəfə də onun sözlərinə inanmadı. Mirzoppanın ətli-yağlı dodaqlarının qulağına yaxınlaşmasından əti ürpəşdi. Mirzoppa isə o tərəf-bu tərəfə baxıb yenə də ağzını onun qulağına dirədi:

– Hamamda çimən arvadlara. Lap lüt, öz canımçun!

Elə bil, Məmmədağanın ürəyi qırılıb ayaqlarının altına düşdü və o heç özü də bilmədi ki, necə soruşdu:

– Yalançının?

– Eh, malades sənə, zarafatım-zadım var bəyəm sənnən? Gəl dalımca.

Məmmədağagilin məhəlləsinin yuxarı başında Sarı hamam deyilən köhnə bir hamam vardı; ona görə belə deyirdilər ki, bu hamamın divarları lap əvvəldən, nədənsə, həmişə sarı rənglə əhənglənərdi. Hamamın üzü küçəyə baxırdı, arxası isə başqa ikimərtəbəli binanın arxasına söykənmişdi, amma arada bir az boş yer vardı və bu bir az yerdə quşbaz Ağamehdi özünə quşxana düzəltmişdi, göyərçinlərini bu quşxanada saxlayırdı və gecələr bura zülmət qaranlıq olurdu.

Mirzoppa onu quşxananın yanına gətirdi, əli ilə quşxananın üstünü göstərib:

– Ode, oradan baxanda hamısı görünür əntiqə, – dedi. – Indi qalxarıq, baxarsan.

Sarı hamamın arxa tərəfində, yuxarıda balaca bir pəncərə vardı və bu işıq gələn pəncərə Ağamehdinin quşxanasının üstündən bir adam boyu hündürdə idi; Mirzoppa iz axtaran it kimi gəlib bu balaca pəncərəni tapmışdı.

Məmmədağa, elə bil, yuxudaydı və bura necə gəldiyini heç özü də bilmirdi; o, başa düşürdü ki, Mirzoppaya qoşulub bura gəlməyi çox pis işdi və burasını da başa düşürdü ki, bir halda ki, Mirzoppa it kimi iyləyə-iyləyə gəlib bu balaca pəncərəni tapıb, deməli, dünyanın ən alçaq adamıdı və alçağa qoşulmaq da alçaqlıqdı; o qaçıb buradan getmək istədi; buranın nəm havası az qalırdı onun ürəyini bulandırsın, amma elə bil ki, nəsə maqnit kimi onu özünə çəkib burada saxlayırdı, həm də, daha gec idi, indi buradan qaçıb getsəydi, Mirzoppanın yanında, doğrudan da, maymaq olacaqdı, onun ürəyindən bir inilti keçdi ki, tezcə qurtaraydı bütün bu əhvalat.

– Hələ kişilər çimir.... - Mirzoppa qulaqlarını şəkləyib həmin balaca pəncərədən gələn tas-ləyən səsinə, su şappıltısına qulaq asırdı, çimənlərin kişi, ya arvad olduğunu bu səbəbdən bilirdi və Məmmədağaya məlum oldu ki, Mirzoppa bu quşxananın yanında az geçələr keçirməyib.

Göyərçinlər adam hiss eləyib quruldamağa başladı və bu qurultu Məmmədağanın ürəyini daha da artıq döyündürdü. Mirzoppa tərləmiş əli ilə Məmmədağanın biləyindən tutub:

– Qorxma, – dedi.

Məmmədağa biləyini Mirzoppanın əlindən çəkdi, ona elə gəldi ki, Mirzoppanın əli Dudunun ağzından axan suda islanıb; cınqırığını çəkmədən qulaqlarını şəkləmiş Mirzoppanın qaranlıqda güclə görünən ətli sifətinə baxdı – bu, əsl Mirzoppa idi, daha gizlincə Duduya şəkərbura yedizdirən, Duduya konfet alan Mirzoppa deyildi. Məmmədağa bütün şüuru ilə, ağlı ilə başa düşürdü ki, bu rüsvayçılıqdan qurtarmaq üçün buradan qaçıb getmək lazımdı və üstəlik Mirzoppanı da yaxşıca əzişdirmək lazımdı, amma ayaqları sözünə baxmırdı və ürəyi də elə hey səksəkə içində çırpınırdı.

Mirzoppa yenə də tərli əli ilə onun biləyini sıxdı, yəni ki, iş var. Balaca hamam pəncərəsindən daha səs gəlmirdi, yəqin çimənlər çimib nömrədən çıxmışdılar. Bir az sakitlik çökdü və bu sakitlik içində, ancaq quşbaz Ağamehdinin göyərçinləri quruldayırdı; sonra pəncərədən yenə səs gəldi və Mirzoppa pıçıldadı:

– Şərəbanıdı, təmizləyir nömrəni.

Şərəbanı Sarı hamamda süpürgəçi idi. Sarı hamamın ümumi kişi şöbəsindən və ümumi arvad şöbəsindən başqa üç ayrı-ayrı nömrəsi vardı və bu balaca pəncərə də həmin nömrələrdən birinin pəncərəsi idi.

Sonra yenə sakitlik çökdü və bir azdan yenə tas-ləyən, öskürək səsi gəldi, su şırıldadı və Mirzoppa da bu dəfə lap yavaşcadan pıçıldadı:

– Qalx.

Məmmədağa taxta nərdivanla yuxarı dırmaşdı və quşxananın damında pəncələri üstə qalxıb balaca pəncərəyə tərəf boylandı. Birdən-birə onun bütün bədəni uçundu, gözləri torlandı və bu tor pərdə arxasında elə şeylər gördü ki, elə bildi bu saat yer ayaqlarının altından qaçacaq və o, harasa düşəcək, özü də uçub düşəcək harasa; arvad bir ləyən suyu qızın başına tökdü və su qızın saçlarındakı, üzündəki, bədənindəki bütün sabunu yuyub aparanda Məmmədağa dəhşətə gəldi ki, hər gün yüz dəfə küçələrində gördüyü bu arıq, bu kifir qız bu qədər qeyri-adiymiş, bu qədər sehrliymiş, tilsimliymiş.

Mirzoppa aşağıdan Məmmədağanın şalvarının balağını dartdı, yəni ki, düş aşağı, bir az da mən baxım; Məmmədağa, ancaq indi yadına saldı ki, Mirzoppa aşağıdadı və dəhşətlə o biri ayağını qaldırıb onun əlini itələdi. Məmmədağanı dəhşət basmışdı və bu dəhşət içində o görürdü ki, bu dəfə arvad özu sabunlanır, qız da əyilib ona kömək edir, anasının kürəyini, belini sabunlayır və hər dəfə qız əyilib durduqca Məmmədağanın bütün bədəni uçunurdu və o vaxt o özü də bilmirdi ki, bu nə deməkdir.

Mirzoppa aşağıda daha dözə bilməyib nərdivana qalxdı, yuxarı dırmaşıb onu kənara sıxışdıraraq quşxananın üstündən balaca pəncərəyə sarı boylandı və Məmmədağa nəfəsini qısıb gözlədi ki, bu saat nə isə bir hadisə olacaq. Birdən-birə Mirzoppanın sinəsindən bir inilti qopdu və o, yekə başını hamamın köhnə divarına çırpdı. Məmmədağa daha özünə gəlib quşxananın damından birbaş yerə – hamamdan nəm çəkmiş torpağın üstünə atıldı. Quşxanadakı göyərçinlər daha da bərkdən quruldamağa başladı və Məmmədağa gözünü açanda Mirzoppa da özünü yerə atmışdı; bir müddət beləcə dayandılar – Mirzoppa ayaq üstə, Məmmədağa yerə sərilmiş, sonra Mirzoppa Məmmədağanın heç vaxt görmədiyi və təsəvvür etmədiyi bir hönkürtü ilə zır-zır ağlamağa başladı.

Hamamda çimən arvad Mirzoppanın anası idi, hamamda çimən qız da Mirzoppanın bacısı Ədilə idi.

Belə-belə işlər...

O gündən sonra Məmmədağa bir neçə ay özünə gələ bilmədi; ona görə yox ki, həyatında birinci dəfə lüt arvad, lüt qız görmüşdü, ona görə ki, bir kişi qeyrəti onu boğurdu, məhəllə uşaqlarının, cavanların gözünün içinə düz baxa bilmirdi; qeyrət onu boğurdu ki, hərdən həyətlərinə gəlib anası ilə söhbət edən arvada, hər gün məhəllədə gördüyü qıza oğru pişik kimi gizlicə hamam pəncərəsindən baxıb. Hərdən gecələr hövlnak yuxudan oyanırdı, o saat yadına düşürdü ki, çox pis bir iş tutub və yerində qovrula-qovrula tutduğu bu işin əzabını çəkirdi, özünü dünyanın ən pis adamı hesab edirdi.

Və Məmmədağa elə o günlərdən düzlüyün, mərdliyin, kişiliyin qədrini bildi; aylar, illər keçdi və zaman keçdikcə də bu hadisə yavaş-yavaş yaddan çıxdı, bir yeniyetməlik yuxusuna çevrildi ki, doğrudan da, yuxuda, ya həyatda olduğu unuduldu. O vaxtdan bəri Məmmədağa bütün ömründə elə bir iş görməmişdi ki, kiminsə yanında gözükölgəli olsun. Məhəllənin arvadları Məmmədağadan söz düşəndə deyirdi:

– Ömrü uzun olsun, torpaq sanı yaşasın, elə bil, sir-sifətdən Kitabulladı. Xasiyyəti də qızıldı. Çox kişi cayıldı.

Səkinə xalanın, aydın məsələdir ki, bu sözləri eşidəndə uçmağa qanadı olmurdu, amma özünü ağayana aparırdı, yəni ki, elə belə də olmalı idi, onun oğlu, Əlinin oğlu başqa cürə ola bilməzdi. Solmaz isə, o saat bu sözləri Məmmədağaya çatdırırdı və əvəzində də Məmmədağa ona acıqlanırdı.

– Bir də mənim yanımda belə sözlər danışma!

Əlbəttə, o vaxt məhəllə uşaqlarının heç nədən xəbəri olmadı, Məmmədağa heç kimə heç nə demədi, amma Mirzoppa daha məhəllədə lap az-az görünürdü, bir neçə vaxtdan sonra isə Qırçılar məhəllədən köçüb getdi. Əliabbas kişi məhəllənin ağsaqqallarına deyirdi:

– Altı-yeddi ildən sonra Bakıda qır basmağa dam qalmayacaq. Köhnələri sökürlər, hər yerdə təzə ev tikirlər, beşmərtəbə, yeddimərtəbə, bir azdan doqquz-onmərtəbə də tikəcəklər. Hamısının üstü taxtapuş. Yaxşısı budu elə indidən yığışıb köçüm kəndlərdən birinə. Abşeronda binaların hamısının damı qırdı, hansı kəndə getsəm, bekar qalmayacağam...

Həmin vaxtdan da iri qır tiyanı Məmmədağagilin məhəlləsində görünmədi və məhəllə də yavaş-yavaş buna alışdı, indi daha adama elə gəlmirdi ki, nəsə yerində deyil, nəsə çatışmır.

Indi on beş-on altı il keçmişdi o günlərdən.

Belə-belə işlər...

...Həmin qəribə yay gecəsi bütün bunları yadına salan Məmmədağa furqonun gur işığında Mirzoppanın daha da kökəlmiş sir-sifətinə baxa-baxa birdən-birə özünü onun yanında günahkar hiss etdi, amma bu günah hissində artıq bir uşaqlıq xatiratının ilıqlığı vardı; bu günah hissi çox həzin bir peşmançılıq idi və indi Məmmədağanın ürəyindəki bu həzinliklə Mirzoppanın ona baxıb harın-harın gülümsəməyi heç vəchlə bir araya sığmırdı.

Arıq oğlan yenə əlini yuxarı qaldırıb öz şüarını dedi:

– Atacağıq!

Milisioner Səfər bu arıq oğlana baxıb fikirləşdi ki, zalım balasının başında bir kəlmə «Atacağıq!» sözündən başqa bir şey yoxdu, amma tüfəng istəyir, güllə istəyir. Sonra da fikirləşdi ki, belələridi nahaq qan tökən, öz vücudları bir köpüyə dəyməz, amma uşaqları yetim qoyurlar, arvadları gözüyaşlı.

Mirzoppa eləcə harın-harın gülümsəyə-gülümsəyə Məmmədağanı təpədən dırnağa kimi süzüb:

– Pis döyülsən, – dedi. – Yaxşı, öz məhəllə uşağuva tüfəng vermirsən atmağa?

Mirzoppanın bu cür açıq-aşkar harın-harın gülümsəməyinə baxmayaraq, Məmmədağa sidq-ürəkdən təəssüf etdi ki, Mirzoppa bu axşam bu qədər içib. Içməmiş olsaydı, əlbəttə, lap səhərəcən icazə verərdi ona nişan atsın. Heç pulunu da almazdı ondan. Düzdür, Məmmədağa həmişə belə hesab edirdi ki, öz gücünə səxavətli olasan gərək, hökumətin tirinin hesabına yox, amma bu saat bu barədə fikirləşməyə dəyməzdi, çünki Mirzoppa ayaq üstə güclə dururdu, yanındakı oğlanın isə əlini yuxarı qaldırıb bir kəlmə deməkdən başqa bir şeyə qabiliyyəti çatmırdı. Məsələ burasında deyildi ki, Mirzoppanın gülləsi kimәsə dəyə bilərdi. Düzdür, tirlərdə hərdən belə hadisələr olurdu, amma Məmmədağa indi tüfəngi Mirzoppaya verib özü sərhesab ola bilərdi, amma yenə də məsələ burasında idi ki, təlimatda iri qara hərflərlə içmiş adamların tirdə tüfəng atması qadağan edilmişdi. Məmmədağa isə öz təlimatının qabağında gözükölgəli olmaq istəmirdi.

– Qalsın sonraya. – Bunu Məmmədağa dedi.

– Sən mənnən nöş düzəlmirsən?! – Bunu Mirzoppa dedi və onun yoğun səsində açıq-aşkar bir hədə-qorxu vardı.

– Atacağıq! – Bunu, aydın məsələdir ki, arıq oğlan dedi və əlini də yuxarı qaldırdı.

– Atmayacaqsız! – Bunu da yaş dəsmalını təzədən cibindən çıxarıb üz-gözünün tərini silən milisioner Səfər dedi.

– Sən hürmə! – Mirzoppa domba gözlərini milisioner Səfərə bərəltdi.

Milisioner Səfərin ürəyindən bir nalə qalxdı: a dağlar oğlu, gör nə günə qalmısan ki, düdüyün biri səninlə it dilində danışır. –Sonra yaş dəsmalını cibinə basıb Mirzoppanın qolundan yapışdı:

– Gedək otdeleniyə!

Mirzoppa qolunu dartdı:

– Əl çək məndən!

– Yox, gedəcəyik!

– Dedim sənə əl çək məndən!

– Gedəcəyik, vəssalam!

Birdən-birə milisioner Səfərin qulağının dibində bir şapalaq cingildədi və onun arıq qara sifətində Mirzoppanın ətli barmaqlarının yeri ağardı.

Bu çox gözlənilməz oldu və ən əvvəl arıq oğlan özünə gəldi, bir Mirzoppaya, bir də milisioner Səfərə baxıb, əlini «aerodrom» kepkasının üstünə basdı və bir göz qırpımında furqondan yerə atılıb əkildi.

Sonra özünə gələn milisioner Səfər oldu:

– Ə, dəyyus, hökumət nümayəndəsinə əl qaldırırsan?!

Elə bil, vurduğu şapalağın cingiltisi və kinomexanik Ağagülün (bayaqkı arıq oğlanın) tələsik sivişib aradan çıxması Mirzoppanın özünü də birdən-birə ayıltdı və o, qəzəbindən udqunan milisioner Səfərin qalxıb-enən iri hulqumuna baxa-baxa başa düşdü ki, işi xarabdı.

Milisioner Səfər bu dəfə Mirzoppanın yaxasından yapışdı:

– Düş qabağıma!

Və Mirzoppa da daha milisioner Səfərin əlindən dartınmadı, amma dilini də ağzında saxlamadı:

– Gedək də, gedək! Hara deyirsən gedək! Səndən qorxub eləyən yoxdu. Bir dəfə Nəcəfə zəng eləsəm, paqonlaruvu çıxartdıraram! Baxarsan!

– Az danış, düş qabağıma! – Milisioner Səfər bu sözləri elə zəhmlə dedi ki, Mirzoppaya məlum oldu: bir az da o yan-bu yan eləsə, səsini çıxartsa, bu kəndli oğlu onu ayı kimi süpürləyib basacaq altına, bunu hiss etdi və dinməz-söyləməz furqondan aşağı düşdü.

Məmmədağa da onlarla birlikdə furqondan aşağı düşdü. Milisioner Səfər ay işığında daha da qaralmış sifətini Məmmədağaya çevirib:

– Sən gəlmə, qağa, – dedi. – Səfər bunu əlindən buraxan deyil. Belələrini çox görüb Səfər!

Mirzoppa bərkdən boğazını arıtlayıb qumun üstünə tüpürdü və bir az ehtiyatla:

– Yaxşı, – dedi, otdelenedən Nəcəfə zəng elərəm, onda görərik!..

Məmmədağa, milisioner Səfərlə Mirzoppa ay işığında gözdən itənədək furqonun qabağında dayandı, sonra çəkməsinin burnu ilə Zuğulbanın narın sahil qumunu tozlandıra-tozlandıra dənizə tərəf getdi.

Bütün sahil bomboş idi və indi adama elə gəlirdi ki, bu yerlərdə ömründə heç kim olmayıb, dəniz həmişə bu cür tək-tənha olub və sahil də dənizlə həmişə bu cür bomboş təkbətəklikdə olub. Bu boşluq, dənizi daha böyük, intəhasız etmişdi və bu böyüklüyünə, intəhasızlığına baxmayaraq, dənizin də belə tənha görünməsi birdən-birə həmin yay gecəsinə bir qüssə gətirdi; dəniz həmişəki kimi boğuq bir səslə uğuldamırdı, şırıldayırdı dəniz, elə bil çay axırdı. Milisioner Səfərgilin dağlarından axan çaylar da yəqin belə şırıldayır və indi o çayların xəbəri yoxdu ki, ürəyini onlarda qoymuş milisioner Səfər bu gecə Abşeronda, Zuğulba deyilən bir kəndin kənarında, dənizin sahilində, Məmmədağa adlı bir oğlanın tirində nahaq, lap nahaq bir şillə yedi.

Məmmədağa başa düşürdü ki, əslində həmin şillənin namərdliyi idi bu gecəyə qüssə gətirən, bu dənizi beləcə tənha edən; o, sahilboyu qumluqdan sonra başlayan Zuğulba qayalıqlarına baxdı və bu sal qayalar ay işığında ona həmişəkindən daha təmkinli göründü. Məmmədağa fikirləşdi ki, bir vaxt gələcək, həmin şillə yaddan çıxacaq, cingiltisinin pis əks-sədası bu yerlərdən tamam çəkilib gedəcək və bir vaxt gələcək ki, dünyada nə Məmmədağa olacaq, nə milisioner Səfər, nə də Mirzoppa, amma bu qayalar isə hər dəfə ay işığında beləcə qaralacaq; Məmmədağa başa düşürdü bu fikirlər çox da dərin fikirlər deyil, bütün bunlar məlum məsələdir, dünyaya məmmədağalar gəlib, məmmədağalar gedib, həmişə də belə olacaq; təkcə burası var ki, hər adam gərək ömrünü kişi kimi vursun başa bu dünyada, yəni bir halda ki, dünyada bu cür sal qayalar var və onlar bu cür təmkinlidir, bu cür böyük dənizlər var, ay var, ulduz var, o həyat ki, sənə verilib, onu gərək düz yaşayasan, təmiz yaşayasan və gərək elə bir şey olmasın ki, gecə yerinə girib yatmaq istəyəndə

səni özündən utandırsın; hərgah, dünyada bir milisioner Səfər varsa, bu milisioner Səfərin oğlunun adı Naçalnikdirsə, özü də ömründə haram bir tikə yeməyibsə və ürəyi də qoyub gəldiyi dağların yanındadırsa, gərək o, bu dənizin sahilində, bu qayaların yanında, bu ayın işığında haqsız şillə yeməsin.

Uzaqdan Bakıya gedən elektrik qatarının səsi gəldi: dəmir təkərlər relslərin üstü ilə taqqatuqla gedirdi və həmin taqqatuq indi, elə bil, bu Zuğulba gecəsinin, bu tənha gecənin nəbzi idi, vururdu; bu gecə nəbzinə qulaq asan Məmmədağa fikirləşdi ki, adamın ömrü də qatar kimi bir şeydi, səni mənzil başına aparıb düşürür, əvəzinə bir başqasını götürüb geri qayıdır, onu da o biri başda düşürüb təzəsini götürür, gedir-gəlir, gedir-gəlir və bir halda ki, bu yolun əvvəli var, axırı var, gərək papağını qabağına qoyub fikirləşəsən, fikirləşəsən ki, qatar relsdən çıxmayacaq, cədvəlini də pozmayacaq, ona görə bu məsafədə adam ol, adam kimi yaşa, adam kimi də öl.

Yavaş-yavaş xəzri əsirdi və xəzri əsdikcə də həmin qəribə yay gecəsinə bir sərinlik gətirirdi, ağcaqanadlar yoxa çıxmışdı və Məmmədağa fikirləşdi ki, ağcaqanad da təbiətindi, külək də təbiətindi, amma külək ağcaqanadın qənimidi və ümumiyyətlə, bu dünya elə bir şeydi ki, hər pisliyin, hər namərdliyin öz qənimi var; əlbəttə, bu fikir də çox dərin bir fikir deyildi və Məmmədağa burasını da fikirləşdi ki, bu gecəni qəribə eləyən onun bəlkə birdən-birə filosofluq eləməyə başlamasıdı?

Bu dəfə başqa bir səs gəldi və Məmmədağa alüminium örtüyü ay işığında gümüş kimi ağaran furqonunun yanında kiminsə qaraltısını gördü. Kimsə furqonun dövrəsində o tərəf-bu tərəfə gedə-gedə qışqırırdı:

– E-ey!.. E-ey!..

Məmmədağa başa düşdü ki, bu səs arvad səsidi, amma bu arvadın gecənin bu vaxtında onun furqonunun yanında niyə gəzdiyini başa düşmədi.

– E-ey!.. E-ey!..

Məmmədağa furqonun yanına gələndə on səkkiz-on doqquz yaşlarında bir qız onu elə top-tüfəngə tutdu ki, əvvəlcə heç nə anlaya bilmədi.

– Hə, camaatı tutdurursan, özün də dəniz qırağında gəzirsən?.. Camaat nədi sənin çün bəyəm, adam-zad deyil? Nə işin var camaatla? Yorta-yorta gəlmisən bura ki, adam tutdurasan?

Məmmədağa furqonun açıq qapısından düşən elektrik işığında bu ortaboylu qızın qarayanız girdə sifətinə, par-par parıldayan iri qara gözlərinə, sarı trikotaj köynəkli, göy yubkalı yaraşıqlı bədəninə baxa-baxa heç cürə ağlına sığışdıra bilmirdi ki, bu davakar qız ondan nə istəyir və burada da nə işi var?

– Bir dayan görək, ay bacı, nə olub, nə xəbərdi?

– Bacın nöş oluram sənin? Bacın-zadın deyiləm!.. Buna bir bax! Qardaş tapılıb mənimçün, heç xəbərimiz yoxdur!.. Camaatı tutduranda bacı olmuruq, indi bacı oluruq!.. Əcəbdi!

Həmin qəribə yay gecəsi bu qarabuğdayı qızın bu cür hay-küyü Məmmədağaya gülməli gəldi və o fikirləşdi ki, bir az da bu cür davam eləsə, bu qız onun üstünə cumub üz-gözünü cıracaq. Əlbəttə, Məmmədağa indi heç vaxt ağlına gətirə bilməzdi ki, əslində bu yay gecəsini belə qəribə edən bu qarabuğdayı qızın gecənin yarısı birdən-birə bura gəlməsi idi; indiyə qədərki qəribəlik isə bir ərəfə hissi idi – hərdən belə şeylər də olur dünyada; Məmmədağanın bundan xəbəri yox idi və o, doğrudan da, çaşbaş qalmışdı:

– Camaat kimdi, kimi tutdurmuşam?

– Camaat – mənim həyat yoldaşım!.. Bildin? Gedək bu saat, necə tutdurmusan onu, elə də buraxdır!

– Mirzoppanı deyirsən?

Mirzoppanın adı elə bil ki, bu qarabuğdayı davakar qızı bir balaca süstləşdirdi və o, gözlərini Məmmədağanın üzündən çəkməyib:

– Hə, – dedi. – Bəs kimi deyəcəm?

Məmmədağaya məlum oldu ki, bu qız Mirzoppanın arvadıdı və nədənsə, bu xəbər onunçun çox gözlənilməz oldu. Gecənin yarısı birdən-birə peyda olmuş bu qızın yanından keçib furqona qalxdı:

– Mənnik bir iş yoxdu, – dedi.

Əlbəttə, bu qız ki, belə qiyamətlə başlamışdı, beləcə asanca ondan əl çəkən deyildi; əllərini belinə qoyub, altdan-yuxarı sözləri yağdırmağa başladı:

– Necə yəni mənlik bir iş yoxdu? Əvvəlcə tutdurursan, sonra da deyirsən ki, mənlik bir iş yoxdu? Əcəb işdi! Bizi nə hesab eləyirsən sən? Çuşka-zadıq səninçün? Bu saat gedək, onu buraxdır! – Qız da yuxarı qalxıb furqonun içinə girdi.

Furqonun gur işığı, divar boyu yan-yana düzülmüş tüfənglər, uduş üçün qoyulmuş şampan butulkası, stolüstü güzgü, gəlin kuklası, fotoaparat, divardan asılmış taxta dovşan, tülkü, ayı, şir və naməlum heyvan, elə bil, qızı bir balaca çaşdırdı və o, bütün bunlara baxıb yenə də sualdolu qara gözlərini Məmmədağaya zillədi, yəni ki, gedirik, ya yox.

– Ərini mən tutdurmamışam, ay bacı. Yoldaşıyla içib gəlmişdi...

Qız onun sözünü kəsdi:

– Yoldaşının başı batsın! Elə yoldaşları deyil onu yoldan çıxaran? – dedi və elə bil özü də öz sözlərinin mötəbərliyinə inanmayıb tələsik əlavə etdi: – Hə, nolsun içmişdi? Içməyin üstündə adam tutdurarlar? Sovet hökumətində elə qanun yoxdu ki, içməyin üstündə adam tutasan!

Bu dəfə Məmmədağa doğrudan-doğruya hirsləndi:

– Içməyin üstündə adam tutmazlar, amma milisioner Səfərə şillə vurmağın üstündə adam tutarlar.

Amma bu qız da başqa qız idi, xoruz olub dimdikləşmək istəyirdi:

– Milisioner Səfər plan doldurur, ona görə tutub aparıb onu.

– Neyləyir? Plan doldurur? – Məmmədağanın daha bu qarabəniz qıza deməyə sözü qalmadı, yəni bu mənada ki, onun dilinə mat qaldı. – Ay bacı, mənim yanımda vurdu onu, özü də durduğu yerdə...

Qız bir az susub:

– Abrı-həyası yoxdu də... – dedi və Məmmədağaya məlum olmadı ki, bu sözlər kimə aiddir, Mirzoppaya, yoxsa ki, milisioner Səfərə.

Qız yenə gözucu bu taxta heyvanlara baxıb, yəqin fikirləşdi ki, əgər bu tir bu gün gəlib burada dayanmasaydı, Mirzoppa da bura gəlməzdi, milisioner Səfərlə rastlaşmazdı və bu əhvalat da baş verməzdi:

– Olmaz bu tirdən!..

Aydın məsələdir ki, Məmmədağanın bu qızın nə fikirləşdiyindən xəbəri yox idi və həmin qızın acığını indi də tirə tökməsi ona lap gülməli gəldi; ümumiyyətlə, bu qızın hay-küyündə, bu cür çığır-bağır salmasında xalis bir uşaqlıq vardı və onun bayaq özü dediyi kimi, kiminsə «həyat yoldaşı» olması da adama gülməlidən də gülməli gəlirdi.

Məmmədağa birinci dəfə görürmüş kimi, furqonunun dörd tərəfini də nəzərdən keçirib özü öz səliqəsindən razı halda gülümsədi:

– Xoşuna gəlmir mənim tirim?

Məmmədağanın bu cür açıq-aşkar özündən razı-razı gülümsəməyi qızı cin atına mindirdi:

– Sənin tirin? Sənin niyə olur, hökumətin tiridi! Bəlkə atan bağışlayıb sənə?

Məmmədağanın bir xasiyyəti vardı: ata haqqında artıq-əskik söhbətdən xoşu gəlmirdi və ən başlıcası isə belə söhbətlərə dözə bilmirdi – bu bir, ikincisi də o idi ki, Məmmədağa bu saat bu qarabəniz davakar qızdan lap ata söyüşünəcən hər şey gözləyirdi, odur ki, tez ciddiləşib:

– Atam bağışlamayıb, – dedi və bir daha ata söhbətinə qayıtmamaq üçün elə bil ki, ona xəbərdarlıq etdi, amma bu xəbərdarlığın özü də otuz yaşında kişinin xəbərdarlığından çox on beş yaşında oğlanın xəbərdarlığına oxşayırdı: – Atam müharibədə ölüb.

Qız ağzını açıb yenə nə isə qışqır-bağır salmaq istəyirdi, amma bu sözü eşidəndə birdən-birə susdu.

Məmmədağa tanımadığı adamla (hətta tanıdığı adamla belə) açıqlıq eləməyi xoşlamazdı və bu dəfə də üzünü birinci dəfə gördüyü bu qıza tərcümeyi-halını danışması onu acıqlandırdı, qızın birdən-birə susması isə onu lap pərt etdi.

– Adın nədi sənin?

– Neynirsən?

– Adam bir-biri ilə danışanda gərək bilsin ki, kim kimdi.

– Məsməxanım.

– Belə-belə işlər, Məsməxanım...

Əlbəttə, Məmmədağa bu saat Məsməxanımın ürəyindən keçənlərdən xəbərsiz idi və bilmirdi ki, Məsməxanımın ürəyində bu saat bir ağrı sızıl-sızıl sızıldayır.

Çox-çox illər bundan əvvəl, o vaxtlar ki, Məsməxanım balaca qız uşağı idi və həmin qız uşağının dünyada heç bir dərdi-səri yoxuydu, anası həmişə deyərdi ki, atan müharibədə ölüb. Anası səfərdə olanda Məsməxanım günlərlə evdə tək qalardı və o vaxtlar o həmişə atası ilə söhbət edərdi, sonralar bu söhbət internat məktəbində də davam edərdi, top guruldardı, bomba partlardı. Məsməxanım atasının yarasını sarıyardı, atası da iri kişi əlilə onun qara saçlarını sığallayıb gülümsəyərdi; bu iri kişi əllərinin istisi, mehribanlığı onun bütün bədəninə yayılardı və ürəyində belə bir məhəbbət əmələ gətirərdi ki, bu məhəbbətin qəhəri hərdən gözlərini doldurardı. Amma günlərin adi bir günündə birdən-birə Məsməxanıma məlum oldu ki, atası heç vaxt müharibədə ölə bilməzdi, çünki müharibə qurtarandan üç il sonra dünyaya gəlmişdi. Bu məlum olandan sonra Məsməxanım daha heç vaxt anasından atası barədə bir söz soruşmadı. Həmin söhbətlər yəqin anasının da yadından çıxıb getmişdi. Bəlkə heç yadından çıxmamışdı və Güldəstə də qızı kimi ürəyində çəkirdi?

Amma həmin iri kişi əllərinin istisi, mehribanlığı uzun müddət çəkilib getmədi və əslinə baxsan, elə indinin özündə də haradasa bir az qalıb o istidən, o mehribanlıqdan.

Məmmədağa qarşısında dayanmış bu gülməli qızın dolu sinəsinə, yaraşıqlı dizlərinə, yumru topuqlarına, səndəlli yalın ayaqlarına baxdı və ürəyindən qəribə bir nigarançılıq keçdi. Çoxdan idi onun ürəyindən belə bir nigarançılıq keçməmişdi və ona elə gəlirdi ki, belə bir nigarançılıq da yeniyetməlik illəri ilə birlikdə çıxıb gedib işinin dalınca. Indi həmin nigarançılıq hissinin birdən-birə qəflətən bu cür geri qayıtması elə bil ki, bu gülməli qızın, bu davakar, hay-küylü qızın gülməli olmağını da, davakarlığını da, hay-küyünü də yuyub apardı və Məmmədağa furqonun gur işığında dolu sinəli, yaraşıqlı bədənli, yumru topuqlu bu qızda bir məsumluq, bir təmizlik gördü.

Məmmədağa gecə-gündüz Abşeron yollarında maşın sürə-sürə bərkimiş, çox görüb, çox götürmüş bir kişi idi və indi onun bu cür yeniyetməlik dövrünə qayıtması da, görünür, Zuğulbadakı həmin qəribə yay gecəsinin bir hissəciyiydi; bu dəfə o, həmin naməlum qəribəliyi bütün varlığı ilə hiss etdi.

Gözlərini Məmmədağanın sarı köynəkdə, göy yubkada, yalın ayaqlarda gəzən baxışlarından çəkməyən Məsməxanım qabağında dayanmış bu hündürboylu, enlikürəkli oğlanın fikirlərini özü bildiyi kimi yozdu və ürəyindəki gizli bir ürkəkliklə furqonun açıq qapısından dalğalarının köpüyü ağaran dənizə baxdı, bu biyabanlığın kimsəsizliyini hiss etdi, sonra da Məmmədağanı xəbərdar etməkdən daha çox özünə toxtaqlıq vermək üçün:

– Mən sən deyənlərdən deyiləm a-a! – dedi.

– Mən deyənlər kimdi? – Məmmədağa məhəccərin üstündə oturub əlləri ilə dizini tutdu. – Hə?

– Bilmirəm kimdi... – Qız bu oğlanın göy gözlərinə baxa-baxa başa düşdü ki, onun baxışlarını düzgün oxumayıb və bu dəm həmin baxışlar, nədənsə, ona çox doğma gəldi, elə bil ki, bu baxışları çox-çox görmüşdü. Nə üçün ona belə gəldi, özü də məəttəl qaldı.

– Nə dedilər milisdə?

– Dedilər ki, bu dəfə işi xarabdı... On beş sutkayla qurtarmadı bəlkə bu dəfə...

– Bəs Nəcəfə zəng eləmədi?

Məsməxanım təəccüblə bu oğlana baxdı, yəni ki, sənin tanımadığın adam yoxmuş ki, dünyada... Sonra dedi:

– Nəcəf keçən il qovub onu kabinetindən...

Bu sözləri dedi və özü də öz sözlərinə heyrət elədi, elə bil, o yox, başqa bir adam dedi bu sözləri. Məsməxanım heç kimin yanında belə danışmazdı, neçə illər idi ki, heç kim onun nə çəkdiyini bilmirdi, neçə illər idi ki, evlərinin söhbəti evlərində qalırdı və Məsməxanımın fikrincə, həmişə də belə olacaqdı, həmişə – ölənə kimi. Öləndən sonra camaat deyəcəkdi ki, dünyada bir Məsməxanım vardı, bu Məsməxanımın da Mirzoppa adında bir əri vardı, bir yerdə yaşayardılar... Amma necə yaşayardılar – bunu, heç kim bilməyəcəkdi və Məsməxanım da necə Məsməxanımdı, ürəyindən nələr gəlib, nələr keçirdi – bunu da heç kim bilməyəcəkdi... Yaxşı, bütün bunlar ki, belə idi, bütün bunları ki, heç kim bilməyəcəkdi, bəs indi o burada nə edirdi, nə işi vardı bu furqonun içində, bu taxta dovşanın, tülkünün, ayının, şirin və naməlum heyvanın yanında, bu yad oğlanın qabağında? Niyə çıxıb getmirdi öz xarabasına? Qızışıb gəldin bura, indi də görürsən ki, bu oğlanın heç bir təqsiri yoxdu və ondan heç nə də asılı deyil, təqsirlərin hamısı sənin o başıbatmış ərindədi, bəs niyə çıxıb getmirsən, nə gözləyirsən?

Məsməxanım bunları fikirləşdi və evi yadına düşdü, çarpayısı yadına düşdü, yadına düşdü ki, yenə tək-tənha qalacaq həmin evdə, səhər durub işə gedəcək, pamidor, xiyar, üzüm – nə varsa, onu satacaq, axşam yenə tək-tənha otağında oturub pəncərədən evlərinin qabağındakı böyük əncir ağacına baxacaq və ürəyindən keçəcək ki, bu cür tək-tənha pəncərə qabağında oturmaqdansa, Mirzoppanın dava-dalaşı yaxşıdı, Mirzoppanın ayaqyolunda bərkdən öyüyə-öyüyə qusmağı, sonra da gəlib xoruldaya-xoruldaya, fısıldaya-fısıldaya yatmağı yaxşıdı.

Keçən il həmin gün də əvvəlcə otağa spirt iyi doldu, sonra Mirzoppa içəri girdi və elə bil ki, dünyanın ən müsibətli xəbərini gətirirmiş kimi, bərkdən ağlaya-ağlaya (içəndən sonra tez-tez beləcə ağlamağı vardı Mirzoppanın) dedi ki, Nəcəf onu kabinetindən qovub:

– Bir məhəllədə böyümüşük, bir yerdə aşıq-aşıq oynamışıq, şumaqədər yortmuşuq asfaltın üstünə, indi məni kabinetindən qovur!..

Bir qədər bu cür yanıb yaxıla-yaxıla ağladı, dünyanın vəfasızlığından şikayət elədi, sonra da həmişəki kimi, hirsini tökdü Məsməxanımın üstünə, bir bəhanə tapıb əlini, ayağını işə saldı. Məsməxanım da onun yağlı sir-sifətini cırmaqlayıb qanatdı. Amma bütün bunların heç kimə dəxli yox idi, məhəccərin üstündə oturub furqonun gur işığında ona baxan bu göygöz oğlana da dəxli yox idi və Məsməxanım buradan çıxıb əvvəlcə milis idarəsinə gedəcəkdi, yenə də çığır-bağır salacaqdı, amma yenə də bu çığır-bağırdan bir iş çıxmayacaqdı, axırda tək-tənha qayıdacaqdı evinə. Bəyəm az olmuşdu belə gecələr?

– Sənin neçə yaşın var? – Bunu Məmmədağa soruşdu.

– Iyirmi dörd. – Bunu da Məsməxanım dedi və yenə də özünə məəttəl qaldı ki, niyə bu yad oğlanın bu cür suallarına cavab verir.

– Iyirmi dörd? Sənə on doqquzdan artıq vermək olmaz.

– Hə, hamı belə deyir... - Məsməxanım gülümsədi və özü də gözləməyə-gözləməyə soruşdu:

– Sənin neçə yaşın var?

– Neçə olar səncə?

– Məncə?.. Otuz... iki!

– Hə, düz deyirsən... Amma iki yaş üstə gəldi...

– Otuz?

– Hə.

Elə bil, dünən idi ki, Məmmədağanın yaşı onla başlayırdı: on beş, on altı, on yeddi, on səkkiz... Və o zamanlar otuz yaş çox-çox uzaqlarda olan bir şey idi; o zaman ağlına sığışdıra bilmirdi ki, nə vaxtsa otuz yaşı olacaq və ona elə gəlirdi ki, belə bir vaxt gəlib çıxanda dünya başqa olacaq, yəni burası aydın idi ki, gün həmin gün olacaqdı, ay həmin ay, ulduzlar həmin ulduzlar olacaqdı, amma Məmmədağa hələ o vaxtlardan başa düşürdü ki, bir günün, bir ayın, eyni ulduzların altında hərənin öz dünyası var; bu barədə gecələr fikirləşirdi, ən çox da damda yatdığı yay gecələri; həmin yay gecələri Səkinə xala axşamdan dama palaz salırdı, palazın üstündən qalın yun döşəyini salırdı, iri balıncı, nazik mitili gətirib Məmmədağanın yerini rahatlayırdı və Məmmədağa da gecə yerinə girəndə göydəki aya, ulduzlara baxırdı. Səkinə xalanın yaş süpürgə ilə süpürüb təmizlədiyi damın sərinliyini hiss edə-edə gözlərini yumub Bakının küçələri ilə təptəzə taksi «Pobeda» sürürdü. Məmmədağanın ən böyük arzusu taksi şoferi olmaq idi və o, hər gecə yuxuya

getməzdən əvvəl taksi «Pobeda»sının çarxlarını nasosla doldururdu, motorunu yoxlayırdı, akkumulyatoruna baxırdı, sonra da benzinli şəlpə ilə əllərinin, qollarının mazutunu silib təmizləyirdi, sonra da taksisini sürürdü.

Indi həmin günlər, elə bil, dünən idi və çox-çox uzaq görünən o illər əslində bir göz qırpımında gəlib keçdi. Məmmədağa Bakının küçələri ilə doğruçu taksi sürdü, sonra isə tirə keçdi və damda yatdığı o yay gecələri ağlına gəlsəydi ki, bir vaxt belə bir furqon tiri olacaq, səhərə kimi yuxusu qaçardı, yata bilməzdi səbrsizliyindən. Ancaq illər keçmişdi və indi məlum olmuşdu ki, hər kəsin dünyası da özü kimi böyüyür, kökəlir, ya arıqlayır.

– Bəs adın nədi? – Bunu da Məsməxanım soruşdu və bu dəfə lap əli-ayağı yerdən üzüldü ki, nə suallardır belə, verir? Onun nəyinə gərəkdi ki, bu göygöz oğlanın adı nədir? Niyə biabır eləyir özünü?

– Məmmədağa. – Məmmədağa Məsməxanıma baxıb güldü. – Uşaq vaxtı məni cinnəndirməkçün deyirdilər:

Məmmədağa
Girdi bağa.
Bir quş tutdu,
Oldu tısbağa!..

– Hə, məni də cinnəndirirdilər uşaqlıqda. Dərsi bilməyəndə qorxurdum ki, indi çağıracaq məni müəllim, əlim, ayağım əsirdi. Uşaqlar da məni cinnəndirirdi:

Məsməxanım Məsmədi,
Əli-ayağı əsmədi...

Məsməxanım bərkdən güldü və lövhəyə çağrılmaqdan qorxan, dünyadan xəbərsiz o balaca qız uşağı gözlərinin qabağına gəldi, sonra birdən-birə öz gülüşü öz qulaqlarında cingildədi və bu dəfə Mirzoppanın yağlı sifəti gözlərinin qabağına gəldi, spirt iyi burnuna gəldi, yadına saldı ki, Mirzoppa indi milis idarəsində oturub, ən azı, on beş sutkasını gözləyir. Bunu yadına saldı və özü öz arsızlığına heyrət elədi, amma burasını da sövq-təbii hiss etdi ki, bu saat lap arsızlıq olmur, nə olur-olsun, bu gur işıqlı furqondan çıxıb getmək istəmir.

Məmmədağa dedi:

– Sən, axı, heç qorxana oxşamırsan...

– Indi beləyəm də...

– Hə, indi yamansan! - Bunu da Məmmədağa dedi və güldü.

Məsməxanım bu oğlanın göy gözlərinə baxıb fikirləşdi ki, doğrudan çox qəribə oğlandı bu oğlan, bu cür iri göy gözləri var, amma qaşları, kirpiyi qaradı, saçları da qaradı, özünün də cəmi otuz yaşı var, amma başı ağarmağa başlayıb.

Məmmədağa soruşdu:

– Nə fikirləşirsən?

Məsməxanım dedi:

– Heç nə. – Və hiss etdi ki, qızarır.

Məsməxanım çoxdan idi daha qızarmırdı, o vaxtdan ki, Mirzoppanın evinə gəlmişdi və indi qızardığını hiss eləyəndə ona elə gəldi ki, dünyada heç bir Mirzoppa yoxdu, heç vaxt ərə getməyib, bütün bunlar hamısı yalandı, yenə də hind kinolarına baxıb ağlayan əvvəlki Məsməxanımdı, bütün bu illərin acısı da bir yuxudu; cəmi bircə an ona belə gəldi, sonra qırx dəqiqə bundan əvvələ qədər üzünü görmədiyi bu oğlanın göy gözlərinə baxıb qəti qərara gəldi ki, buradan getmək lazımdı:

– Yaxşı, getdim mən...

Məmmədağa bir söz demədi və fikirləşdi ki, birdən-birə bu çöllü-biyabanda peyda olmuş bu qarabəniz qızın çıxıb getməsi çox təbii bir işdi; bunu fikirləşdi və fikirləşdikcə də ürəyindən bir nigarançılıq keçdi. Məmmədağa bu nigarançılığın səbəbini bilmirdi, amma burasını indi lap dəqiq bilirdi ki, bu qarabəniz qız çıxıb gedəndən sonra, bu gecənin bütün qəribəliyi öləcək və bayaqkı qayaların təmkini bütün gecə onun qulaqlarına həyatın mənasızlığını pıçıldayacaq.

Məsməxanım furqonun açıq qapısından qumun üstünə atılıb Zuğulbaya tərəf baxdı: kəndin işıqları hələ gəlirdi; Məsməxanım orada yaşayanların çoxunu tanıyırdı və indi tanıdığı bu adamların hamısı haqqında bir-bir fikirləşə bilərdi, amma onlardan heç biri bilmirdi ki, səhər saat səkkizdən axşam altıyacan tərəvəz köşkündə pamidor, xiyar, üzüm, yemiş satan Məsməxanım indi gecənin bu vaxtında dənizin kənarında dayanıb onların pəncərəsindən gələn işığa baxır; heç kim bilmirdi ki, bu saat bu pəncərə işıqlarına baxan Məsməxanımın ürəyində bir təklik nisgili var və heç kim bunu da bilmirdi ki, əri milis idarəsində oturub, ən azı, on beş sutkasını gözləyən Məsməxanım təkcə adını bildiyi bir oğlanın göy gözlərini də özü ilə buradan aparacaq; bunu heç kim bilmirdi və bilməyəcəkdi də; əslində bunu Məsməxanım özü də əməlli-başlı başa düşmürdü, təkcə bunu bilirdi ki, indi ay işığında gümüş kimi ağaran bu furqon haçansa burada olmayacaq və o zaman Məsməxanım bu göy gözləri yadına salacaq, bu göy gözlər barədə fikirləşəcək, axşamlar evdə oturub pəncərədən əncir ağacına baxanda həmin göy gözləri görəcək; nə üçün belə olacaq? Məsməxanım bunun səbəbini də bilmirdi, amma burası lap dəqiq idi ki, onun ürəyi birdən-birə bu göy gözlərin baxışı ilə evdə, internat məktəbdə başını sığallayan həmin iri kişi əllərinin istisi, mehribanlığı arasında bir yaxınlıq, bir doğmalıq duymuşdu. Məsməxanımın ürəyində çoxdan hiss etmədiyi bir ilıqlıq baş qaldırmışdı.

Məmmədağa furqondan düşüb qızın ardınca bir-iki addım atdı, sonra dənizə tərəf çevrilib:

– Külək dayanıb... – dedi.

Məsməxanım da ayaq saxladı, əlini havaya tutub:

– Hə, – dedi, – dayanıb... Axşam yaxşı gilavar əsirdi.

Məmmədağa dedi:

– Gilavar isti əsir... Külək gərək külək olsun, sərin...

Məsməxanım dedi:

– Mən xoşlayıram gilavarı... Gilavar dənizə əsir də... Gilavar əsəndə dənizlə danışmaq olur...

Məmmədağanın bütün vücudunu heyrət bürüdü:

– Nə deyirsən?

– Heç nə.

– Sən dəniz qırağına gəlib dənizlə danışırsan?

– Nöşün, evdə danışmaq olmur bəyəm? Gilavar sözləri aparır dənizə...

Məsməxanım bunları dedi və birdən-birə özünə əməlli-başlı hirsi tutdu: axı, bu oğlan kimdir ki, ürəyinin sirrini ona açır belə? Niyə? Məsməxanım öz-özünə bu sualı verdi və ayaq saxlayıb geri çevrildi.

Məmmədağa qarşısında dayanmış bu qızın gözlərinə baxdı. Ay işığında bu gözlər daha da qaralmışdı, daha da işıldayırdı. Dünyada Zuğulba deyilən bir kənddə gözəl bir qız var idi, bu qızın adı Məsməxanımdı və bu Məsməxanım ona görə gilavarı xoşlayırdı ki, gilavar əsəndə dənizlə danışmaq olur, söhbət etmək olur, külək adamın dediyi sözləri aparıb dənizə çatdırır. Bunu təkcə Məmmədağa yox, bütün yer üzündə heç kim bilmirdi ki, çığır-bağırla, hay-küylə dava-dalaş salan bu qız gilavar əsəndə dənizlə danışır...

Məsməxanım başa düşürdü ki, buradan tez çıxıb getmək lazımdır.

Məmmədağa qıza yaxınlaşıb bir müddət onunla üzbəüz dayandı, sonra soruşdu:

– Nə fikirləşirsən?

Məsməxanım bu göy gözlərin içinə baxa-baxa:

– Sənə nə var, – dedi, – nə fikirləşirəm. Sən kimsən? – Bunları dedi və burasını da fikirləşdi ki, bu göy gözlərin heç bir təqsiri yoxdu ki, o öz-özünə açır sandığı, tökür pambığı.

Məmmədağa dedi:

– Mən Məmmədağayam.

Məsməxanım dedi:

Məmmədağa,
Girdi bağa.
Bir quş tutdu,
Oldu tısbağa..

Məmmədağa dedi:

Məsməxanım Məsmədi,
Əli-ayağı əsmədi.

Məsməxanım güldü və həmin dünyadan bixəbər qız uşağı yenə gözlərinin qabağına gəldi:

– Hə, yaman cinləndirirdilər məni.

Məmmədağa güldü və Məmmədağa da məhəllədən ötən maşınların dalınca qaçan o balaca oğlan uşağını gözlərinin qabağına gətirdi:

– Məni də...

Elə bil ki, Məsməxanımın bütün hirsi soyudu və elə bil ki, bu ucaboylu, göygöz oğlan birdən-birə onun lap az qala doğma bir adamı oldu; elə bil ki, cəmi bir saat bundan əvvəl yox, lap qabaqlardan, lap uşaq vaxtlarından tanış idilər və o zaman hələ bu cür boylu-buxunlu olmayan bu göygöz oğlan boynuna qırmızı pioner qalstuku taxıb çantasını yelləyə-yelləyə məktəbə gedən, məktəbdən qayıdan, barmaqları mürəkkəbə bulaşmış Məsməxanımı çox görmüşdü.

Məmmədağa dənizə tərəf bir-iki addım atıb qayalıqlara baxdı. Indi xəzri dənizin ləpələrini qayalara çırpmırdı və bu sal qayalar bayaqkı ağırlığını tamam atıb yüngülləşmişdi, elə bil bu qayalar bu saat böyük qayıqlar olub dənizə girəcək, ehmallıca suyu yara-yara üzəcəkdilər.

Məsməxanım da əli ilə qayalığı göstərdi:

– Uşaq vaxtı axşamlar qorxardım bu qayalardan... Sözə baxmayanda anam deyərdi: «Bax, o qayalar var ha, gecələr gəlib sözə baxmayan uşaqları aparırlar!» Mənim də canıma üşütmə düşərdi... Heç soruşmazdım da ki, hara aparırlar? Qorxumdan büzüşüb yerimdə oturardım... Səni də qorxudurdular uşaqlıqda?

– Məni? Yox...

– Heç qorxmamısan uşaqlıqda sən?

– Bir dəfə qorxmuşam.

Məsməxanım gözlərini qayalıqdan çəkib Məmmədağaya baxdı, diqqətlə baxdı və Məmmədağaya elə gəldi ki, gilavar əsəndə dənizlə danışan bu qarabuğdayı qız bu saat onun başındakı fikirlərin də hamısını oxuyacaq, ürəyindən keçənlərin də hamısını biləcək, həmin ürəyindən keçənləri ki, Məmmədağa özü bu saat onlardan baş açа bilmirdi, təkcə bunu hiss edirdi ki, bir hərarət var ürəyində, elə bil, içində xəfif bir gilavar əsir. Çoxdan idi, lap çoxdan, evlərinin qır damında yatdığı o yay gecələrindən bəri Məmmədağanın ürəyində belə bir hərarət olmamışdı, yəni bu illər ərzində o çox sevinmişdi, çox şadlıq eləmişdi, amma, bax, bu cür bir hərarət olmamışdı ürəyində və indi o burasını da hiss etdi ki, bir belə illər ərzində ürəyi beləcə bir hərarətin həsrətində imiş.

Sonra Məsməxanım soruşdu:

– Nədən qorxmusan?

– Heç...

Məmmədağa Abşeron yollarında dolaşdığı axır vaxtlar bu köhnə əhvalatı, nədənsə, tez-tez yadına salardı və hərdən yenə də iyirmi il bundan əvvəlki kimi, Kitabullanı gülümsəyən görərdi; Kitabulla gülümsəyəndə dodaqlarının qırağından qızıl dişi parıldayardı; həmin qəribə yay gecəsi Zuğulbanın qumlu dəniz sahilində birdən-birə Kitabulla yenə də gülümsədi və onun qızıl dişi yenə də parıldadı.

Məsməxanım bir də soruşdu:

– Nədən qorxmusan uşaqlıqda?

Məmmədağa dedi:

– Heç... Küləyi görürsən, heç izi də qalmayıb.

Məsməxanım soruşdu:

– Nədən qorxmusan, de.

Məmmədağa dedi:

– Köhnə söhbətdi e, bu. Elə-belə ağzıma gəldi dedim sənə. Istəyirsən sənə başqa bir şey danışım, gülməli?

– Yox, istəmirəm, nədən qorxmusan uşaqlıqda?

...Kitabullagil üç qardaş idi: böyüyü Səmədulla, sonra Yadulla, sonra da Kitabulla. Səmədulla yaşlı kişi idi, dənizdə işləyirdi, eşmə bığı vardı, hər dəfə bayram olanda müharibədə aldığı medalları döşünə taxıb nümayişə gedirdi və məhəllənin bütün uşaqları bu medalların azarkeşi idi. Yadulla çəkməçi idi, bulvarın girəcəyində, indiki Kukla teatrının yanında bir köşkü vardı və məhəllə uşaqları tez-tez bu köşkə gedib-gələrdi: Yadulla həmişə məhəllədəki uşaqların çəkməsini pulsuz

yamayardı. Kitabullanın iyirmi beş yaşı vardı, şofer idi, «poluturka» sürürdü və hərdən bu «poluturka» Dar dalanın qabağında dayananda bütün məhəllə uşaqları bura yığışıb kuzova dırmaşardı. Məmmədağagilin arasında ən sayılanları bir-bir kabinkada oturardı və Kitabulla evdən çıxıb gülə-gülə kabinkada öz yerinə qalxardı, uşaqları beş-on məhəllə gəzdirib yenə Dar dalanın qabağına gətirərdi.

Kitabullanın kabinkası həmişə səliqəli olardı. Kitabulla içəridən maşının qabaq şüşəsini bəzəyərdi. Şüşənin kənarlarına «otkritka» keçirmişdi və məhəllə uşaqlarının hamısı bu «otkritka»dakı yazını əzbər bilirdi. Qırmızı ürək şəklinin içində bir qız başını bir oğlanın sinəsinə qoyub gülümsəyirdi, bir dəstə bənövşəyi, qırmızı, sarı gülü isə öz sinəsinə sıxmışdı. «Otkrıtka»nın yuxarısında dimdik-dimdiyə iki ağappaq göyərçin şəkli vardı, aşağıda isə yazılmışdı:

Pust naşa drujba budet veçnoy
Kak drujba etix qolubey.

Uşaqlar bilirdi ki, məhəllədəki qızların çoxu Kitabullanın dərdindən divanədi, aşiqdilər ona. (Məhəllədə uşaqların bilmədiyinə qurd düşərdi.) Əlbəttə, məhəllədə yaraşıqlı cavan oğlanlar çox idi, amma Kitabulla bu cavanların gözü idi. Qəssab Ağanəcəfin arvadı Balacaxanım dəmir şəbəkəli küçə pəncərələrinin qabağında balaca taxta kətilin üstündə oturub tum çırtlaya-çırtlaya Dar dalana tərəf göz eləyib yanında dayanmış məhəllə qızlarına deyirdi:

– Ciyəriyanmış sir-sifətdən elə bil Yusifdi... Adam barmağını soğan yerinə doğrayar, «uf» deməz!..

Məmmədağagilin belə söhbətlərdə səriştəsi var idi və başa düşürdülər ki, söhbət Kitabulladan gedir. Kitabullanın «poluturka»sı Dar dalanın qabağında dayanan kimi, məhəllə qızları pəncərələrdən oğrun-oğrun maşına tərəf baxır, bir iş bəhanə eləyib küçəyə çıxırdılar. Amma uşaqlar, məhəllədəkilərin hamısı kimi, burasını da bilirdilər ki, Kitabulla başqa bir qız istəyir və bu qız başqa yerdə olur; qız da Kitabullanı istəyirdi, amma hamı bilirdi ki, qızın ata-anası onu Kitabullaya vermir. Bu söhbət neçə müddət idi ki, məhəllədə gəzirdi və heç kimin ağlına sığışmırdı: necə ola bilər ki, Kitabulla kimi bir oğlana qız etibar etməyəsən?

Günlərin bir günü gecə vaxtı bütün məhəlləyə bir xəbər yayıldı: Kitabullanın istədiyi qız ona qoşulub qaçıb, indi Səmədullagildədi, sabah yox, birisi gün Kitabulla ilə həmin qızın toyu olacaq.

Kitabullagil Dar dalanın axırındakı həyətdə olurdu. Həyətlərində üç bina vardı. Məhəllədə bu binalar «Mənsur şüşəbəndi» adı ilə məşhur idi. Mənsur Kitabullagilin babası imiş və bu birmərtəbəli üç binanı öz əlləriylə tikibmiş. Hər binanın qabağı şüşənbənd idi və bu şüşəbəndlərin taxta şəbəkələrinin fotoşəkli muzeydən asılmışdı. Binalardan birində Səmədulla ailəsi ilə olurdu, o birində Yadulla ailəsi ilə olurdu, üçüncüdə də Kitabulla ailəsi ilə olacaqdı.

Və həmin gecə Məmmədağagil Dar dalanın qabağında tonqal qaladı, məhəllənin qızları isə ikibir, üçbir Dar dalanın qabağından keçib Kitabullagilin həyət qapısına tərəf boylanırdı.

Səhəri gün Səmədulla, bayram günləri nümayişə gedirmiş kimi, medallarının hamısını döşünə taxıb məhəllədəki qapıları bir-bir açdı. Məmmədağagilin də həyətlərinə gəldi, kiçik foto-dəvətnaməni Səkinə xalaya verdi:

– Səkinə bacı, – dedi, – Əli yoxdu indi, amma sən varsan. Əlinin yeri məlum, nöşün ki, bilirsən, mənim can-ciyərim idi. Ancaq olacağa çarə yoxdu. Sabah xahiş edirəm bizə buyur, Kitabullanın toyudu.

Məmmədağanın atası ilə Səmədulla uşaqlıqdan dost olmuşdular, müharibəyə də bir yerdə getmişdilər, Səmədulla qayıtmışdı, atası yox.

Səkinə xala dedi:

– Xoşbəxt olsunlar! Oğullu-qızlı olsunlar, qoşa qarısınlar. Çox sağ ol.

Səmədulla eşmə bığlarının altından gülümsəyib dedi:

– Sən də çox sağ ol! O gün olsun Məmmədağadan görəsən!

Fotodəvətnamədə bir göyərçin dimdiyində məktub tutmuşdu və məktubun üstündə yazılmışdı: «Sizi əzizimiz Kitabulla ilə əzizimiz Tamillanın xeyir işinə dəvət edirik. Məclis 1951-çi il sentyabr ayının 17-də bəyin böyük qardaşı Səmədullanın evində olacaq». Aşağıda isə iki misra vardı:

Mehrabı eşqdir uca göylərin,
Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərin?

Həmin gün məhəllədə paltarlar naftalindən çıxarıldı, kostyumlar ütüləndi, köynəklər yuyuldu. Hamı Kitabullanın Tamillanı istəməyindən, Tamillanın da Kitabullanı istəməyindən danışırdı. Indi daha hamı bilirdi ki, bir belə müddət ərzində Kitabullanı atəşində yandıran qız, yəni Tamilla institutda oxuyur və atası-anası onu bir tarix müəlliminə vermək istəyirmiş, amma Tamilla, ancaq Kitabullanı istəyirmiş və axırda da dünən gecə çamadanını götürüb evdən çıxıb. Bu xəbərlərin çoxunu Yadullanın arvadı Fatmadan öyrənirdilər. Fatma bir gecənin içində özü tikdiyi yaşıl ipək paltarını geyib dəqiqədəbir evə gəlirdi, qazan götürürdü, nimçə-boşqab, stəkan-nəlbəki götürürdü və elə hey danışırdı:

– Çox ağıllı qızdır! Ömrümdə belə qəşəng qız görməmişəm, qız deyil, ay parçasıdı! Kitabullaya layiq qızdı! Bir-birlərindən ötrü dəli-divanədirlər! Amma atası əzazilin biridi! Səhər Səmədulla qədeş getmişdi onlara barışıq eləsin, toya çağırsın, desin ki, nə qədər adamuvuz var, gözümuz üstə yerləri var, amma heç evə buraxmayıblar onu! Səmədulla qədeşi e!.. Səmədulla qədeşi evə buraxmayıblar!..

Məmmədağagil heyrətdən donub qalırdı ki, bir adamın sinəsində bir belə medal ola, onu necə evə buraxmamaq olar?

Fatma deyirdi:

– Böyük adamdı atası, hər gün səhər dalınca işdən maşın gəlir, «emaddin». Nə olar e?.. Deyirmiş ki, papağımı yerə soxub mənim! Bu adda qızım yoxdu daha! Ömrünün axırınacan görükməsin gözümə! Əşşi, minnətin olsun sənin!.. Ona deyən lazım ki, Kitabulladan artıq oğlanla qohum olacaqdın? Amma qız ayrı qızdı! Ağıl deyirsən, onda! Tərbiyə deyirsən, onda! Kitabullaya layiq qızdı! Ikisi də qızıl gülün ləçəyidi, gözə gəlməsinlər!

Hamı bilirdi ki, Fatma kiçik qaynı Kitabullanın xətrini dünyalar qədər istəyir, amma hamı da Fatmaya inanırdı ki, Tamilla ağıllı qızdı, gözəl qızdı, çünki bir qız ki, Kitabulla kimi bir oğlan dörd il istəyə-istəyə qala, bir qız ki, istəmədiyi üçün institut qurtarmış tarix müəlliminə getməyə, demək çox yaxşı qızdı o qız.

Məmmədağagilin məhəlləsinin aşağı başında yaşayan klarnetçalan Ələkbər gümüş dilli klarnetini təmizləyə-təmizləyə deyirdi:

– Çoxdandı mələdə toy-zad olmur... Özü də ki, Kitabullanın toyu! Sabah bir qan eləyəcəyəm ki, molla Süleymanın da oturduğu yerdə sümükləri oynasın! Əflatuna demişəm nağaranı gətirsin, Siyavuş da zurnanı püfləyəcək! Bir qiyamət eləyək ki, gərək, Kitabullanın adına layiq olsun! Hamı da bilsin ki, bacımız hansı mələyə gəlib!

Həmin gün Solmaz tez-tez soruşurdu:

– Mənə də verəcəksən konfet kağızı?

Məmmədağa deyirdi:

– Hə, verəcəm.

– Çoxlu-çoxlu?

– Hə.

Sabah toy vaxtı uşaqlara cürbəcür konfetlər şabaş eləyəcəkdilər və Məmmədağagil də bu konfetləri yeyib kağızlarını da hamarlayıb yığacaqdı.

Həmin gün Səkinə xala da çoxdan bəri açmadığı sandığı açıb, çoxdan bəri geymədiyi sarı ipək paltarını çıxartdı, naftalin iyi getsin deyə şüşəbənddə günə sərib dedi:

– Səmədulla qədeşin sözünü yerə sala bilmərəm. Kitabullanın toyuna getməsəm, Əlinin də ruhu şad olmaz. Çox istəyirdi Kitabullanı, indi istəməsin, deyirdi ki, yaxşı oğul olacaq Kitabulla.

Həmin gün Kitabullagilin həyət qapısının ağzında boyunlarına qırmızı lent bağlanmış iki qoyun mələyirdi və uşaqlar da Dar dalanın qabağındakı tut ağacına çıxıb yarpaq yığır, gətirib qırmızı lentli qoyunların qabağına tökürdülər. Tutun üstündə yarpaq qalmadı, qoyunun əti dadlı olacaqdı. Alxas bəyin bir sözü bütün məhəllədə məşhur idi: «– Əşşi, qoyun ətinin ləzzəti qaçıb!.. Qoyunda nə təqsir var?.. Bir qoyun ki, şəhərdə adamla oturub borş yeyə, radioya qulaq asa, asfaltın üstündə gəzə, onun ətinin nə dadı olacaq?». Amma bu qırmızı lentli qoyunlar ki, bu gecə bu qədər tut yarpağı yedi, sabah Alxas bəy onların ləzzətindən doymayacaqdı.

Və həmin gecə yerində uzanan Məmmədağa sabahkı toy dəsgahı barədə fikirləşirdi, gözlərinin qabağında Kitabulla gülümsəyirdi və gülümsədikcə də dodaqlarının qırağındakı qızıl dişi parıldayırdı; Məmmədağa sarı ipək paltarını geymiş anasını görürdü və sevinirdi ki, axır ki, anasını deyib-gülən gördü, axır ki, anası da başqaları kimi, arvadlar oturan otaqda, əl çala-çala qarmonçu Nisəyə dəm tuturdu, «–Ay can! Ay can!» – deyirdi; sonra Məmmədağa fotodəvətnamədə oxuduğu o iki misra haqqında fikirləşdi, bu sözlərin mənasını başa düşməyə çalışdı və nə qədər çalışdısa da bir şey başa düşə bilmədi, təkcə bunu çox dəqiq bilirdi, bir halda ki, eşqin nəticəsində qoyunların da boynuna qırmızı lent bağlanırdı, anası sarı ipək paltarını sandıqdan çıxarıb günə sərirdi, deməli, yer üzündə yaşayan adamlara lazımlı şeydir bu; bir gün gələcək, onun da belə bir fotodəvətnaməsi məhəllədə əldən-ələ gəzəcək və həmin fotodəvətnamədə də bu iki misra yazılacaq:

Mehrabı eşqdir uca göylərin,
Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərin?

Və Məmmədağa bütün bunları fikirləşə-fikirləşə təzəcə yuxuya gedirdi ki, Dar dalanda şivən qopdu. Məmmədağagilin məhəlləsində çox işlər olmuşdu, amma o, ömründə bu cür ağlaşma görməmişdi, bu cür səslər eşitməmişdi. Gecənin yarısı birdən-birə Dar dalandan gələn arvad qışqırtıları, ağlaşmalar, ağılar elə səslənirdi, elə bil, bütün dalan qəflətən dərd əlində ulamağa başlamışdı. Bircə dəqiqənin içində Məmmədağanın başındakı tüklər biz-biz durdu və hövlnak yerindən qalxıb həyətə çıxan Səkinə xalanın da çığırtısı gələndə Məmmədağanın bütün bədəni əsməyə başladı.

Bütün məhəllə ayağa qalxdı, uşaqdan böyüyə hamı küçəyə çıxdı və həmin gecə Dar dalanın qabağında o qədər adam vardı ki və bu adamlar elə şivən qoparırdı ki, günlər, aylar, hətta illər keçəndən sonra da bu gecə izdihamı, bu müsibət uşaqların gözünün qabağından getmədi, qulaqlarından çəkilmədi.

– Kitabulla avariyaya düşüb ölüb! – Bu xəbər həmin gecə uşaqdan böyüyəcən bütün məhəllənin belini sındırdı.

Axşam Kitabulla Lökbatandan yük gətirəndə Şıx çimərliyi tərəfdə boş bir avtobusla toqquşmuşdu. Sükan Kitabullanın sinəsini basıb qarnına girmişdi və o, elə o saat keçinmişdi. Avtobusun kefli sürücüsünə heç nə olmamışdı.

Kitabullanın meyitini maşından düşürüb Dar dalanla aparanda birdən axırıncı həyətin qapısı açıldı, başıaçıq, ayağıyalın bir qız, arvadların əlindən qopub tabuta tərəf cumdu, vəhşi kimi, qabağındakı kişiləri aralayıb iki əli ilə tabutun taxtasından yapışdı, var gücü ilə dartdı; tabutu çiyinlərində saxlayan kişilərin ayağı titrədi, bu qızın dəli baxışlarının qabağında irəliləyə bilmədilər; qız tabutun taxtasını bir də dartdı, az qaldı meyit tabutun içindən yerə düşsün və kişilər, ancaq onu eləyə bildilər ki, tabutu cəld çiyinlərindən düşürüb yerə qoydular; tabutu yerə qoymaqla qızın özünü meyitin üstünə atmağı bir oldu və onun sinəsindən qopan şivənlə bütün bu gecə izdihamının köksündən çıxan nalə də bir oldu.

Məhəllənin adamları Tamillanı birinci dəfə belə gördü.

Səhər üz-gözünü cırıq-cırıq eləmiş Fatma batmış səsilə güclə qışqırırdı, az qalırdı boğazının göy damarları şişib partlasın:

– Toyunçun gələn qoyunlar ehsanına kəsilir, ay Kitabulla, va-a-ay!..

Toyuna çağırılmış qonaqlar, bütün məhəllə Kitabullanı basdırmağa getdi. Məmmədağagilin məhəlləsindən qəbiristanlığa qədər on kilometrlik yolu mafə çiyinlərdə getdi, heç kim maşına minmədi.

Kitabullanın şofer dostları öz maşınları ilə gəlmişdilər. Maşınlar məhəlləyə sığışmırdı.

Qəbiristanlıqda Ələkbər üz-gözünün yaşını sildi, hıçqıra-hıçqıra klarnetini qabından çıxardıb yığdı və həmin sentyabr günü Kitabullanın mafəsinin başında bir «Segah» çaldı. Ələkbərin klarneti bütün məhəllənin adından Kitabulla ilə sağollaşdı. Həmin sentyabr günü Ələkbər klarneti elə çaldı ki, bu çalğı dünyanın bütün dərdli işlərindən söhbət açdı; klarnet Ələkbərin titrəyən barmaqları arasında yandım deyib su istədi.

Kitabullanın başı da əzildiyinə görə üzünü açmamışdılar və Məmmədağa heç cür ağlına sığışdıra bilmirdi ki, başdan-ayağa kəfənə bürünmüş bu uzun bağlama Kitabulladı. Məmmədağa bütün ömründə birinci dəfə idi qəbiristanlığa gedirdi və indi o, heç cürə ağlına sığışdıra bilmirdi ki, bu saat bu uzun ağ bağlamanın içindəki Kitabullanı mafədən götürüb təzə qazılmış qəbrin içinə qoyacaqlar, üstünə torpaq

töküb sulayacaqlar, sonra da hamı məhəlləyə qayıdacaq, bu qəbir isə burada beləcə qalacaq, yağış yağacaq, külək əsəcək, bu qəbir isə burada beləcə qalacaq. Məmmədağanı dəhşət basdı, az qala hədəqəsindən çıxacaq gözləri ilə mafədəki uzun ağ bağlamaya baxdı, ağzı, burnu kəfənlə sarınmış Kitabullanın yerinə nəfəsi tıncıxdı, gözünün qabağına ağappaq duman gəldi və birdən elə bil ki, Kitabulla gülümsədi, bu ağ dumanın içində qızıl dişi işıldadı; Məmmədağa bircə onu bildi ki, bərkdən qışqırdı, daha sonrasını bilmədi, bir də iki gündən sonra evlərindəki çarpayısında özünə gəldi.

Həmin ilin qışında Bakıya yaman qar yağdı, dərslər dayandı, maşınlar, tramvaylar işləmədi. Məhəllənin qocaları deyirdi ki, Bakıda belə qar-çovğun, belə qış görməyiblər.

Bir gün belə bir xəbər yayıldı ki, gecə yuxarı məhəllələrdən birinə canavar gəlib. Üç ayın içində beli bükülmüş Səmədulla bu xəbəri eşidəndə çənəsi əsə-əsə dedi:

– Bizim evə canavar sentyabrda gəlmişdi...

Alxas bəy isə deyirdi:

– Dədə Qorqudun bir sözü var, deyir:

Gəlimli, gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya...

...Məsməxanım dənizin qırağı ilə yaş qumun üstündə addımlaya-addımlaya bir müddət heç nə demədi, sonra soruşdu:

– Bəs qız nə oldu?

– Tamilla?

– Hə.

– Fatmanın iki uşağı vardı, Kitabullanın qırxı çıxandan sonra, ikisini də götürüb getdi, atasıgilə, Yadulladan boşandı. Tamillanın da kəbinini kəsdirdi Yadullaya. Fatma deyirdi ki, Tamilla mənim bacımdı, Yadulla da day bundan sonra mənim qardaşımdı. Hamı bilirdi ki, Fatma Tamillaya görə belə elədi...

– Day atasıgilə qayıda bilməzdi Tamilla, hə?

– Nə bilim?.. Yəqin qayıda bilmirmiş də... Hamı bilirdi ki, Fatma Yadullanı məcbur eləyib, çünki Yadullayla Fatma da bir-birlərini çox istəyirdi...

Ay lap yuxarı qalxmışdı və indi saysız ulduzlu göy ilə dənizi birləşdirən üfüq uzaq qaranlıq içində görünməz olmuşdu; üfüqün əvəzinə qapqara bir boşluq vardı; sahil boyu xeyli aralıda Buzovna elektrik stansiyasının işıqları gəlirdi və bu işıqlar indi elə bil dənizin ulduzları idi; dənizin ulduzları ilə göyün ulduzları qarışmışdı bir-birinə; bir belə saysız ulduzun içində dan ulduzu tamam başqaydı, iri, işıqlı, tənha...

– Tamilla Yadullanı istəyirdi?

– Nə bilim... – Məmmədağa fikirləşdi ki, nə üçün bu sual indiyə kimi onun ağlına gəlməyib, nə üçün o indiyə kimi fikirləşməyib ki, Tamilla Yadullanı istəyirdi, ya yox?

Məmmədağa gözlərini dənizdən çəkməyən Məsməxanıma baxdı və birdən-birə ona elə gəldi ki, gecənin yarısı Zuğulbanın dəniz sahilində qəflətən peyda olmuş bu qarabəniz qız onun əziz və doğma bir adamıdı.

– Yazıq... – Bunu Məsməxanım dedi.

– Kitabulla yazıq?

– Kitabulla da yazıq, Tamilla da, Yadulla da yazıq, Fatma da, sən də...

– Mən niyə?

– Çünki on yaşında belə şey görmüsən... Indiyə kimi yadından çıxmayıb, çıxmayacaq da...

Əlbəttə, Məmmədağa bu saat bilmirdi ki, Məsməxanım da yuxusuz uzun gecələrdə həyat barədə, ölüm barədə çox fikirləşib. Həmin yuxusuz gecələrdə ki, Mirzoppanı güclə sürüyüb çarpayıya yıxırdı və Mirzoppa da ağzından, burnundan, qarnından cürbəcür səslər çıxara-çıxara dünyadan bixəbər olurdu. Həmin yuxusuz gecələrdə Məsməxanım ürəyi közərə-közərə həyat və ölüm barədə fikirləşirdi və nədənsə, bu fikirləşmələrin hamısı axırda bununla qurtarırdı ki, Məsməxanım sehrli bir nağıl aləminə gedirdi, sehrbazların içində gəzib-dolaşırdı və bu sehrbazların hamısı da onu istəyən, onu əzizləyən adamlardı. Birdən gecənin yarısı Mirzoppanın ürəyi bulanırdı və çox zaman da durub ayaqyoluna getməyə taqəti olmadığı üçün yorğan-döşəkdən boynunu uzadıb çarpayının yanında döşəmənin üstünə qaytarırdı. Əvvəllər Məsməxanım axşamdan çarpayının yanına tas qoyurdu və bu tası görəndə Mirzoppa özündən çıxırdı:

– Sən məni nə hesab eləyirsən? Pyaniskəyəm mən sənincün?

Və yenə dava-dalaş başlayırdı, yenə əl-ayaq işə düşürdü, yenə üz cırmaqlanırdı, söyüşlər söyülürdü; axırı ki, tasın məsələsi həll olundu, tas daha axşamdan Mirzoppanın çarpayısının yanında dayanıb onun əməllərini gözləmədi.

Mirzoppa öyüyə-öyüyə çarpayıdan döşəmənin üstünə qaytarırdı, amma Məsməxanım daha nə qoxu hiss edirdi, nə də Mirzoppanın böyürtüsünü eşidirdi; öz sehrli nağıl aləmində olurdu Məsməxanım, öz xeyirxah sehrbazlarının yanında və bu sehrbazlar nəinki, ancaq onun ürəyini oxşayırdı, bəzən həftələrlə, aylarla əl dəyməyən bədəni də bu nəvazişi hiss edirdi; Məsməxanım səhərə yaxın bu yumşaq oxşamalarla yuxuya gedirdi.

Həmin qəribə yay gecəsi birdən-birə Məsməxanıma elə gəldi ki, yenə də öz sehrli nağıl aləmindədi və indi başa düşdü ki, bayaq nə üçün furqondan çıxıb gedə bilmirdi, çünki divarlarından taxta dovşan, tülkü, ayı, şir və naməlum heyvan asılmış, bu çöl-biyabanda alüminium örtüyü ay işığında gümüş kimi ağaran bu furqon elə bil ki, onun yuxusuz gecələrindəki sehrli nağıl aləmindən çıxıb Zuğulbanın dəniz sahilinə gəlmişdi; bu hündürboylu, yaraşıqlı oğlanın iri göy gözləri də onun sehrbazlarının əməli idi.

– Sənin ulduzun var göydə? – Bunu da Məsməxanım soruşdu.

– Mənim ulduzum?.. – Məmmədağa göyə baxdı. – Yox, mənim ulduzum yoxdu göydə.

Abşeron yollarında Məmmədağanın çoxlu avtoinspektor tanışı vardı, amma Abşeron göyündə öz ulduzu yox idi. Məmmədağanın yadından da çıxmışdı ki, adam göydə özünə ulduz seçər və hara da getsə gecələr bu ulduzu saysız ulduzların arasından seçib tapar; Məmmədağa üçün bütün bunların hamısı uşaqlıqda qalmışdı.

– Amma mənim ulduzum var!.. – Məsməxanım Məmmədağaya baxdı və elə bil, xəbər verdi ki, dünyanın bütün sərvəti məndədi. – Ode, bax, o ulduzdu, gördün?– Əlini uzadıb barmağı ilə dan ulduzundan bir az aşağıda güclə sezilən ulduzu göstərdi.

– Onu hardan tapmısan elə? – Məmmədağa gözlərini güclə sezilən həmin ulduzdan çəkib gülümsəyə-gülümsəyə Məsməxanıma baxdı.

Və birdən Məsməxanım soruşdu:

– Sənin gülümsəməyin Kitabullanın gülümsəməyinə oxşayır?

Məsməxanım bu sualı verdi və birdən-birə ürəyindən gizli bir qorxu keçib getdi; Məsməxanım qorxdu ki, indi ay işığında ona baxıb gülümsəyən bu göygöz oğlan da, günlərin bir qara günündə bir içmişin maşınına rast gəlib uzun ağ bağlamaya dönə bilər; Məsməxanım qorxdu və işığı güclə gəlib Zuğulbanın dəniz sahilinə çıxan ulduzuna baxdı.

Məsməxanım bilə-bilə özünə bu cür uzaq bir ulduz seçmişdi, işığı güclə sezilən bir ulduz, çünki hərdən axşamlar pəncərələrinin qabağındakı böyük əncir ağacına baxa-baxa fikirləşirdi ki, göydə ulduzu olanların içində qisməti elə bu ulduzdu, çünki dünyada bəxti də elə bu cür uzaq işıqlıdı, amma sonralar, o vaxtlar ki, Məsməxanımın sehrli nağıl aləmi dünyaya gəldi, bu ulduzun da uzaqlığı əl çatmazlığından çıxıb həmin sehrli nağıl aləminə aparan bir məsafə oldu.

Məsməxanımın sualı Məmmədağa üçün də gözlənilməz oldu, o, yenə də Kitabullanın gülümsəyən sifətini, işıldayan qızıl dişini gördü və bu qızıl diş indi ay işığında işıldayırdı. Məmmədağa dedi:

– Bilmirəm..

Məsməxanım dedi:

– Bilirsən o ulduz mənə nə deyir?

Məmmədağa soruşdu:

– Nə deyir?

Məsməxanım dedi:

– O ulduz mənə deyir ki, Məsməxanım, sən heç vaxt ölməyəcəksən! Məsməxanım, sən həmişə yaşayacaqsan! Məsməxanım, qara torpaq səni görməyəcək!.. Yaxşı sözlər deyir?

Məmmədağa dedi:

– Yaxşı sözlər deyir.

Məsməxanım həmin qəribə yay gecəsi əllərini yelləyə-yelləyə öz ulduzunu bərkdən səsləmək istədi: «-E-he-he-hey!», amma özünü saxladı, çünki, onsuz da, içini bayır eləyib qoymuşdu ay işığının altına.

Məmmədağa soruşdu:

– Daha nə deyir sənə o ulduz?

Məsməxanım gözlərini öz uzaq ulduzundan çəkib Məmmədağanın gözlərinin içinə gülümsədi:

– Daha heç nə demir...

– Bəs demir ki, Məsməxanım, əslində sən Məsməxanım yox, Məsməbəbəsən?..

– A - a - a... Bəbə niyə oluram? - Məsməxanım bunu dedi, amma açıq-aşkar hiss olunurdu ki, bu sözdən xoşu gəldi; Məmmədağanın dilində «Məsməbəbə» sözü çox şirin səsləndi, doğma səsləndi və bu sözün ilıqlığı Məsməxanımın ürəyinə yayıldı; sonra üç-dörd ay bundan əvvəl milisioner Səfərlə dalaşması yadına düşdü.

Milisioner Səfər yenə də kefli Mirzoppanı tutub milis idarəsinə aparmışdı və bundan xəbər tutan Məsməxanım yenə də az qalırdı milisioner Səfərin gözünü çıxartsın yerindən. Milisioner Səfər yaş dəsmalı ilə üz-gözünün tərini silə-silə dedi:

– Qızım, uşaqsan sən hələ, lap uşaqsan! Hayıf səndən!

Onda bu söz yaman tutmuşdu Məsməxanımı və ona elə gəlmişdi ki, milisioner Səfər xırda gözləri ilə əslində çox şey görür, çox şey oxuyur. Milisioner Səfərin beləcə heyfsilənməsi onun əlini-qolunu qırıb yanına salmışdı və o zaman Məsməxanım fikirləşmişdi ki, nə üçün Mirzoppanın bəd əməllərinin üstündə gəlib bu yekə kişini bu cür bihörmət edir? Axı, bu kişi nə qədər olmasa da, Mirzoppadan bir on qat artıq adam idi. Məsməxanım yaxşı başa düşürdü və yaxşı bilirdi ki, adam öz əri haqqında belə sözlər deməz və belə şeylər fikirləşməz. Deməyinə, əlbəttə, Məsməxanım heç kimə heç nə demirdi, fikirləri isə hərdən qovub beyindən çıxarmaq olmurdu. Mirzoppa hər dəfə keflənib şuluq salanda, milis idarəsinə gətiriləndə Məsməxanım da onun ardınca gəlib davasını salırdı ki, ərimi buraxın; Mirzoppa onun əri idi və bu belə olmalı idi; amma fikirlər isə heç nəyə baxmırdı.

Sonra Məsməxanım hər şeyi yadından çıxarmaq istədi, həmin qəribə yay gecəsi dünyanın heç bir pis işi barədə fikirləşmək istəmədi; sonra da Məsməxanım pıçıltı ilə mühüm bir xəbər verdi:

– Bilirsən, mənim ulduzum zarafat xoşlamır...

– Doğrudan? – Məmmədağa da pıçıldadı.

– Hə. – Məsməxanım bu dəfə lap yavaşdan pıçıldadı, sonra da həmin pıçıltı ilə dedi: – Gəl sənə də bir ulduz seçək.

Məmmədağa pıçıldadı:

– Gəl seçək...

Məsməxanım pıçıldadı:

– Həmişəlik sənin ki olsun...

– Yaxşı...

– Hansını istəyirsən, seç...

– Ode, onu... – Məmmədağa qolunu uzadıb barmağı ilə Məsməxanımın ulduzunun yanında işığı lap güclə sezilən bir ulduz göstərdi.

Həmin qəribə yay gecəsi Məsməxanım birdən-birə başa düşdü ki, Zuğulbanın bu kimsəsiz dəniz sahilində bu ulduz oyununun axırı yaxşı qurtarmayacaq; əlbəttə, pis bir iş olmayacaq, amma acısı qalacaq bu ulduz oyununun; bu acı heç vaxt Məsməxanımın ürəyindən çıxıb getməyəcək, – Məsməxanım yaxşı bələd idi öz ürəyinə; alüminium örtüyü ay işığında gümüş kimi ağaran bu furqon Zuğulbanın bu dəniz sahilindən çıxıb gedəcək və o zaman Məsməxanımın ulduzunun yanındakı bu ulduz onun sehrli nağıl aləmini də bir heç edəcək.

– Yox, onu yox. – Məsməxanım bu dəfə pıçıldamadı.

– Bəs hansını? – Məmmədağa başa düşdü ki, Məsməxanımın ürəyindən nəsə bir nigarançılıq gəlib keçdi.

– Özün seç.

– Bir belə ulduz var, hansını seçim?

– Hansını istəyirsən, seç, amma mənə göstərmə.

– Niyə?

Məsməxanım bu saat özü də özünə bildirmək istəmirdi ki, niyə?.. Bəlkə özü də özündən gizlətmək istəyirdi ki, günlər, aylar, kim bilir, illər keçəcək və o zaman başını qaldırıb haçansa qəflətən rast gəldiyi bir göygöz oğlanın ulduzuna baxmaq, hər gecə bu ulduzu görmək onun üçün ağır olacaq? O zaman həmin göygöz oğlan bu ulduzu, bu ulduzu ki, gecələrin bir gecəsi Zuğulbanın səmasında özünə seçmişdi,

tamam yadından çıxaracaq və o zaman həmin ulduzun insan nisgilini Məsməxanım hiss edəcək...

– Adam öz ulduzunu başqasına göstərməsin gərək.

– Bəs sən niyə göstərdin?

Məsməxanım yenə öz ulduzuna baxdı və sarı trikotaj köynəyinin kip örtdüyü yumru çiyinlərini çəkdi.

Yenə xəzri başlamışdı və külək yavaş-yavaş bərkiyirdi; belə getsəydi, külək bu gecə bu yerlərdə əməlli-başlı fironluq edəcəkdi. Məmmədağa Abşeron havasına yaxşı bələd idi və bilirdi ki, Abşeron küləyinə etibar yoxdu – bircə saatın içində elə bir çovğun qopar ki, gəl görəsən. O, küləyi xoşlayırdı (Abşeron küləyindən zəhləsi gedən adam çox idi, xüsusən rayondan gələnlərin heç arası yox idi bu küləklə) və ağır maşını ilə küləyi yara-yara Abşeron yollarında çox yolçuluq etmişdi, amma həmin qəribə yay gecəsi Zuğulbanın bu dəniz sahilində gərək külək bərk əsməyəydi, qum adamın burnuna, qulağına dolmayaydı; gərək bu gecə burada külək elə əsəydi ki, bu qayalar yüngül qayıq olub dənizə çıxmaq istəyəydi.

Məmmədağa dedi:

– Xəzri bərkiyir deyəsən...

Məsməxanım da ona baxdı və dedi:

– Istəyirsən dayandırım bu küləyi?

Məmmədağa soruşdu:

– Sən cadugərsən?

Məsməxanım dedi:

– Hə, mən yaman cadugərəm...

Sonra o tərəf-bu tərəfə boylandı.

– Nə lazımdı?

– Gərək ağacla danışasan. Ağaca deyəsən ki, küləyi dayandırsın.

Məmmədağa çoxbilmiş Məsməxanıma güldü və soruşdu:

– Hansı ağaca?

Məsməxanım dedi:

– Hansı olur, olsun.

Məmmədağa bilirdi ki, Abşeron kəndlərində dəniz sahili qumsallıqda yaşıl ağac tapmaq çətin işdi; çürümüş qayıq skeleti tapmaq olar, müharibədən əvvəlki vaxtların içi qumla dolmuş araq, pivə şüşələrini tapmaq olar, mazuta bulaşmış avar, sahilə atılmış cürbəcür balıqlar, hətta suiti tapmaq olar, amma küləyi dayandırmaq üçün yaşıl bir ağac tapmaq çətin işdi.

Məsməxanım dedi:

– Ode, o təpənin üstü zeytunluqdu, gedək ora. – Sonra da Məmmədağanın cavabını gözləmədən əyilib səndəllərini ayağından çıxartdı və günortanın istisindən sonra yavaş-yavaş soyuyan qumun üstü ilə tez-tez addımlaya-addımlaya uzaqda bozaran təpəyə tərəf getdi.

Məmmədağa çəkmələrinin içinə narın qum dola-dola bu cadugər qızın ardınca addımlayırdı və o, səndəllərini əlində tutub iti-iti gedən bu ayaqyalın qızın ardınca lap dünyanın axırına kimi beləcə addımlayardı.

Məsməxanım ona tərəf çevrilib gülə-gülə:

– Tez gəl də! – dedi: – O saat bilinir ki, asfalt adamısan. Çıxart ayaqqabılarını. Içi dolacaq qumla...

Məmmədağa ayaqqabılarını, corablarını çıxardıb əlinə aldı və qaça-qaça ay işığında dayanıb onu gözləyən cadugər qıza çatdı.

– Sən inanmırsan ki, küləyi dayandıracağam?

– Inanıram.

– Hə, görürəm, yaman da inanırsan... Indi baxarsan!

Yavaş-yavaş sərinləyən narın qum Məmmədağanın ayaqlarına toxunduqca, barmaqlarının arasından süzülüb töküldükcə ona elə gəlirdi ki, yer üzündə yox, qəribə bir boşluqda addımlayır; bu boşluqda bir mülayimlik və həzinlik var idi; belə bir mülayimlik və həzinlik, ancaq gecələr ola bilərdi, gündüzlər isə yox olub gedirdi; gündüzlər qayğılar başlayırdı, hərəkət başlayırdı; gündüzlər gecəki adam elə bil ki, dəyişib başqa adam olurdu və həmin qəribə yay gecəsi birdən-birə Məmmədağanın ürəyinə bir səhər nigarançılığı çökdü.

Abşeron küləyi Zuğulbanın dəniz sahilində qumdan böyük bir təpə düzəltmişdi və onlar gəlib bu qum təpəsinin yanına çatan kimi, Məsməxanım irəli çıxıb üzüyuxarı qalxmağa başladı; qalxa-qalxa da aşağı baxıb güldü:

– Yavaş ol, a, yumbalanarsan birdən...

Məmmədağa hər dəfə addım atdıqca, az qala, dizə qədər quma bata-bata:

– Qorxma, – dedi, – gəlirəm dalınca!

Qumun içi əməlli-başlı isti idi və bu isti Məmmədağanın ayaqlarını, topuqlarını qızdırırdı. Məsməxanım yuxarıdan qışqırdı:

– Görürsən nə əntiqə istidi qum?

Qumun bu istiliyi, doğrudan da, əntiqə istilik idi, yayın bürküsündə, elə bil, adamın bütün bədəninə bir sərinlik gətirirdi.

Məsməxanım yuxarıdan qışqırdı:

– Bilirsən, day gələn ildən bura dırmaşmaq olmayacaq belə!

– Niyə?

– Sanatoriya tikəcəklər burda! Dünyanın hər tərəfindən adamlar gələcək bura! Dünyanın hər yerində məşhur olacaq Zuğulba! Dünyanın hər yerində biləcəklər ki, Abşeronda, Xəzərin sahilində Zuğulba adında bir yer var! Amma hayıf ki, onda day bu qum təpə olmayacaq... Onda mən gəlib bu sanatoriyaya baxacağam, yadıma düşəcək ki, bir vaxt bu yerlərdə qum təpəsi vardı... Bir vaxt bu yerlərin qumunda elə isti vardı ki, adamın ürəyinə sərinlik gətirirdi, elə bil, quyu suyu içirdin...

Qum təpənin üstündən Zuğulba pansionatına tərəf bir cığır ağarırdı və bu cığırın sağ tərəfi başdan-başa zeytunluq idi.

– Buralar ilanlıqdı ha, bastalama.

– Bu küləkdə ilan nə gəzir?..

– Bu saat küləyin işinə baxacağam!

Gecə vaxtı ilanlar çox zaman asfalta çıxırdı və Məmmədağa Abşeron yollarında yayda, demək olar ki, hər gecə asfaltın tən ortası ilə sürünən cürbəcür ilanlara rast gəlirdi. Bu ilanların çoxu gəlib-gedən maşınların altında qalırdı, amma gecələr elə hey asfalta çıxırdı. Asfalt günün istisini gecələr də özündə saxlayırdı və yəqin buna görə də Abşeron yolları gecələr ilanı özünə çəkirdi.

Xəzri isə yavaş-yavaş lap bərkiyirdi.

Məsməxanım cırcıramalar cırıldayan zeytunluqda xırda ağacların arasından sürətlə ötüb başqalarından daha qollu-budaqlı bir zeytunun qarşısında dayandı. Məmmədağa da tövşüyə-tövşüyə yaxınlaşıb ağacın yanında dayandı və ona elə gəldi ki, Məsməxanım bu qollu-budaqlı ağacı lap yaxşıca tanıyır. Məsməxanım bir əlində səndəllərini tutmuşdu, o biri əlini zeytunun xırda yarpaqlarına sürtdü, başını çevirib altdan-yuxarı Məmmədağanın gözlərinin içinə baxdı, gülümsədi, sonra yenə üzünü ağaca tutub budağını silkələyə-silkələyə dedi:

Mən anamın ilkiyəm,
Ağzı qala tülküyəm,
Xəzri, get,
Gilavar, gəl!..

Sonra Məsməxanım yenə üzünü Məmmədağaya tutdu:

– Sən ananın neçənci uşağısan?

– Birinci.

– Doğrudan? – Məsməxanım lap uşaq kimi sevindi. – Onda sən də de.

Və Məsməxanım təzədən zeytunun budağını silkələyə-silkələyə öz ovsununu yavaşdan aramla deməyə başladı, Məmmədağa da onun sözlərini beləcə yavaşdan aramla təkrar etdi:

Mən anamın ilkiyəm,
Ağzı qara tülküyəm,
Xəzri, get,
Gilavar, gəl!..

Sonra bir müddət səssizcə dayandılar. Zeytunluq qaranlıq idi, xırda, amma sıx yarpaqlar ay işığının qabağını kəsmişdi və qaranlıq içində Məmmədağa yanında dayanmış bu cadugər qızın nəfəsini hiss edirdi, ürəyinin döyüntüsünü eşidirdi, ona elə gəlirdi ki, bütün bunlar hamısı bir yuxudu, həmişəki kimi, Abşeron sahilində, kabinkasındakı meşin üzlü yumşaq oturacaqda uzanıb yatıb və qəribə bir yuxu görür; bu yuxuya narın qum səpirdilər, amma bu qum adamın üzünə-gözünə dolmurdu, bütün bədənini oxşayırdı; səhər isə oyanacaqdı və yuxu qurtaracaqdı...

Və birdən-birə həmin qəribə yay gecəsində dünyanın ən böyük möcüzəsi baş verdi: yavaş-yavaş bərkiyən xəzri birdən-birə dayandı və cırcıramalar da, elə bil, bunu hiss edib daha da bərkdən cırıldamağa başladı.

– Gördün? – Bunu qara gözləri qaranlıqda işım-işım işıldayan Məsməxanım dedi.

– Gördüm. – Bunu da heyrətindən yerində donub qalmış Məmmədağa dedi.

Məsməxanım gəldiyi kimi cəld də ağacların arasından keçib, qum təpənin üstünə çıxdı. Məmmədağa yalın ayaqlarını tikandan, çör-çöpdən gözləyə-gözləyə onun ardınca getdi.

Ayaqları quma batdıqca və qumun istisi onların yalın ayaqlarını qızdırdıqca, ikisi də fikirləşdi ki, yaxşı gecədi bu gecə. Əlbəttə, onlar bir-birinin nə fikirləşdiyini bilmirdi və ikisi də eyni bir şey barədə fikirləşə-fikirləşə bir-birinə baxdı; bu gecə ona görə yaxşı gecəydi ki, ulduzlarla, dənizlə, bu qum təpəylə birlikdə bu saat buradan baxanda dəniz qırağındakı qumluqda dayanmış furqonun alüminium örtüyü ay işığında gümüş kimi ağarırdı; bu gecə ona görə yaxşı gecəydi ki, ulduzlarla,

dənizlə, bu qum təpəylə birlikdə bu saat burada bir qız dayanmışdı ki, dənizlə danışa bilirdi və ağaclarla dostluq edirdi və burada bir oğlan da dayanmışdı ki, onun göy gözlərində Məsməxanımın vaxtilə hiss etdiyi iri kişi əllərinin mehribanlığı vardı.

Dənizin bayaq külək bərkidikcə artan uğultusu da indi küləklə birlikdə kəsmişdi və dənizin dalğaları da daha ağarmırdı; dənizin ay işığındakı tünd göylüyü də getdikcə qaralırdı; qum təpənin üstündən dəniz daha böyük, daha nəhəng görünürdü.

Məsməxanım dedi:

– Sabah isti olacaq.

Məmmədağa dedi:

– Hə, isti olacaq sabah...

Və onlar ikisi də birdən-birə hiss etdi ki, sabah haqqında fikirləşmək istəmirlər; bu gecə ki, vardı, bu gecədə ki, o təkcə furqon beləcə ağarırdı, zeytun ağagı küləyi dayandıra bilirdi, – ikisi də bunu fikirləşdi, amma ikisinin də ürəyindən gizli bir nigarançılıq keçdi.

Ulduzların arasında yaşıl, qırmızı ulduz göründü, sonra təyyarə səsi gəldi və bu qırmızı, yaşıl ulduzlar onların başı üstündən uçub Binədəki aerodroma tərəf getdi; işıqlar görünməz oldu, amma səs hələ bir müddət də eşidildi və Məsməxanım bu səsə qulaq asa-asa soruşdu:

– Sən hardan gəlmisən bura?

Məmmədağa:

– Fatmeyidən, – dedi.

Məsməxanım bərkdən güldü:

– A-a-a.. Mən elə bilirdim ki, göydən düşmüsən, amma deyirsən ki, Fatmeyidən... Doğrudan Fatmeyidən gəlmisən sən?

Məmmədağa da güldü:

– Hə, Fatmeyidən gəlmişəm, – dedi və təyyarənin səsi tamam kəsiləndən sonra fikirləşdi ki, dünən Fatmeyidə keçirtdiyi dünyanın ən adi gecəsi heç ağlına da gəlməzdi ki, sabahı gün Zuğulbada onu belə bir gecə gözləyir; Məmmədağa burasını da fikirləşdi ki, adam təkcə maşına minəndə, qatara, təyyarəyə, ya gəmiyə minəndə yolda olmur, adam elə yaranan gündən yolda olur, bu gündən sabaha aparan yolda və bu yolun adi yollardan bir fərqi var ki, bu gün minib sabah harada düşəcəyini bilmirsən; bilmirsən ki, səni nə gözləyir: bir şadlıqmı gözləyir, bir dərd-qəmmi gözləyir? Amma bir iş vardı ki, Məmmədağa qabaqlar belə şeylər barədə fikirləşməzdi və indi onun bu fikirlərə düşməsi də, görünür, həmin qəribə yay gecəsinin bir hissəciyiydi.

Sonra Məmmədağa dedi:

– Dünən gecə Fatmeyidə yağırdı... Bura yağmadı?

– Yox.

– Heç yağmadı?

Məsməxanım:

– Yox, – dedi və qıza qəribə gəldi ki, dünənki gecə onlardan biri yağışa düşüb, o biri yox.

– Sən Fatmeyidə olmusan?

– Yox, olmamışam.

– Yaxşı kənddi.

– Doğrudan? – Məsməxanım lap sidq-ürəkdən təəccüb etdi, elə bil ki, Ağadadaş yaşayan yer yaxşı ola bilməzdi; Ağadadaş Məsməxanımın yadına düşdü.

Məsələ burasında idi ki, Məsməxanımın fikrincə, Ağadadaş dünyanın ən alçaq adamlarındandı və hər dəfə bu adam onun gözlərinin qabağına gələndə qızın əti ürpəşirdi, elə bil ki, bədəninə qurbağa toxunurdu...

...Ağadadaş Məsməxanımgilin uzaq bir qohumuydu və Məsməxanımın anası Güldəstə tanış-bilişin yanında, qonşuların yanında, yeri düşdü-düşmədi, həmişə onun adını çəkərdi, ondan danışardı ki, qoy hamı bilsin necə qohumları var. Ağadadaş çamadan sexinin müdiri idi. Fatmeyidə ikimərtəbəli böyük mülkü vardı, ləqəbi də Qızıl idi, hamı onu «Qızıl Ağadadaş» kimi tanıyırdı. Ağadadaşın ağappaq bir «Volqa»sı vardı və günlərin bir günündə Güldəstəylə Məsməxanım bazardan evə qayıdanda bu ağappaq «Volqa» ilə rastlaşdılar. Ağadadaş maşını saxlayıb onları da götürdü və düz həyətlərinə sürdü.

Bu o zamanlar idi ki, Məsməxanım onuncu sinfə təzəcə keçmişdi və abbası-abbası yığdığı pulları fotoqraf Nikolayın satdığı «otkrıtkalara» verirdi. Bu «otkrıtkaların» hamısı da hind və ərəb filmlərindən kadrlar idi.

Məsməxanım Ağadadaşın adını çox eşitmişdi, amma üzünü görməmişdi və ağappaq «Volqa» onların həyətində dayananda qıza elə gəldi ki, onu evlərinə «Volqa» yox, sehrli xalça gətirdi. Qonşular da həyətdə dayanan bu ağ «Volqa»nı görüb pəncərələrdən boylandı, kimi gözünü bərəltdi, kimi də mənalı-mənalı başını yellədi. Güldəstə maşından düşüb həyətdəki pəncərələrə baxdı, sonra Məsməxanımın maşından düşməyini gözləməyib dedi:

– A-a-a... Çörək almaq yaddan çıxdı ki, ağəz...

Məsməxanım bilirdi ki, evdə çörəkləri var və bazara gedəndə anasının çörək almaq fikri yox idi; Güldəstə ona görə belə dedi ki, bəzi paxıl qonşular pəncərədən baxıb yanıb-yaxılsın.

Ağadadaş qabağındakı maşın güzgüsündə Məsməxanıma baxıb:

– Yaddan çıxıb? Nolar, bu saat gedib alıb gətirrik, – dedi.

Məsməxanım da güzgüdə Ağadadaşa baxıb gülümsədi.

Güldəstə gözucu həyətdəki pəncərələrə baxa-baxa dedi:

– Əziyyət veririk axı, sənə...

Ağadadaş da güzgüdə Məsməxanıma gülümsəyib:

– Xoşdu mənimçün, – dedi və ağ «Volqa» yerindən tərpəndi.

Güldəstə kartof, soğan alıb doldurduğu ağır həsir zənbili yerindən qaldırıb evlərinə tərəf gedə-gedə dedi:

– Xalamoğlu Ağadadaş budu də...

Güldəstə əvvəllər «yaxın qohumumuz Ağadadaş» deyərdi, amma ağ «Volqa»dakı bu gəzintidən sonra, elə vəcdə gəlmişdi ki, indi onu xalası oğlu elədi.

Qonşulardan kimisi bu xəbərə şübhə etdi, kimisi də ağ «Volqa»nın ardınca baxa-baxa fikirləşdi ki, sən demə, Gldəstə düz danışırmış, doğrudan da, bu cür mükəmməl qohumları varmış.

Həyətdən çıxandan bir az sonra Ağadadaş maşını saxladı və bu dəfə daha güzgüyə baxmayıb üzünü Məsməxanıma tərəf çevirdi:

– Gəl otur qabaqda, – dedi.

Məsməxanım Ağadadaşın bu hörmətindən lap riqqətə gəldi və utana-utana dedi:

– Çox sağ olun... Bura da yaxşıdı elə...

Ağadadaş əlini uzadıb Məsməxanımın qolundan yapışdı:

– Gəl, gəl qabağa. Kimnən əskiksən bəyəm?!

Əlbəttə, bir halda ki, Ağadadaş kimi bir qohumları istəyirdi Məsməxanım keçib qabaqda əyləşsin və özünü daha rahat hiss etsin, daha onun sözünü yerə salmaq olmazdı; Məsməxanım dinməz-söyləməz, maşından düşüb bu dəfə qabaqda, Ağadadaşın yanında oturdu.

Ağadadaş dedi:

– Xoşum gəldi sənnən, yaxşı qızsan! – Sonra da soruşdu: – Neçə yaşın var sənin?

Ağadadaşın tərifi qızın ürəyinə yağ kimi yayıldı və Məsməxanım qızara-qızara dedi:

– On altı tamam olub, keçmişəm on yeddiyə...

Ağadadaş sol əli ilə rulu tuta-tuta sağ əlini Məsməxanımın qara yubkasının altından çıxmış çılpaq dizinə vurdu:

– Əşşi, sən lap tabakasan ki!..

Məsməxanım ömründə restorana getməmişdi və bilmirdi ki, cücəni qurbağa kimi aralayıb qıpqırmızı qızardanda adına «tabaka» deyirlər və çox yeməli bir şey olur bu «tabaka»; Məsməxanım Ağadadaşın sözünü başa düşmədi və həmişə piyada gedib-gəldiyi bu yola baxa-baxa fikirləşdi ki, adamın Ağadadaş kimi bir qohumu olmağı çox yaxşı bir işdi; ancaq Məsməxanımı narahat edən, bu gözəl gəzintidən əməlli-başlı ləzzət almağa qoymayan və yavaş-yavaş ürəyini döyündürməyə başlayan bir səbəb vardı ki, bu da Ağadadaşın sağ əli idi; Ağadadaşın sağ əli elə-eləcə Məsməxanımın çılpaq dizinin üstündə idi.

Birdən Məsməxanımın ürəyi qırılıb ayağının altına düşdü – Məsməxanım hiss etdi ki, Ağadadaşın əli dizinin üstündən yavaş-yavaş yuxarı qalxır; bilmədi nə eləsin, özünü elə itirdi ki, cınqırığını da çıxarmadı. Amma, iş lap ağ olanda Məsməxanım daha özünü saxlaya bilməyib demək istədi ki, evlərində çörək var, heç bir çörək almaq lazım deyil, tez qayıtmaq istəyir evə...

– Ağadadaş əmi...

– Nə? Əmi? Heç gözləməzdim sənnən belə söz!..– Ağadadaş gözlərini yoldan çəkib məzəmmətlə Məsməxanıma baxdı. – Mənə elə Ağadadaş deginən, istəyirsən Ağa de, ya da Dadaş de, necə xətrün istəyir... Başqalarıyçın necə, səninçün də o cür! Əskik-zad deyilsən ki, başqalarından, necə istəyir xətrün, elə də çağır məni! Səni... səni yağ içində böyrək kimi saxlayacağam! Ayda bir dəst əntiqə paltar alacam səninçün, şuba da alacam, öz canımçun!

Məsməxanım Ağadadaşın dediklərindən heç nə başa düşmürdü, təkcə bunu hiss edirdi ki, əl daha da yuxarı qalxır. Qız heç özü də bilmədi ki, necə haray saldı:

– Saxla! Düşürəm! Ay mama!..

Ağadadaşın ilan vurmuş kimi əlini çəkməyiylə tormozu basmağı bir oldu – belə bir haray-həşiri heç gözləmirdi və Məsməxanım bir də onda özünə gəldi ki, küçə ilə evlərinə tərəf qaçır.

Məsməxanımgilin mənzili ikimərtəbəli böyük binanın ikinci mərtəbəsində idi və Güldəstə də indi eyvana çıxıb ağ «Volqa»nı gözləyirdi: həyətdəki pəncərələr də ağ «Volqa»nı gözləyirdi. Başı alovlu qaça-qaça həyətdən keçib binalarına gələn

Məsməxanımı görəndə qonşuların bəzisi başını buladı, bəzisi təəccüb etdi, bəzisi də fikirləşdi ki, belə-belə işlər, anası çıxan ağacı balası budaq-budaq gəzər...

Güldəstənin hövlnak qapını açmağı ilə soruşmağı bir oldu:

– Bu nə gündü belə? Nolub, ağəz? Ağadadaş hanı bəs?!

Güldəstənin fikri vardı ki, Ağadadaşı bir-iki saat getməyə qoymasın, çay dəmləsin, mürəbbə qoysun qabağına, ağ «Volqa» da dayansın həyətdə və qızını bu görkəmdə görəndə Güldəstənin ağlına gələn birinci bu oldu ki, bəlkə ağ «Volqa» qəzaya uğrayıb, ya adam basıb.

– Hanı bəs Ağadadaş?

Məsməxanım hönkürə-hönkürə özünü divanın üstünə atdı:

– Qaçdım mən, qaçdım! Qaçdım!

Güldəstənin belə işlərdə səriştəsi az deyildi, o saat ürəyinə pis fikir gəldi:

– Niyə? Niyə qaçdın? – soruşdu.

– Əl atırdı mənə!..

Güldəstə elə belə bir xəbər gözləyirdi, əlini əlinə vurub:

– Vay, köpək oğlu! – dedi. – Kül olsun belə kişinin başına! Kişi niyə olur e...

Məsməxanım həmişə anası belə sözlər deyəndə, söyüş söyəndə hirslənirdi, amma bu dəfə hönkürə-hönkürə təkcə bunu dedi:

– Sən də həmişə deyirdin ki, qohummuzdu... qohummuzdu... day nə bilim nə...

Güldəstənin başına, elə bil, təzədən bir qazan qaynar su ələdilər:

– Qohummuz? Allah vurmuşdu onu! Qohummuza bir bax! Körpüdən keçəndə dal-dala dəymişik, vəssalam!.. Qara yerə soxum onu, o boyda arvadını evdə qoyub gəlib uşağa sataşır! – Sonra elə bil ki, Ağadadaş yanındaymış kimi, barmaqlarının onunu da şax açıb əllərini onun başına basdı: – Ala e! Ala! Qara yerə girəsən elə!

Bundan sonra Ağadadaşın söhbəti Məsməxanımgilin evindən kəsildi, Güldəstə bir dəfə də olsun qızının yanında onun adını çəkmədi, amma hərdən Məsməxanım yanında olmayanda yenə də tanış-bilişin, qonşuların yanında öyünməkdən özünü saxlaya bilmirdi.

– Qızıl Ağadadaş bizim qohummuzdu...

...Məmmədağa Məsməxanıma baxdı, elə bil, həmin qəribə yay gecəsi bu qızın nə fikirləşdiyini, ürəyindən nələr keçdiyinin hamısını bilməli idi:

– Nə fikirləşirsən?

Məsməxanım yalın ayaqları ilə qayalıqdan aşağı düşə-düşə:

– Heç... – dedi. – Fikirləşirəm ki, dünyada pis adamlar var, bu pis adamların da bəd əməlləri var...

– Nədi ki?

– Biri var Fatmeyidə... Guya ki, qohummuzdu...

Fatmeyi balaca kənd idi və Məmmədağa orada yaşayanların çoxunu tanıyırdı.

– Adı nədi?

– Ağadadaş.

– Hansı Ağadadaş? Qızıl Ağadadaş?

– Hə, Qızıl Ağadadaş. – Məsməxanım qumluqda dayanıb ay işığında qayalıqdan aşağı düşən Məmmədağaya baxdı, elə baxdı, elə bil, bu saat ondan çox gözlənilməz bir söz eşidəcəkdi.

– Onu tutublar ki...

– Doğru deyirsən? – Bunu da o saat qara gözləri alışıb-yanan Məsməxanım dedi və Məmmədağa bu küləkdayandıran qızın gözlərindəki qığılcımdan başa düşdü ki, çox pis adammış Ağadadaş.

– Hə. Tutublar onu. Hökumətin çamadan sexini öz dükanına çeviribmiş... Yığdığı qızılların hamısı getdi işinin dalınca... Haramdı də!..

– Qurban olum hökumətə! – Məsməxanım bu sözləri elə ürəkdən dedi ki, elə bil, illərdən bəri yığılıb sinəsində qalmışdı və indi birdən-birə fürsət tapıb çıxdı.

Məmmədağa dedi:

– Indi, belələrinin qanı gedib!

– Hə... Vəlvələ düşüb canlarına köpək uşağının... – Məsməxanım qızışıb lap sarı simə keçəcəkdi, amma özünü saxladı. – Belələrini gözümün qabağında da assalar «uf» demərəm!

– Pisliyi çox dəymişdi sənə?

– Ağadadaşın? Hə... Çoxdanın sözüdü... Fağır qız uşağıydım onda... – Məsməxanım gülümsədi və Məmmədağa qızın qalın dodaqlarındakı təbəssümdə bir acı duydu; ürəyindən belə bir hiss gəlib keçdi ki, gecələr gilavar əsəndə dənizlə danışan bu qarabuğdayı qız kimsəsizin biridi, güvənməyə adamı yoxdu, öyünməyə bir işi yoxdu.

Məlum məsələdir ki, Məsməxanım Məmmədağanın fikirlərindən xəbərsiz idi və indi birdən-birə onun ürəyinə keçmiş illərin, keçmiş Məsməxanımın nisgili gəldi. Indi əgər Ağadadaş Məsməxanıma sataşmaq istəsəydi, qız barmağıyla onun gözlərini deşərdi. O illər keçmişdə qalmışdı, o illər ki, Məsməxanım həyasızın birinin qabağında qorxusundan çaşıb qalmışdı; ona elə gəlirdi ki, indi tamam başqa adamdı, indi dünyanın hər üzünə bələddi və indi, kim olur-olsun, bir deyənə beş cavab verər, necə ki, Fazilovun abrını bükdü ətəyinə.

Məsməxanımın pamidor köşkü rayondakı böyük meyvə-tərəvəz dükanına baxırdı və həmin dükanın müdiri qırx il ticarət sistemində işləyən Fazilov idi.

Məsməxanım işləyən pamidor köşkünün arxa tərəfində böyük bir tut ağacı vardı və Fazilov lotereya ilə udduğu sarı «Moskviç»ində (hamı deyirdi ki, Fazilov bu «Moskviç»i lotereya ilə udmayıb, lotereya biletinin özünü kimdənsə böyük məbləğə alıb; Fazilov kələkbazın biri idi və istəmirdi ki, günlərin bir günündə ona belə bir sual versinlər: «–Ayda yüz iyirmi manat maaş alırsan, uşaqların var, ailən var, haradandı səndə bu qədər pul ki, maşın almısan?») tozanaq qaldıra-qaldıra tez-tez bura gəlib:

– Pəh!.. deyirdi, sonra həsir şlyapasını yağlı peysərinə qaldırıb tuta baxırdı. – Ürəyim yandı, ay qız, qalx bir az tut yığ yeyək!

Məsməxanım bu yaşlı kişinin sözünü yerə salmırdı, ağ çit pencəyini əynindən çıxarıb bir göz qırpımında ağaca dırmaşırdı, tutun dəymişlərindən bir-bir dərib boşqaba yığırdı; bu tut ağacını çırpmaq mümkün olmurdu, çünki hər tərəf qum idi; Məsməxanımın ağacda tutun yaxşılarından seçib bir-bir yığması on dəqiqə, iyirmi dəqiqə çəkirdi və günlərin bir günündə məlum oldu ki, Məsməxanım ağacda tut yığanda qoçaq Fazilov da köşkün pəncərəsindən altdan-yuxarı onun ayaqlarına baxır.

Məsməxanım tut yığdığı boşqabı, az qala, Fazilovun başına çırpıb öz kəşfindən əməlli-başlı qeyzə gəldi:

– Ay qoca kaftar! Məni ağaca dırmaşdırırsan, özün də altdan-yuxarı mənə baxırsan! Oğraş oğlu oğraş! Dayan bir!

Fazilov bayram yumurtası kimi qıpqırmızı qızarıb özünü itirdi:

– Ay qız, mən ağsaqqal kişiyəm...

– Tülküsən sən, Həccə gedirsən! Dayan bir düşüm aşağı!..

Məlum məsələdir ki, Fazilov Məsməxanımın ağacdan düşməsini gözləməyib sarı «Moskviç»inə tərəf götürüldü və Məsməxanım tutun axırıncı budağından aşağı atılanda maşın yerindən tərpəndi, tozanaq qaldıra-qaldıra gözdən itdi; Fazilov canını qurtardı həmin gün Məsməxanımın əlindən və bundan sonra həmişə çalışırdı ki, qızın gözünə görünməsin...

...Məsməxanım bunu yadına saldı və Zuğulbanın qumlu dəniz sahilindəki həmin yay gecəsi ürəyindən qəribə bir hiss gəlib- keçdi, bütün nisgili ilə başa düşdü ki, illər onun həmin süd kimi ağ «Volqa»dakı fağırlığını, məsumluğunu, ürəyinin qızlıq çırpıntılarını, uçuntularını qoparıb aparıb özü ilə və onlar bir də heç vaxt geri qayıtmayacaq; illər, elə bil, bataqlıq kimi bir şey idi, onun fağırlığını, məsumluğunu, ürək döyüntülərinin xısıntısını udmuşdu və həmin bataqlığın üzü indi yenə də əvvəlki tək bütöv idi, hamar idi, heç nəyin izi qalmamışdı, təkcə güclə hiss ediləcək bir əks-səda, güclə görünəcək bir kölgə qalıb ki, bunları duyanda adamın burnunun ucu göynəyir, ürəyi nisgillə dolur – bütün bunların hamısını Məsməxanım fikirləşirdi, ona belə gəlirdi. Məmmədağa isə qumsallıqda oturub çəkmələrinin bağını bağlaya-bağlaya fikirləşirdi ki, qabağında dayanmış bu qarabuğdayı qəşəng qız indi özünü dilli-ağızlı bilir, uşaq vaxtının fağırlığına gülür, həmin çağlara illərin uzaqlığında itib-batmış bir şey kimi baxır, amma əslində o, elə indi də fağır bir qız uşağıdır; bu fağır qız uşağının davakarlığı vardı, adamı sancan uzun dili vardı, üz-göz cırmaqlayan dırnaqları vardı, amma bütün bunların hamısıyla birlikdə o fağır bir qız uşağıydı, çünki əslində bütün bunların hamısı elə bu fağırlığı ört-basdır eləməkdən ötrü idi və burasını da dünyada heç kim bilmirdi ki, bu fağır qız uşağı dənizlə danışır, küləyi dayandırır – Məmmədağa da belə fikirləşirdi.

Dəniz isə tamam sakitləşmişdi və sal qayalar yenə də yüngül qayıq olub üzmək istəyirdi; dəniz yenə də çay kimi şırıldayırdı və Məsməxanım lap suyun kənarına gəlib yalın ayaqları ilə nəm qumun üstündə dayandı, uzaqlara baxdı, sonra yalın barmaqlarına toxunan ilıq suya baxdı, sonra əyilib bir ovuc su götürdü, sonra əlini açdı və su barmaqlarının arasından yenə də dənizə töküldü; Məsməxanım nəm qumun üstü ilə sahil boyu addımladı və fikirləşdi ki, bəzən gecələr evdə krandan su damcılayanda adam səhərə kimi yata bilmir, amma bir belə suyun bu qədər səsi adamı dəli eləmir, yüngülləşdirir adamı, adam da bu sal qayalar kimi, gəmi olub üzmək istəyir; Məsməxanım sahil boyu addımladıqca bilirdi ki, bu saat bir cüt göy göz ona baxır və burasını da başa düşürdü ki, bundan sonra bu göy gözləri çox görəcək, öz gözlərini yumacaq və bu göy gözləri görəcək, amma dünyada heç kimin bundan xəbəri olmayacaq, heç kimin, bunu təkcə bir adam biləcək – Məsməxanım – vəssalam.

– O vaxtlar sənə pislik ediblər? – Bunu Məmmədağa soruşdu.

– Hansı vaxtlar? – Bunu da Məsməxanım soruşdu.

– Demirsən ki, fağır qız uşağı idin... – Məmmədağa zarafata salıb soruşmaq istəyirdi, amma bu sözləri çətinliklə dedi.

– Hə... O vaxtı deyirsən... – Məsməxanım gülümsədi, – Yox. Bir-iki dəfə...

– Bəs sonralar necə? Sonralar da pislik görmüsən?

– Sonralar?

– Hə.

– Sən pislik nəyə deyirsən?

– Nəyə deyirəm? Bilmirəm... Pislik pislikdi də...

Əlbəttə, Məmmədağa papağını qabağına qoyub fikirləşsəydi, cavab verə bilərdi ki, pislik nədir, yəni cavab verərdi ki, pislik nankorluqdu, pislik xudbinlikdi, əliəyrilikdi, hörmətsizlikdi, kəmfürsətlikdi, simiclikdi və başqa belə şeylərdi, amma bu dəfə Məmmədağa başqa şey fikirləşdi, fikirləşdi ki, pisliyi, ancaq adam adama eləmir, adamın tək qalmağı da pislikdi, kimsəyə güvənməməyi, nəyəsə öyünməməyi də pislikdi və o, birdən-birə başa düşdü ki, gecələr gilavar əsəndə dənizlə danışmaq da əslində pislikdi, adamın özünün pisliyi deyil, amma nəyinsə pisliyidi.

– Adam döymək pislikdir?

– Pislikdi, əlbəttə...

– Bude, bax! – Məsməxanım birdən-birə sarı koftasının yaxasını kənara dartdı və qızın ətli, hamar çiynində bir qançır qaraldı; Məsməxanımın heç vaxt ağlına gəlməzdi ki, birdən-birə ay işığında çiynini açıb bu yad oğlana göstərəcək və həmin yad oğlan onun qabağında dayanıb çiynindəki qançıra beləcə baxacaq, sonra əlini qaldırıb onun çiynində gəzdirəcək, sonra əlini yaranın üstündə saxlayacaq və Məsməxanımın bütün bədəninə heç vaxt hiss etmədiyi həqiqi bir ilıqlıq gələcək, o, öz sehrli nağıl aləmindən çıxacaq, başa düşəcək ki, bu, nağıl aləmi deyil, həqiqətdi, elə biləcək ki, bu əl dünyada ən doğma adamın əlidi, ona elə gələcək ki, bu əl heç vaxt üzünü görmədiyi atasının əlidi...

II HİSSƏ

Bu hissədə məlum olur ki, Məmmədağa ilə Məsməxanımın həmin qəribə yay gecəsindəki gözlənilməz görüşü istər-istəməz onları öz həyat yollarına nəzər salmağa sövq edir; ən qəribəsi isə burasındadır ki, özlərinin bundan xəbəri olmur, yəni xəbərləri olmur ki, əslində o gecə onları düşündürən ən əsas məsələ dünyada kimin̂çün və nə üçün yaşamaqlarıdır.

Güldəstə «Bakı-Voronej» qatarında bələdçi işləyirdi və üç gün evdə olurdu, beş gün səfərdə. Məsməxanım birinci sinifdən internat məktəbdə oxuyurdu və anasının bu səfərləri onun ürəyini sıxmırdı, həftədə bir dəfə, ya iki dəfə anası yanına gəlirdi və Məsməxanım da elə bilirdi ki, elə belə də olmalıdı, amma gün keçdi, ay dolandı, yeddinci sinfi qurtardı və Güldəstə bu qərara gəldi ki, daha qızı böyüyüb, özü özünə qulluq edə bilər, evdə tək qalmaqdan qorxmaz; Məsməxanım internat məktəbdən çıxıb evə gəldi, adi uşaqlar kimi dərslərini evdə hazırladı, adi uşaqlar kimi də gecələr evdə yatdı və bu zaman anasının səfərləri hərdənbir onun ürəyini sıxmağa başladı.

Güldəstə Məsməxanımı təkcə ona görə evə gətirməmişdi ki, qızını çox istəyirdi; əlbəttə, qızını çox istəyirdi və burasını da fikirləşirdi ki, daha gərək gözü onun üstündə olsun, çünki Məsməxanımın elə vaxtıydı ki, onu özbaşına buraxmaq olmazdı; Güldəstə həm də ona görə qızını evə gətirmişdi ki, istəyirdi səfərdən qayıdanda onu da evdə gözləyən olsun, onunçun da sevinən olsun və səfərə çıxanda onun da ardınca bir parç suatanı olsun.

Məsməxanım hər üç gündən bir beş günün anasızlığına, təkliyinə get-gedə elə öyrənmişdi ki, başqa arvadları gündə öz uşaqları ilə bir yerdə görəndə az qalırdı təəccüb etsin və onun ürəyinin sıxılmağı da yavaş-yavaş çıxıb gedirdi, əvəzində ikinci bir dünyası yaranırdı, böyüyürdü, gözəlləşirdi, adam da istəmirdi oradan çıxsın.

Məsməxanımın iki dünyası var idi: birincisində dərslərini hazırlayırdı, məktəbə gedirdi, özünə xörək bişirirdi, köhnə paltarlarını söküb təzədən tikirdi, anasının əyninə olmayanları öz əyninə düzəldirdi, axşamlar klubda kinoya baxırdı, anasının yolunu gözləyirdi, hərdən anası ilə birlikdə Bakıya gedib mağazaları gəzirdi və başqa bu kimi işlərlə məşğul olurdu, yəni o işlərlə ki, hamı bunlarla məşğul olur; Məsməxanımın ikinci dünyası isə təkcə onunku idi, yavaş-yavaş əmələ gəlmişdi və yavaş-yavaş da böyümüşdü, bu dünyada istədiyin vaxt yağış yağırdı, qar yağırdı, gün çıxırdı, istədiyin vaxt uşaq olurdun, istədiyin vaxt böyük olurdun, öz uşağın olurdu, bu uşağı əzizləyirdin, ona layla deyirdin və ürəyində dediyin bu layla ilə özün də yuxuya gedirdin.

Məsməxanımın iki dünyasından başqa bir də bir «nə isə»si var idi. O, bu «nə isə»nin nə olduğunu bilmirdi, amma bunu bilirdi ki, dünyada bir «nə isə» var və bu «nə isə»ni gözləyirdi; bilirdi ki, gün geçəcək, ay dolanacaq, «nə isə» olacaq.

Onda yaz idi və yaz gələndə Məsməxanımın ikinci dünyası da ağacların, güllərin, çiçəklərin rəngini alırdı, burada da günəş səbəbsiz sevinc yayırdı aləmə və beləcə yaz günlərindən birində evə gələn Məsməxanım otaqlarında tanımadığı bir kişi gördü; kişi ağ süfrə salınmış girdə mizin arxasında oturub anası ilə söhbət edirdi; bu ağ süfrə hərdən evə gələn qonağa xüsusi hörmət əlaməti olaraq mizin üstünə salınardı və indi də Məsməxanım başa düşdü ki, qonaqları hörmətli qonaqdı.

Məsməxanım ikinci dəfə idi evlərində yad kişi görürdü; birinci dəfə görəndə hələ internatdan evə təzəcə köçmüşdü; onda səkkizinci sinifdə oxuyurdu, küləkli bir payız günüydü, coğrafiya müəllimi Əzizov xəstələnib dərsə gəlməmişdi, Məsməxanım da məktəbdən tez çıxmışdı, öz açarı ilə qapını açıb evlərinə girəndə yad bir kişini otağın ortasında dayanan görmüşdü. Yad kişi tələm-tələsik şalvarını geyib əkilmişdi, Güldəstə isə bir müddət başını yorğanın altından çıxarmamışdı.

Budəfəki yad kişi çesuça kostyum geymişdi və Məsməxanımı görəndə nə anası, nə də bu kişi özünü itirdi, üz-üzə oturub çay içdilər: çayı nəlbəkiyə töküb hortuldada-hortuldada içdikcə bu yad kişinin kök sifətindən tər damcıları axırdı və o, xudahafizləşib gedəndə Güldəstə mənalı-mənalı:

– Yaxşı oğlandı... – dedi.

Bundan sonra Məsməxanım bu kök kişini evlərində tez-tez gördü və belə başa düşdü ki, anası bu kişiyə ərə gedir; Məsməxanım evə gələndə daha qapını öz açarı ilə açmırdı– zəngin düyməsini basırdı; Məsməxanımın ürəyində bir qorxu əmələ gəlmişdi, qorxurdu ki, birdən bu kök kişini də pis vəziyyətdə görər. Bu kişi birincidən xeyli cavan görünürdü, birinci kişi uzun, arıq idi, bir növ, milisioner Səfərə oxşayırdı, başı da onunku kimi daz idi; bu oğlan isə pota idi.

Məsməxanım anasının ərə gedəcəyi günü gözləyirdi və həmin gecələr onun ikinci dünyasında yetim bir qızın getməyə yeri olmurdu, çovğuna düşürdü, borana, qara düşürdü, soyuqdan dişləri dişlərinə dəyirdi və günlərin bir günündə nağıllardakı şahzadələrə oxşayan bir oğlan gəlib onu soyuğun əlindən qurtarırdı; butün bu hadisələr gecələr baş verirdi, Məsməxanım yuxuya getməzdən əvvəl, gündüzlər isə kök kişi gəlib ağ süfrə salınmış mizin arxasında otururdu, çayı nəlbəkiyə töküb hortuldada-hortuldada içirdi, içdikcə də yağlı sifətindən tər damcıları yuvarlanıb axırdı.

Əlbəttə, Məsməxanım daha yekə qız idi və başa düşürdü ki, anasının sinəsi dərdlidi, bütün tanış-bilişin, qonşuların evində bir kişi xeylağı var, kiminin əri, kiminin atası, kiminin də qardaşı – Məsməxanım bütün bunları başa düşürdü, amma bircə başa düşə bilmirdi ki, anası bu kök kişidə nə görüb: nə yaraşığı bir yaraşıqdı, nə də danışığı bir danışıqdı.

Bir müddət beləcə keçdi və yenə də günlərin bir günündə dünyanın ən gözlənilməz hadisəsi baş verdi: Məsməxanıma məlum oldu ki, həmin kök kişi anası üçün yox, Məsməxanımın özü üçün onlara gəlib-gedirmiş.

– Ağəz, sən hələ ayılmamısan? Sənin tayların şeytana papış tikir!.. Səndən ötrü gəlir də, Mirzoppa, day kimdən ötrü gələcək?.. Pis oğlan döyül, əli də çatıb çörəyə, şəhərə avtobus sürür, evi də var özünün ayrıca. Adam gərək ayağını yorğanına görə uzada. Elə bizim babımızdı... – Bu sözləri Güldəstə gözlərini bərəldib ona baxan Məsməxanıma dedi və beləcə də xeyir-duasını verdi.

Mirzoppagil Bakıdan Zuğulbaya köçəndən sonra Əliabbas kişinin tiyanı bu yerlərdəki qır damlı evləri bir - bir gəzmişdi, amma bu tərəflərdə də həmin evlərin sayı yavaş - yavaş azalırdı. Buralarda da üçmərtəbəli, sonralar beşmərtəbəli üstü taxtapuşlu şəhər evləri kimi dövlət evləri tikilirdi. Köhnə binalar uçulur, sökülür, qır damlı təzə evlər isə tikilmirdi. Əliabbas kişi öz işinin ustası idi, bir dəfə üstünə qır basdığı ev bir də yeddi-səkkiz ildən sonra dammağa başlardı; müştərilər get-gedə azalırdı.

Bir dəfə Mirzoppa atasına dedi:

– Bu damlara qırı elə bas ki, gələn il səni bir də çağırsınlar də!..

Əliabbas kişinin öyüd-nəsihət ilə arası yox idi, oğluna baxdı, baxdı və başa düşdü ki, Mirzoppanın kündəsi başqa xəmirdən yoğrulub.

Zuğulbaya köçəndən on bir il sonra, Əliabbas kişi tiyanını qaynatdığı yerdə qəflətən vəfat etdi və günlərin bir günündə Mirzoppa atasının tiyanını avtobusuna qoşub metalloma apardı (daha tiyan müştərisi tapmaq mümkün deyildi) və onu on manat yetmiş qəpiyə satıb üç şüşə araq aldı, həmin gecə kinomexanik Ağagüllə birlikdə möhkəm vurdular.

Aydın məsələdir ki, bütün bunlardan nə Güldəstənin xəbəri vardı, nə də Məsməxanımın. Mirzoppa Məsməxanımı kinoda görmüşdü, bəyənmişdi. Məsməxanım kinoya tez-tez gəlirdi, Mirzoppa da tez-tez Ağagülün yanında olurdu. Ağagül Mirzoppanın divarın kino göstərən gözündən Məsməxanıma baxdığını görüb göz vurdu:

– Güldəstənin qızıdı... Yaxşı şeydi, anasından geri qalmaz!..

Mirzoppa Ağagülün söhbətini davam etdirmədi, günlərin bir günündə gəlib Güldəstənin qapısını açdı və özü özünün elçiliyini elədi; bundan sonra Mirzoppa tez-tez onlara gəlib-getməyə başladı.

Güldəstə üç səbəbə görə Mirzoppaya «yox» demək istəmirdi: birincisi ona görə ki, Güldəstənin fikrincə, Məsməxanım nə qədər tez ərə getsəydi, bir o qədər yaxşı idi, çünki başına gələn başmaqçı olar deyiblər, Güldəstə istəmirdi ki, qızı günlərlə evdə tək qalsın, pis yola düşməyindən qorxurdu; ikincisi ona görə ki, Mirzoppa Məsməxanımın atasının kim olub, kim olmadığı barədə maraqlanmırdı və ümumiyyətlə, bu barədə heç bir söhbət salmırdı; nəhayət, üçüncü gizli bir səbəb də vardı ki, Güldəstə həmişə bunu öz başından qovurdu: o, illərdən bəri tək yaşamağa, ürəyindən keçəni eləməyə o qədər öyrənmişdi ki, qızı internatdan çıxandan sonra, elə bil, Güldəstəni yavaş-yavaş qəfəsə salırdılar, qızı ilə gizlənpaç oynamağa məcbur olurdu, darıxırdı, sıxılırdı, günlərinin əvvəlki sərbəstliyi, azadlığı hərdən lap burnunun ucunu göynədirdi.

Təbii ki, Məsməxanım bütün bu səbəblərdən xəbərsiz idi və o, heç özü də bilmədi necə oldu ki, hortuldada-hortuldada, tərləyə-tərləyə nəlbəkidən çay içən bu kök oğlan gözlərində birdən-birə dəyişdi. Həmin gün Məsməxanım üçün kəşflər günü oldu. Məsməxanım qəribə-qəribə şeylər kəşf etdi. Məsməxanım kəşf etdi ki, bir belə müddət ərzində əslində bu evdə yad bir adam kimi yaşayıb, bu tənha otaqlar əslində həmişə onun üçün yad olub, soyuq olub. Düzdür, Məsməxanım anasını çox istəyirdi, amma həmin gün birdən-birə payızın qoxusu gəldi burnuna, xəzanın nisgili keçdi ürəyindən və fikirləşdi ki, bu evdə keçirtdiyi həyat payız səhəri kimi bombozdu. Bunu lap şair kimi fikirləşdi və burasını da birdən-birə kəşf etdi ki, şair olmaq üçün mütləq şer yazmaq vacib deyil, əslində elə adamların hamısı haradasa,

haçansa şair olur. Ən başlıcası isə, Məsməxanım bunu kəşf etdi ki, adamın gərək bir dünyası olsun, adam gərək elə yaşasın ki, bir dünya bəs eləsin ona. Məsməxanım bunu kəşf etdi və lap mat-məəttəl qaldı, ikinci dünyasındakı yetim qızın qara-borana düşməsinə, şahzadəyə oxşayan oğlanın bu qızı xilas etməsinə gülməyi tutdu.

Yetim qız da, şahzadə oğlan da çıxıb getdi işinin dalınca, gecələr Məsməxanım yuxuya getməzdən əvvəl avtobus uzun yoldan qayıtdı, Mirzoppa yorğun-yorğun evə gəldi, benzinə, mazuta bulaşmış əllərini yuyub Məsməxanımın onun üçün bişirdiyi küftə-bozbaşdan yedi; Məsməxanımın yuxusuna benzin qoxusu gəldi; onun sehrli nağıl aləmi göyün yeddinci qatından asfaltın üstünə endi və bu asfaltla Zuğulbadan Bakıya bir avtobus gedib-gəlməyə başladı...

Onda hələ məlum deyildi ki, Mirzoppa içəndi, lap, araq şüşəsinin içinə girəndi. Onda hələ məlum deyildi ki, evlənəndən cəmi ikicə ay sonra, Mirzoppa düt deyənəcən içib gecənin yarısı evdə dava salacaq, qıpqırmızı gözlərini bərəldib dəhşətli sözlər deyəcək:

– Camaat gedib zamministr qızı alır, mən də gedib bic alıb gətirmişəm!..

Onda hələ çox şey məlum deyildi və burası da məlum deyildi ki, az keçəcək, çox keçəcək, dərə, təpə düz keçəcək və yenə yavaş-yavaş Məsməxanımın sehrli nağıl aləmi yaranacaq...

...Məsməxanımın çiynindəki qançır, elə bil, Məmmədağanın ovcunun içini yandırırdı və bu, onun ürəyini göynədirdi; o, başa düşürdü ki, ən yaxın adamı öləndə, ən müsibətli dərdə düşəndə ürək belə göynəyər; başa düşürdü ki, çox illər keçəcək, amma yenə də hərdən ovcundakı bu alovu hiss edəcək.

Məsməxanım hiss etdi ki, bu saat ağlayacaq; əgər o, bu saat ağlasaydı, bunu ömründə özünə bağışlamazdı; Məmmədağanın gözlərinin içinə baxıb dedi:

– Vuranda həmişə bədənimə vurur ki, görünməsin.

Məmmədağa heç nə demədi.

Məsməxanım dedi:

– Əli də ağırdı yaman...

Məmmədağa heç nə demədi.

Məsməxanım dedi:

– Elə bil kərpicdi...

Və qız bu sözləri dedikcə, elə bil ki, bədəninə dəyən bu zərbələrin hayıfını indi Məmmədağadan alırdı; Məsməxanım hiss etdi ki, əlini hələ də onun çiynində saxlamış bu göygöz oğlanın ürəyi bu saat yanıb-yaxılır; birdən-birə Məsməxanıma elə gəldi ki, bu oğlanın ona yazığı gəlir; qızın gözləri parıldadı:

– Mən də ondan geri qalmıram,– dedi və üç gün bundan qabaq Mirzoppanın ağrıdan öküz kimi böyürdüyünü yadına salıb gülümsədi.

Məmmədağa qızın gülümsəyən qara gözlərinə baxdı və Məsməxanımın qalın dodaqlarındakı təbəssüm onun ürəyinin lap cızdağını çıxartdı. O, əlini yaranın üstündən çəkib, qızın boynunda, üzündə gəzdirdi, qara saçlarını sığalladı və Məsməxanım bütün varlığıyla hiss etdi ki, bu saat bu əlin sahibi onunla nə istəsə edə bilər; nə istəsə edər və o, mane olmaz, səsini çıxartmaz, çünki Məsməxanım yenə də öz sehrli nağıl aləmindəydi.

Məmmədağagilin məhəlləsində yazılmamış bir qanun vardı: tanış-bilişin arvadına tamah salmaq olmazdı; əgər biriylə oturub bir tikə çörək yemisənsə, onun arvadı sənin bacındı. Məmmədağa heç vaxt bu qanunu pozmazdı; məsələ təkcə

burasında deyildi ki, bu qanunu pozmaq olmazdı, məsələ burasında idi ki, bu yazılmamış qanun Məmmədağagilin damarında axırdı, qanına qatışmışdı.

Zuğulbanın dəniz sahilindəki həmin qəribə yay gecəsi Məmmədağanın tamam yadından çıxmışdı ki, dünyada Mirzoppa adında bir adam var və bu köməksiz Məsməxanım, dənizlə danışan bu qız həmin Mirzoppanın arvadıdı. O əlini qızın qara saçlarından çəkib dinməz dayanmışdı və heç cür ağlına sığışdıra bilmirdi ki, Məsməxanım nəinki Mirzoppanın, ümumiyyətlə, kiminsə arvadıdı. O fikirləşirdi ki, indicə ağlamaqdan özünü güclə saxlayan bu qızın çiynindəki qançır dünyanın ən əbləh işidi, indiyəcən dünyada rast gəldiyi ən böyük insafsızlıqdı və Mirzoppanın kişilikdə heç bir adı yoxdu.

– Harda işləyir Mirzoppa?

– Qabaq Bakıya avtobus sürürdü, sonra içməyinə görə çıxartdılar. Indi biletsatandı. Elə həmin avtobusda...

– Dudu sağdı?

– Dudu? Sən tanıyırsın onu? – Məsməxanım əyilib səndəllərini geydi. – Çoxdan ölüb... Mən heç görməmişəm onu. Deyirlər çox gözəl oğlanıymış, çox ağıllıymış, tərbiyəliymiş... – Məsməxanım bir müddət susub sonra dedi: – Deyirlər o öləndən sonra Mirzoppa içməyə başlayıb...

Məsməxanım «deyirlər» deyirdi, amma bu barədə Mirzoppadan başqa heç kim ona heç nə deməmişdi. Məsməxanım Mirzoppanın sözlərinə inanmırdı, amma onun Dudu haqqında danışdıqlarına inanmışdı; inanmışdı Dudunun gözəlliyinə, ağlına, kamalına. Mirzoppa içmiş vaxtlarında tez-tez Dudunu yadına salırdı və yana-yana elə ürəkdən danışırdı ki, cavan ölmüş bu oğlanın çox böyük qabiliyyətinə Məsməxanım şübhə etmirdi. Mirzoppa həmişəki kimi spirt iyi verə-verə çarpayıda oturub corablarını çıxarırdı, ayaq barmaqlarını qaşıya-qaşıya deyirdi:

– Dudu sağ olsaydı, indi mən bu günə qalardım? Indi məni şoferlikdən çıxarıb arvad kimi avtobusda biletsatan qoyardılar ki, nə var, nə var, dərd əlindən içki içir? Gül balaydı, gül!.. Bircə dənə idi, Allah onu bizə çox gördü!..

Hər dəfə də Mirzoppa Dudunu yadına salandan sonra kövrəlib ağlayırdı. Mirzoppanın bu ağlamaqları içki ağlamaqlarından deyildi, Məsməxanım bunu o saat hiss edirdi; Dudu yadına düşəndə Mirzoppanın gözlərinə, doğrudan da, bir dərd kölgəsi çökürdü və belə anlarda Məsməxanıma məlum olurdu ki, Mirzoppa da adamdı, Mirzoppanın da sinəsində ürək var; Məsməxanım fikirləşirdi ki, ağıllı, gözəl oğlanların beləcə cavan ölüb getməyi, Dudunun aqibəti dünyanın ən böyük müsibətidi; Məsməxanımın özünün də gözləri dolurdu. Mirzoppa deyirdi ki, vaxtilə Bakıdan qızların əlindən köçüb Zuğulbaya gəliblər. Qızlar Duduya görə onlara dinclik vermirmiş, ona məktublar yazırmışlar, onun dalınca düşürmüşlər və günlərin bir günündə məhəllələrində on yeddi yaşlı bir dünya gözəli Dudunun dərdindən divanə olub özünü öldürübmüş; onlar Zuğulbaya köçəndən sonra başqa bir dünya gözəli – on səkkiz yaşında qız üzünü kislota ilə yandırıbmış ki, Dududan başqa bir oğlana qismət olmasın.

Mirzoppa deyirdi:

– Alim idi, alim! Gündə üç dənə qalın kitab oxumasaydı yatmazdı! Institut dava eləyirdi onun üstündə ki, hansında oxusun. Qalsaydı əgər indi zamminstriydi Dudu! Onda bilərdilər ki, Mirzoppa kimdi!

Məsməxanım bütün bunlara inanmışdı və burasına da inanmışdı ki, əgər Dudu sağ olsaydı, bəlkə Mirzoppa da belə Mirzoppa olmazdı.

– Tanıyırdın, hə, Dudunu? – Məsməxanım bir də soruşdu. – Onun üstündə bir qız özünü öldürüb, sizin məhəllədən idi?

Əlbəttə, Məmmədağa yaxşı bilirdi ki, Dudu kimilər çox yaşamır, amma onun öldüyünü eşidəndə birdən-birə Dudunun sifəti gözlərinin qabağına gəldi, heç nə ifadə etməyən baxışlarını gördü və ürəyindən bir ağrı keçdi; Məmmədağa burasını da başa düşdü ki, Mirzoppa Dudunu sidq-ürəkdən istəyirmiş və indi, ola bilsin ki, Mirzoppa özü də Məsməxanıma dediklərinə inanmırdı.

– Yazıq Dudu... – Bunu Məmmədağa dedi.

– Əh, hamımız ölüb gedəcəyik də... – Bunu da qəribə bir biganəliklə Məsməxanım dedi.

Məmmədağa təəccüblə qıza baxdı:

– Bəs sənin ulduzun deyirdi ki, Məsməxanım heç vaxt ölməyəcək?..

– Ulduzun əlində olsaydı, ölməzdim heç vaxt.– Məsməxanım bunu dedi və başını qaldırıb öz ulduzuna baxdı. – Heç kimi də qoymazdım ki, ölsün...

Məmmədağa:

– Bilirəm, – dedi. – Qoymazdın.

– Hardan bilirsən?

– Bilirəm də.

– Axı, sən nədən belə bilirsən? Bəlkə heç belə döyül...

– Bilirəm ki, sən belə qızsan.

– Alnımda yazılıb?

– Hə.

– Sən ölməkdən qorxursan? Mən qorxuram yaman!..

– Belə şeylər barədə fikirləşməsən yüz il yaşayarsan.

– Nə olsun? Sonra yenə öləcəyəm də... – Məsməxanım güldü. – Yadıma bir dənə əntiqə əhvalat düşdü, danışım sənə?

– Danış.

Bu əhvalatı Məsməxanıma Bikəbacı danışmışdı. Onda Məsməxanım internat məktəbdən evlərinə təzəcə köçmüşdü. Bikəbacı onlarla qapıbir qonşu idi, əri müharibədə ölmüşdü, iki qızı var idi, ikisi də ərdə idi. Bikəbacı ikiotaqlı mənzilində tək yaşayırdı. Bikəbacının Güldəstədən xoşu gəlmirdi, amma bunu Məsməxanımdan gizlədirdi. (Güldəstənin də Bikəbacıdan xoşu gəlmirdi, deyirdi: «– Əh, qadam onun ürəyinə! Fors eləməyinə bir bax! Nəyi artıqdı məndən? Padumayiş, qızları yaxşı yerə ərə gediblər!.. Hələ bilmək olmaz ki, o yaxşı ər bunun qızından xəlvəti nə eliyir!». Güldəstə belə deyirdi, amma ürəyində özü də yaxşı bilirdi ki, Bikəbacı ondan artıq adamdı). Güldəstə səfərdə olanda Bikəbacı hərdən Məsməxanımın yanına gəlirdi, hərdən Məsməxanımı öz evinə çağırırdı, bir yerdə düşbərə büküb bişirirdilər, bir yerdə oturub yeyirdilər, Bikəbacı da elə hey söhbət edirdi. Bu əhvalatı da bir qış axşamı ikilikdə oturub loto oynayanda danışmışdı.

Yüz yaşında bir kişi vardı. Bir gün həmin kişi meşədən bir şələ odun gətirirdi evə. Şələ ağır idi, az qalırdı qocanın belini sındırsın. Şələ ona o qədər əzab-əziyyət verdi, belini o qədər incitdi ki, qoca odunu belindən yerə atıb Əzrayılı çağırmaq istədi; onsuz da, yüz il ömür sürmüşdü bu dünyada, bəsdi daha, qoy Əzrayıl gəlib canını alsın.

– Əzrayıl! Ay Əzrayıl!

Birdən, doğrudan da, Əzrayıl qocanın qabağında peyda olub soruşdu:

– Nədir, kişi, nə istəyirsən?

Yüz yaşlı ixtiyar Əzrayılı görən kimi, o saat ölümdən qorxub dedi:

– Səni çağırdım ki, gəlib kömək eləyəsən, bu şələni dalıma alım...

...Məsməxanım dənizin lap kənarı ilə addımlaya-addımlaya:

– Görürsən də, yüz yaşlı kişini, – dedi, – o saat qorxdu ölməkdən. Belədi də, can şirin şeydi...

– Elədi. – Məmmədağanın Məsməxanımın çoxbilmişliyinə gülməyi tutdu.

Məsməxanım yenə başını qaldırıb işığı güclə sezilən ulduzuna baxdı, sonra üzünü Məmmədağaya çevirib soruşdu:

– Sənin arzuların çoxdu?

– Nə bilim?.. – Məmmədağa yenə gülümsədi.

Məsməxanım isə bu saat ən ciddi hesab müəlliməsinə oxşayırdı.

– Necə nə bilim? Öz arzularını bilmirsən?

– Nə cür arzuları?

– Arzunun nə cürü yoxdu ki... Arzu elə arzudu də! Əgər sən istəyirsənsə ki, gecənin bir aləmi yağış yağıb pəncərənin şüşələrini taqqıldatsın, bu da arzudu. Əgər istəyirsən ki, dünyada heç kim heç kimə bir pislik eləməsin, bu da arzudu. Arzu arzudu, böyüyü-kiçiyi yoxdu!.. Bax, sən indi nə arzu edirsən?

– Mən?

– Hə, sən. Bax, bu saat sən nə istəyirsən?

– Bu saat mən yemək istəyirəm.

– Nə istəyirsən?

– Yemək.

– A - a - a!.. - Məsməxanım əvvəlcə ay işığında bu göy gözlərə baxdı, sonra bərkdən güldü. – Acmısan?

– Ölürəm acından... – Məmmədağaya elə gəldi ki, Məsməxanımın bu gülüşü yaz yağışı kimi, hər tərəfə bir təmizlik, bir sərinlik gətirdi; elə bil, qapqara bulud birdən-birə boşaldı və bircə dəqiqənin içində Zuğulbanın bu qumlu sahilini, dənizi, Abşeronun aylı-ulduzlu göyünü bağışladılar Məmmədağaya – o özü də bu işə lap mat-məəttəl qaldı; ona elə gəldi ki, dama çıxıb çərpələng uçurtduğu vaxtlara qayıdıb birdən-birə, ürəyi qayğısızdı və bütün yer üzündə indi təkcə bu aylı-ulduzlu Abşeron göyüdü, dənizdi, Zuğulbanın bu qumlu sahilidi, bir də onlar ikisidi, bütün yer üzündə ikicə nəfər adam var, birinin adı Məmmədağadı, o birinin də adı Məsməxanımdı.

– A-a-a... Mən də acmışam e!..

Səhər bura gələndə Məmmədağa yolda Bilgəhdən təndir çörəyi almışdı. Bilgəhin çörəyi yaxşı çörək olurdu. Əlbəttə, çörəyin pisi yox idi və Məmmədağa belə fikirləşirdi ki, çörəyə pis demək, onu bəyənməmək günahdır. Çörək bərəkətdir və bu bərəkəti dadlı bişirəndə adam da çörəyi çörəyə layiq ləzzətlə yeyir. Indi furqonda həmin çörəkdən bir az qalmışdı, bir az üzüm vardı, bir az da pendir. Məmmədağa yolda heç vaxt kolbasa, sosiska, konserv yemirdi, onunku yağ idi, pendir idi, göyərti, tərəvəz, meyvə idi – bunlar salamat şeylərdi. Milisioner Səfərgilin dağlarında hər addımbaşı bir bulaq vardı, Abşeron yollarında isə hər addımbaşı bir kababxana vardı və hərdən kefinə düşəndə Məmmədağa maşını bir

kababxananın yanında saxlayırdı, əl-üzünü yaxşıca yuyub yay vaxtı açıqlıqda, payız, qış vaxtı pəncərə qabağında otururdu, yaxşı təndir çörəyi ilə iki-üç şiş qabırğa kababı yeyirdi. Kababxanada işləyənlər onu tanıyırdı, təzə ət olmayanda məsləhət görmürdülər ki, otursun, bir də bunu yaxşıca bilirdilər ki, Məmmədağa heç bir stəkan pivə də içən deyil, «Borjom» olsa, başqa məsələ; Məmmədağa rul arxasında içki içmirdi, başqa vaxtlar isə baxırdı yerinə və əhvalına. Misal üçün, bazar günləri Sarı hamamdan çıxandan sonra məhəllənin yuxarı başında Əsədullanın pivə köşkünün qabağında dayanıb noxudla bir-iki krujka pivə içməyin ləzzəti var idi. (Amma bunun bir işi də vardı ki, Səkinə xala narahat olurdu: «– Isti yerdən çıxıb soyuq şey içməzlər, ay bala, angina olub başımıza iş açarsan də...». Məmmədağa: «– Qorxma, məmə, heç nə olmaz», – deyirdi və gələn dəfə Sarı hamamdan çıxanda Əsədullanın «qvardeyski» pivə krujkasını Səkinə xalanın pürrəng çayı əvəz edirdi.)

...Məmmədağa dedi:

– Üzümlə, pendir-çörəklə necəsən?

Məsməxanım dedi:

– Üzümlə, pendir-çörəklə aram sazdı! – Sonra ay işığında alüminium örtüyü gümüş kimi ağaran furqona baxdı; furqon uzaqdan bütün dünyada tək-tənha ağarırdı, amma bu tənhalıqda bu saat bir istiqanlılıq vardı, bir doğmalıq, əzizlik vardı; Məsməxanım başa düşürdü ki, gecə yarıdan keçir, evinə çıxıb getməlidi, evi-eşiyi var, əri var və gecənin yarısı burada heç bir işi yoxdu – bütün bunları başa düşürdü, amma bu saat bütün bunların heç birinin mənası yox idi, çünki bu saat yer üzündə ikicə adam var idi, bunlardan birinin adı Məsməxanım idi, o birinin adı Məmmədağa idi və bu Məmmədağanın yekə, isti əlləri var idi, göy gözləri var idi.

Aydın məsələdir ki, Məsməxanımla Məmmədağa bir-birinin nə fikirləşdiklərindən xəbərsiz idilər, amma ən maraqlısı da elə bu idi ki, həmin qəribə yay gecəsi onlar ikisi də tez-tez eyni şey barədə fikirləşirdi.

Məmmədağa ilə Məsməxanım furqonun içinə girəndə ikiyüzlük elektrik lampası gözlərini qamaşdırdı və Məsməxanıma elə gəldi ki, divardan asılmış bu taxta dovşan, bu taxta tülkü, ayı, şir və naməlum heyvan əməlli-başlı gülürlər. Nəyə gülürdü onlar? Məsməxanıma gülürdü? Məmmədağaya gülürdü? Bu gecəyə gülürdü? Bəlkə birdən-birə belə yaman acmaqlarına gülürdü və deyirdi ki, Məsməxanım, Məmmədağa, görürsüz də, siz yerin uşaqlarısız, adi bəndələr kimi acırsız, zəhmət çəkin göyün yeddinci qatından düşün aşağı.

Məmmədağa tirin məhəccərindən atılıb, küncdə üstünə «Araz» radioqəbuledicisi qoyduğu balaca dolabın qapısını açdı və qəzetə bükülmüş çörəyi, pendiri, üzümü çıxartdı.

Məsməxanım balaca dolabın qabağında əyilmiş Məmmədağaya baxa-baxa fikirləşdi ki, bu gecəni səhərə kimi oturub xəmir yayar, bu oğlan üçün düşbərə, qutab bişirər və bu oğlan onun düşbərə, qutabını ləzzətlə yeyəndə özünü dünyanın bəxtəvəri bilər; çoxdan idi, lap çoxdan idi ki, Məsməxanım kimiçünsə, nəsə bişirmək arzulamırdı, çoxdan idi heç özüyçün də fərqi yox idi nə yeyir, amma hərdən gecələr yuxuya getməzdən əvvəl onun sehrli nağıl aləmində Məsməxanım adında tamam başqa bir qız kimiçünsə qəssab Mirzənin təzə kəsdiyi əmlik quzu ətindən şabalıdlı, albuxaralı qovurmaplov bişirirdi, dəvə ətindən narlı qutab qızardırdı, küncüt halvası çalırdı...

Məmmədağa əlindəkiləri məhəccərin üstünə qoydu, üzü qurama döşəkcəli taxta kətili məhəccərdən o tərəfə keçirib:

– Otur, – dedi. – Kasıbın olanı... Bir misal da var...

– Hansı?

– Varın verən utanmaz.

– Hə, bir misal da var.

– Hansı?

– Vaxtsız qonaq öz kisəsindən yeyər.

– Sən qonaqsan? – Məmmədağa lap sidq-ürəkdən təəccübləndi; doğrudan da, bəyəm Məsməxanım bu furqonda qonaq idi?

Məmmədağa qəzeti açıb səliqə ilə məhəccərin üstünə sərdi, üzümü, pendiri yerbəyer etdi, çörəyi ortadan bölmək istədi və məlum oldu ki, nazik təndir çörəyi bütün günü dolabda qalıb quruyub.

– Çörək quruyub yaman...

– Eybi yox..

– Istəyirsən qızdıraq?

– Hə, qızdıraq, – Məsməxanımın qara gözləri o saat işıldadı. – Qoy iyi gəlsin çörəyin!..

Məmmədağa qabaqlar yola çıxanda özüylə balaca elektrik pilətəsi götürürdü, akkumulyatordan furqonun içinə elektrik xətti çəkmişdi, hərdən özünə çay dəmləyirdi, qayqanaq bişirirdi, amma sonralar daha bu pilətəni özü ilə götürmədi, çünki onun fikrincə tir mətbəx deyildi və gərək tirdən pilətə iyi, yağ iyi, çay iyi gəlməyəydi; düzdür, yaxşı dəmlənmiş çayın iyi hərdən ləzzət edirdi, xüsusən, Abşeron kəndlərində keçirtdiyi kimsəsiz gecələr bu iydə, elə bil, bir insan qayğısı, bir mehribanlıq vardı, amma nə etmək olardı, tir ev deyildi, tir tir idi.

– Sən dayan burda, bu saat çöldə balaca bir ocaq düzəldim, çörəyi qızdırım, gətirim.

– Hə, qala ocağı! Qoy həm çörək iyi gəlsin, həm də ocaq iyi gəlsin! Mən də baxacağam, burda niyə dayanım?..

— Yaxşı, burda dayanma. – Məmmədağa güldü.

– Ocaq çaqqıldaya-çaqqıldaya yanacaq, səs salacaq qumluğa... Biz də baxacağıq özümüzçün... Işığı düşəcək hər yana, bizim də kölgəmiz düşəcək onun işığında... Dənizə də düşəcək işığı... Dənizin suyunda bir parça qıpqırmızı od yanacaq... – Sonra Məsməxanım birdən-birə açıq-aşkar bikeflədi. – Amma ocağı söndürmək pis olur yaman... Közün ki, üstünə su tökürsən, külək aparıb pajar eləməsin, adamın ürəyi birtəhər olur...

– Hə, onu düz deyirsən. – Məmmədağa da lap əvvəldən, o vaxtdan ki, uşaq idilər və bayram axşamları məhəllədə – Dar dalanın qabağında ocaq qalayıb üstündən atılardılar, bu fikirdə idi ki, dünyada ocaqdan yaxşı şey yoxdu, amma bu şərtlə ki, sonra onun üstünə su töküb cızıldada-cızıldada söndürməyəsən.

Və həmin qəribə yay gecəsi Məsməxanımın gözləri yenə də birdən-birə işıldadı:

– Yanarqayanı tanıyırsan sən?

– Yanarqayanı? Yox...

– Heç eşitməmisən?

– Yox.

– Onda getdik! – Məsməxanım bir göz qırpımında məhəccərin üstündəki üzümü, pendiri, çörəyi tələsik qəzetə bükdü.

– Hara gedirik?

Məsməxanım qəzet bağlamasını qoltuğuna vurub:

– Gəl dalımca! – dedi.

Məmmədağa başa düşdü ki, bircə dəqiqənin içində küləyi dayandıran bu qız, bu dəfə də onu adi yerə aparmır, çünki bu özü də məlum məsələ idi ki, bu qız da adi adam deyildi, necə ki, bu gecə adi gecə deyildi və ümumiyyətlə, həmin gecə dünyanın bütün işləri adi işlər deyildi; Məmmədağa məhəccərin üstündən aşıb furqonun qapısından çıxan Məsməxanımın ardınca getdi; birdən qız qapının ağzında dayanıb geri çevrildi və taxta dovşana baxıb dedi:

– Onu vurmaq düzgün deyil.

– Niyə? – Məmmədağa da taxta dovşana baxdı.

– O cür qəşəng dovşandı, adam baxanda gülməyi tutur... Onu niyə gülləynən vurasan ki, gərək?..

Məmmədağa bir taxta dovşana baxdı, bir də Məsməxanıma baxdı:

– O ölmür ki, güllə dəyəndə. Əkizdi onlar, gülləni yaxşı atanda o birisi də o saat böyründən çıxır.

– Yox a? – Məsməxanım da bu dəfə gülə-gülə bir Məmmədağaya baxdı, bir taxta dovşana.

– Istəyirsən at özün, bax.

– Mən! A-a-a... Mən heç güllə atmamışam axı ömrümdə...

– Atmamısan, indi atarsan. Gəl bura.

Məsməxanım əlindəki bağlamanı taxta kətilin üstünə qoydu. Məmmədağa tüfənglərin hamısına bir gözdə baxırdı, təzəli-köhnəli hamısı cağbacağ idi və o, məhəccərin qabağındakı balaca dördkünc mizin üstünə yığdığı tüfənglərdən birini götürüb qanırdı, qalın saçaqlı dəmir gülləni lüləyə keçirtdi:

– Bax, o qırmızı nöqtəni görürsən, düz onu nişan al.

– Mən axı nişan ala bilmirəm...

– Bu saat elə yaxşıca atacaqsan ki...

Məsməxanım tüfəngi götürdü, gözünün birini qıyıb taxta dovşana baxdı və taxta dovşan onun gözünün qabağında o tərəf bu tərəfə qaçmağa başladı.

– Nişan ala bilmirəm e, mən...

Məmmədağa sol əli ilə tüfəngin qundağından yapışıb sağ əlini qızın çiynindən aşırdı, barmağını onun barmağının üstündən tətikdə saxladı, üzünü Məsməxanımın saçlarına yapışdırıb nişan aldı. Məsməxanımın qara saçlarından qəribə bir ətir gəlirdi və Məmmədağa qolları ilə, sinəsi ilə qızın kürəklərini, çiynini, boynunu hiss edirdi; bu hissdə bir doğmalıq, mehribanlıq vardı və Məmmədağa öz qolları ilə, sinəsilə, üzü ilə qızın çılpaq qollarını, çiynini, bütün bədənini örtmək istədi, bürümək istədi, elə bil, Məsməxanımı kimdənsə, nədənsə qorumaq lazım idi və elə bil, Məmmədağa indi bu qədər köməksiz, bu qədər zirehsiz görünən bu bədənə dəyə biləcək zərbələri öz üzərinə götürmək istəyirdi, çünki bu saat ona elə gəlirdi ki, güclü qolları arasındakı bu bədən, bu vücud uşaq bədəni, uşaq vücududu; onun sağ biləyi qızın döşünə toxundu. Məmmədağa bu döşün yumruluğunu, bərkliyini hiss etdi və Məsməxanımın barmağı ilə tüfəngin tətiyini çəkdi.

Taxta dovşanın bir ayağı üstə sağ tərəfə, arxadan çıxan ikinci dovşanın da bir ayağı üstə sol tərəfə əyilməyilə Məsməxanımın sevincək olub – ura - a! – qışqırmağı bir oldu və qız üzünü çevirib altdan-yuxarı bu göy gözlərə baxdı; o, bu gözləri, bu sifəti birinci dəfə idi bu qədər yaxından görürdü; oğlanın nəfəsi onun sifətini istilətdi və qız birdən-birə bu oğlanın üzündən öpmək istədi; istədi və öpdü – Məsməxanım belə Məsməxanım idi...

...Bikəbacı evdə tək qalıb darıxmamaqdan ötrü hərdən otağının birini kirayə verirdi. Kirayənişin çox vaxt Zuğulbaya işləməyə gəlmiş cavan qızlardan olurdu, bir-iki ay kirayədə qalırdı, sonra ya qaçıb Bakıya gedirdi, ya da hökumətdən təzə ev alırdı. Məsməxanım doqquzuncu sinifdə oxuyanda Gülzar adında cavan bir qız Bikəbacının evində qalırdı. Gülzar Bakıda kitabxanaçılıq texnikumunu qutarmışdı və təyinatını Zuğulbanın kitabxanasına almışdı.

Bir gün gecəyarısı Məsməxanım mətbəxdə qabları yuyub silirdi. Camaat çoxdan yatmışdı, təkcə Məsməxanımgilin pəncərəsi yanırdı. Həmin gün Məsməxanım ikiseriyalı ərəb filminə baxıb evə gec gəlmişdi. Film Məsməxanıma o qədər təsir etmişdi ki, evə qayıdandan sonra da bir xeyli özünə gələ bilmirdi. Film Əhməd adlı bir təyyarəçinin həyatından idi. Əhmədin Həbibə adlı gözəl bir sevgilisi vardı. Onların toyu olmalı idi. Bütün qonaqlar çağrılmışdı. Lakin Mahmud adlı bir həkim də Həbibəni istəyirdi və o, toy günü xəlvətcə Əhmədin təyyarəsinin cihazlarını xarab eləmişdi. Əhmədin təyyarəsi qəzaya uğrayır və onun üzünün bir tərəfi yanır. Əhməd xəstəxanaya düşür, amma Həbibəyə xəbər vermir. O, bu cür eybəcər sifətlə Həbibənin gözünə görünmək istəmir. Həbibə elə bilir ki, Əhməd vəfasız çıxıb, onu atıb gedib. Doktor Mahmud Həbibəni aldadıb zorlamaq istəyir. Həbibə qaçıb küçələrə düşür, az qalır dəli olsun. Oğrular, qumarbazlar onu içirib istifadə etmək istəyirlər. Birdən Həbibə ayılır. O, Əhmədin başına gələn qəza-qədərin təfsilatını öyrənir və uzaq bir kurortda hamıdan gizlənən Əhmədi tapır. Onlar uzun həsrətdən sonra bir-birini qucaqlayıb öpürlər. Doktor Mahmud öz əməlindən peşman olub acı-acı göz yaşları tökür. Sonra o, Əhmədin üzünü sağaldır və Əhməd yenə də əvvəlki kimi yaraşıqlı olur. Əhməd ilə Həbibə təzədən toy edib xoşbəxt olurlar. Filmin axırında doktor Mahmud sevincdən göz yaşları axıdır.

Məsməxanım boşqabları yuyub silə-silə Əhməd ilə Həbibə barədə fikirləşirdi və gözləri dolurdu; o fikirləşirdi ki, dünyadakı sevgililərin hamısı gərək bir-birini Əhməd ilə Həbibə kimi istəsin, onda doktor mahmudlar da həmişə öz əməllərindən peşman olarlar. Birdən Məsməxanıma elə gəldi ki, bayırdan nə isə qəribə səslər gəlir. Pəncərədən aşağı boylananda bir oğlanla bir qızın blokun qapısına söykənib bir-birini öpdüyünü gördü və Gülzarı o saat tanıdı.

Məsməxanım bütün ömründə birinci dəfə idi ki, doğrudan doğruya bir-birini öpən, bir-birini qucaqlayan oğlanla qız görürdü.

Bundan sonra Gülzar ilə həmin oğlan hər gün gecə blokun qapısına söykənib öpüşürdü və hər gecə də Məsməxanım mətbəx pəncərəsinin qabağında gizlənib onları gözləyirdi. Məsməxanım bu oğlanı tanımırdı, o da yəqin gəlmə idi. Bu oğlanın lap ürəkdən gələn yumşaq səsi vardı. Məsməxanım onun nə dediyini eşitmirdi, təkcə bunu görürdü ki, bu oğlan öz ürək sözlərini ahəstə-ahəstə Gülzara deyir və sonra da öpüşürlər. Gülzar oğlanı birinci öpürdü, heç gözləmirdi oğlan sözlərini deyib qurtarsın, sözlərini ağzında yarımçıq qoyurdu. Sonra da Gülzar axırıncı dəfə oğlanı bağrına basıb bərk-bərk öpürdü, pilləkənlərlə yuxarı qalxırdı.

Oğlan bir müddət həyətdə dayanıb Bikəbacının pəncərəsinə baxırdı, sonra çıxıb gedirdi.

Məsməxanım hər gecə oğrun-oğrun onlara baxırdı və yuxuya getməzdən əvvəl onun özünə də bir oğlan bu cür ürəkdən gələn yumşaq səslə cürbəcür sözlər deyirdi. Məsməxanım bu sözlərin mənasını başa düşmürdü, amma bu sözlər yağ olub, yuxuya getməzdən əvvəl onun bədəninə yayılırdı.

Bir gecə Məsməxanım mətbəx pəncərəsinin qabağında çox gözlədi, amma Gülzarla həmin oğlan gəlib blokun qapısına söykənmədi; ikinci gecə Məsməxanım təkcə həmin oğlanı gördü, həyətin yuxarı başında tək-tənha dayanıb Bikəbacının pəncərəsinə baxırdı; üçüncü gecə oğlan da daha gəlmədi; dördüncü gecə də blokun ağzı bomboş qaldı və Məsməxanım elə bildi ki, gecələr bu blokun ağzı daha həmişə bomboş olacaq, amma beşinci gecə yenə də bayırda tanış səslər eşitdi və gizlincə mətbəxin pəncərəsindən boylanıb aşağı baxdı, qaranlıqda Gülzarı o saat tanıdı və burasını da o saat başa düşdü ki, Gülzarın bu dəfə qucaqlaşıb öpüşdüyü oğlan başqa bir oğlandı.

Gülzar bu oğlanı da birinci oğlan kimi öpürdü və heç özü də bilmədi necə oldu ki, birdən-birə Məsməxanımın ürəyi kövrəldi, başını pəncərədən çəkib çarpayısının yanına gəldi, oturub gözlərini döşəməyə dikdi, dünyadakı vəfasızlıq onu yandırıb-yaxdı və bu zaman iki damla göz yaşı onun ayaqlarının yanına düşdü; Məsməxanım bir də heç vaxt pəncərənin qabağında dayanıb Gülzarın yolunu gözləmədi.

Gün keçdi, ay dolandı, bir qız bir oğlanındı deyiblər, iş belə gətirdi ki, Məsməxanımın da bəxtinə Mirzoppa çıxdı, yenə illər keçdi, amma Məsməxanım axırıncı dəfə Mirzoppanı nə vaxt öpdüyünü yadına gətirə bilmirdi və ona elə gəlirdi ki, heç ömründə öpməyib Mirzoppanı; Mirzoppanın da axırıncı dəfə onu nə vaxt öpdüyü Məsməxanımın yadına gəlmirdi. Mirzoppa araqdan zəifləmiş kişiliyini ört-basdır eləmək üçün:

– Qısırsan! Doğub-törəməzsən! – deyirdi və guya buna görə həftələrlə Məsməxanıma yaxın düşmürdü. Hərdənbir spirt iyi verə-verə gecələr Məsməxanımı qamarlayırdı, amma bu vaxt nə öpmək məsələsi olurdu, nə də əzizləmək.

Məsməxanımın uşağı olmurdu və bir dəfə o, hamının tərifləyiyi həkim Mesropyanın yanına getdi. Mesropyan ona baxıb yoxladı və dedi ki, gərək ərinizi də müayinə edək. Axşam Məsməxanım Mirzoppaya dedi:

– Sabah get Mesropyanın yanına.

Mirzoppa əvvəlcə elə başa düşdü ki, Mesropyan yenə də milisdə işləyən kiminsə familidir və yenə də onu milis idarəsinə çağırırlar; araqdan qıpqırmızı qızarmış gözlərini bərəldib soruşdu:

– Mesropyan hansıdı?

– Doxtur Mesropyan də, tanımırsan?

– Doxturun yanında nə ölümüm var mənim?

– Get yanına, baxsın sənə, görsün niyə uşağım olmur də!..

Mirzoppa qulaqlarına inanmadı:

– Nə?! Gedib Mesropyanın qabağında soyunacağam ki, nə var – mənə bax?! Hə? Öz ayıbını mənim üstümə tökürsən?

Və həmin gün evlərində yenə də qiyamət qopdu. Qonşular da onların belə işlərinə öyrənmişdilər...

...Məsməxanım bağlamanı kətilin üstündən götürüb furqondan çıxdı:

– Getdik.

Məmmədağa hələ də Məsməxanımın sərin və quru, qalın dodaqlarını öz çənəsində hiss edə-edə qızın ardınca furqondan çıxdı.

Məsməxanım əlini qaldırıb qayalığı göstərdi:

– Ode, o tərəfə gedəcəyik, – dedi. – Qayalığın lap aşağı başına.

Həmin qəribə yay gecəsi Məsməxanım Məmmədağanı Zuğulba qayalarının üstünə çıxartdı və buradakı hər çuxuru, hər yarığı tanıyırmış kimi, bir dəfə də sürüşmədən, büdrəmədən tez-tez addımlamağa başladı; Məsməxanım tələsirdi, elə bil ki, səhərin açılacağından qorxurdu.

Abşeronda elə bir asfalt yol yox idi ki, Məmmədağa onu tanımasın, amma bir belə illər ərzində birinci dəfə idi ki, qayaların üstü ilə bu cür gedirdi; o, hara getdiklərini bilmirdi və özünü güclə saxlayırdı ki, bığ yeri tərləməmiş yeniyetmə kimi, əlini çənəsinə aparıb Məsməxanımın sərin və quru, qalın dodaqlarının yerini oxşamasın.

Məsməxanım arxaya çevrilib gülümsədi və:

– Az qalıb, – dedi. – Darıxma.

Qayaların çala-çuxuruna su dolmuşdu, üstünü də çox yerdə mamır basmışdı; çuxurlara dolmuş su ilıq idi.

Məsməxanım yenə arxaya çevrildi:

– Sürüşkəndir a, yavaş ol...

– Qorxma...

Sonra qayalıqdan qumluğa düşüb dənizdən xeyli aralandılar. Buralar tamam çılpaq idi, bütün ətraf ay işığında bomboz bozarırdı, nə bir ağac, nə bir kol vardı. Onlar balaca bir gölün yanından keçdilər, o qəribə yay gecəsi Abşeron göyünün ayı, bütün ulduzları həmin kiçik gölün üzündə idi.

Məsməxanım gölün yanında dayanıb bu yerlərin köhnə bələdçisi kimi dedi:

– Duzlu göldü bu.

– Adı Duzlu göldü?

– Hə. Müharibə vaxtı gəlib buradan duz aparırmışlar. Deyirlər, yaxşı duzu olur buranın.

Elə bil bura bu saat ay işığında gümüş kimi ağaran furqondan cəmi üç-dörd kilometr aralı yox, dünyanın tamam başqa bir yeriydi və bu yerlərin bircə bilicisi vardısa da Məsməxanım idi; birdən-birə yenə də Bakı, məhəlləsi Məmmədağaya çox uzaq gəldi və indi o heç cürə ağlına sığışdıra bilmirdi ki, bir neçə saat keçəcək, hər şey yenə əvvəlki adiliyinə qayıdacaq, evdə oturub anasının çayını içəcək, Dar dalanın qabağına çıxıb məhəllənin cavanları ilə söhbət edəcək və bütün bu yerlər, ancaq xatirə olub qalacaq– bütün bu yerlər və bu yerlərdə ona bələdçilik edən Məsməxanım.

– Qurbağalara qulaq asırsan? - Bunu Məsməxanım soruşdu.

Burada dənizin səsi uzaq bir uğultu kimi gəlirdi, burada qurbağalar quruldayırdı və qurbağaların bu qurultusu, dəniz uğultusunun uzaqlığı birdən-birə Məmmədağanın ürəyinə bir tənhalıq gətirdi; o, qızın əlindən tutub:

– Məsmə... – dedi və özü öz səsinə təəccüb etdi; təəccüb etdi ki, bu Duzlu gölün sahilində qurbağa qurultusundan, uzaq dəniz uğultusundan başqa, insan səsi də eşitmək olarmış və ən təəccüblüsü də bu idi ki, həmin səs onun öz səsi idi.

Həmin qəribə yay gecəsində Məmmədağa dənizlə danışan, külək dayandıran qızın adını birincə dəfə beləcə çəkdi: Məsmə...

Məsməxanım əlini onun əlindən çəkib barmağını dodaqlarına apardı və:

– S-s-s!.. – dedi, sonra pıçıldadı: – Burada səs salmaq olmaz...

Əlbəttə, bu saat bu Duzlu gölün kənarında səs də salmaq olardı, oxumaq da olardı lap, amma bunu başa düşmək çox da çətin iş deyildi ki, Məsməxanım onun sözlərindən yayındı, onun deyəcəklərinə qulaq asmaq istəmədi. Əslində Məmmədağa özü də nə deyəcəyini bilmirdi, təkcə bunu bilirdi ki, nəsə deyəcəkdi və bu qurbağa qurultusu ilə, uzaq dəniz uğultusu ilə bərabər onun səsi də bir müddət bu Duzlu gölün kənarında eşidiləcəkdi; o, elə bil, özü öz səsini eşitdi və bir dəqiqənin içində ikinci dəfə təəccüb içində qaldı ki, bu yerlərdə bu səs haradan dolanır.

Və Məmmədağanın xəbəri olmadı ki, Məsməxanım bu saat qorxur, qorxur ki, Məmmədağanın Duzlu gölün kənarında deyəcəyi sözlər hər şeyi tamam həqiqətə çevirər və onun həmin qəribə yay gecəsindəki sehrli nağıl aləmi tamam-kamal çıxıb gedər işinin dalınca.

Bayaq bomboz qumluqla addımlayanda, Məsməxanım hiss etdi ki, səhərin açılmasına az qalır, bunu hiss etdi və başa düşdü ki, həmin qəribə yay gecəsi sona yetir, səhər yenə ağ çit pencəyini geyib pomidor köşkündə tərəzinin arxasında dayanacaq; yadına saldı ki, Mirzoppa bu saat milis idarəsində yatır və onu yenə də, ən azı, on beş sutka dustaq edəcəklər, bəlkə bu dəfə milisioner Səfərin tərsliyi tutacaq və iş lap çətinə düşəcək.

Bu vaxt çox gözlənilməz bir hadisə baş verdi: birdən-birə Məsməxanıma elə gəldi ki, Mirzoppa tamam uzaq bir aləmin adamıdı, ona heç bir dəxli yoxdu; o, inana bilmədi ki, doğrudan da, bir belə il Mirzoppa ilə bir yerdə yaşayıb, bir belə il ər-arvadlıq ediblər Mirzoppa ilə, bir yastığa baş qoyublar; Mirzoppanın içməyi də, davaları da, nakişi hərəkətləri də indi ona çox cılız, çox əhəmiyyətsiz, çox məzmunsuz göründü və Məsməxanım başa düşdü ki, həmin qəribə yay gecəsi nəsə elə bir hadisə baş verib ki, o daha əvvəlki Məsməxanım deyil; yəni burası məlum idi ki, onun adı yenə də Məsməxanım idi, əvvəlki sifəti, əvvəlki bədəni idi, amma məsələ burasında idi ki, bütün bunlarla bərabər, nəsə baş vermişdi və o, daha əvvəlki adam deyildi.

Məmmədağa onun əlindən tutub adını çəkəndə Məsməxanım bildi ki, bu saat elə sözlər eşidəcək ki, bu sözlər həmin «nə isə»dən xəbər verəcək, bu sözlər həmin qəribə yay gecəsinin büründüyü sehri çatladıb tamam sındıracaq və qız qorxdu, çünki yenə də hər şeyi yadından çıxartmaq istəyirdi – səhər ki, hələ açılmamışdı, hələ qalmışdı səhərin açılmasına.

Məsməxanım pıçıldadı:

– Yorulmusan?

Məmmədağa da pıçıltı ilə cavab verdi:

– Yox...

– Gəl, az qalıb...

Duzlu göldən sonra topuğacan quma bata-bata yoxuşu qalxıb yenə də sal qayaların üstünə çıxdılar. Birinci mərtəbə qayalar arxada, dəniz sahilində qalmışdı və indi o qayalar yəqin hələ də yüngül qayıq olub dənizdə üzmək istəyirdi; amma həmin qayalar heç vaxt əsl qayıq olub dənizdə üzə bilməyəcəkdi; o qayaların yeri əbədi idi, nə qədər ki, qaya idilər, nə qədər ki, külək, yağış onları toz eləməmişdi,

əritməmişdi. Bura isə ikinci mərtəbə qayalar idi və yəqin vaxtilə bu yerlər də dəniz olmuşdu və bu qayalar da kiminsə gözlərində yüngül qayıq olub dənizdə üzmək istəmişdi.

Məmmədağa bilirdi ki, Xəzərin suyu azalır; Alxas bəy məhəllədə taxta kətilin üstündə oturub eynəyinin qalın şüşəsindən qəzetlərə baxa-baxa deyirdi ki, alimlər bu saat bu məsələ ilə məşğuldurlar. Xəzərin suyu azalırdı, yəni bu o demək idi ki, məsələn, min ildən sonra aşağıdakı qayalar da dənizdən uzaqlaşacaqdı, daha heç kimin gözündə qayıq olub üzmək istəməyəcəkdi; amma bütün bunlar min ildən sonra olacaqdı, bu min ilin özündə isə, bir həmişəlik, bir əbədiyyət, daimilik vardı və bu daimiliyin müqabilində insan ömrü Məmmədağaya lap miskin göründü; o belə fikirləşdi və qorxdu ki, birdən Məsməxanım da bu miskinliyi hiss edər, qorxdu ki, Məsməxanımın kövrək ürəyi bu hissə tab gətirə bilməz.

Onun çəkmələrinin içi qumla dolmuşdu; qayaya söykənib çəkmələrini çıxartdı və bir-bir içindəki qumu boşaltdı. Məsməxanım Məmmadağaya baxıb güldü və:

– Bu saat görəcəksən, – dedi.

Bu yerdə qayalar bir-birindən aralı idi və Məsməxanım dağ keçisi kimi bir qayadan o biri qayaya atıla-atıla addımlarını daha da tezləşdirdi. Bir az da beləcə getdilər və birdən Məmmədağaya elə gəldi ki, qarşıdakı qum təpənin aşağısında gün çıxır; elə bil ki, bütün Abşeronda yox, təkcə bu qum təpənin aşağısında səhər açılırdı.

Məsməxanım dedi:

– Çatdıq.

Qum təpənin aşağısında iri sal qaya vardı və qayanın üstündə kərtənkələ yuvalarına oxşayan deşiklərdən göyümtül alov qalxırdı; elə bil, qayanın altına qaz trubaları çəkilmişdi və kibrit ilə bu trubaların hamısını yandırmışdı. Ətrafdan qəribə səslər gəlirdi və Məmmədağa da göyümtül alovla yanan bu iri sal qayaya baxa-baxa, qəribə səslərə qulaq asa-asa elə bildi ki, üstündə «Pnevmatiçeski tir» yazılmış furqondan cəmi dörd-beş kilometr aralıda yox, sehrli bir nağıl aləmindədi və bu sehrli nağıl aləminin sahibəsi də Yanarqayanın işığında qara gözlərini göyümtül alova zilləyib nəsə fikirləşən Məsməxanımdı.

Sonra birdən-birə Məmmədağanın yadına düşdü ki, bu saat bu sehrli nağıl aləminin sahibəsinin çiynində qapqara bir qançır var; onun ovcunun içi göynədi, elə bil bu qapqara qançır yenə də ovcunun içini yandırırdı, sonra o, yenə də sərin və quru, qalın dodaqları çənəsində hiss etdi və ona elə gəldi ki, təyyarədədi, təyyarə uça-uça enir-qalxır, onun da ürəyi uçunur, uçunur.

– Bu səsləri eşidirsən? – Bunu Məsməxanım soruşdu.

– Eşidirəm. – Bunu da təbii ki, Məmmədağa dedi.

– Bilirsən nəyin səsidi o?

– Yox... Bayquş səsinə oxşayır...

– Yarasadı. Işıqdan qorxur, çığır-bağır salır.

Bir müddət Yanarqayanın qarşısında beləcə dayandılar; Məsməxanım gözlərini alova zilləmişdi; Məmmədağa Məsməxanıma baxırdı.

– Bir belə vaxt öyrəşməyib bu işığa?

– Öyrəşməyib də... Yəqin öyrəşə bilmir işığa...

Yenə bir müddət beləcə dayandılar.

Məmmədağa soruşdu:

– Sən bura tez-tez gəlirsən?

Məsməxanım dedi:

– Hərdənbir...

Məmmədağa soruşdu:

– Tək gəlirsən?

Məsməxanım ona baxdı və Məmmədağa bu baxışlarda bir təəccüb oxudu; Məmmədağa özü də bu əbləh sualına mat qaldı: əlbəttə, Məsməxanım tək gəlirdi bura, lap tək-tənha olanda gəlirdi bura; Məsməxanımın kimi vardı ki, onunla gəlsin?

– Gedək mənimlə Bakıya. – Bu sözlər öz-özünə gəldi, elə bil, bu sözləri Məmmədağa yox, bu Yanarqaya dedi, bütün bu ətraf dedi, dedi ki, Məsməxanım, bir halda ki, «Məsməxanım Məsmədi, əl-ayağı əsmədi», sənin gecənin yarısı tək-tənha burada işin yoxdu.

Məsməxanım lal-dinməz Məmmədağaya baxırdı.

– Eşitmirsən nə deyirəm? Gedək Bakıya mənimlə!

Bu dəfə Məmmədağanın səsi lap bərkdən çıxdı və bu bərk səs bu yerlərə heç yaraşmırdı. Məsməxanım gözlərini ondan çəkib yenə də Yanarqayaya baxdı və dedi:

– Məndən Tamilla olmaz...

Yarasalar, elə bil, qəflətən adam səsləri eşidib daha da bərkdən çığır-bağır saldı və Məmmədağa bir an təəccüblə hiss etdi ki, yarasa səsindən, lap uzaqdan gələn dəniz uğultusundan başqa, yenə də nə isə qəribə bir səs gəlir, sonra başa düşdü ki, bu onun ürəyinin döyüntüsüdü.

Bəzən elə olur ki, adam nə deyəcəyini, nə edəcəyini bilmir, adama elə gəlir ki, hər sözü, hər hərəkəti artıqdı; adama elə gəlir ki, ümumiyyətlə, yer üzündə artıq vücuddu, gərəksizdi, lazımsızdı, dərisi bir qəpiyə dəyməz; adamın özünün özündən zəhləsi gedir: həmin qəribə yay gecəsi Məmmədağa Yanarqayanın qarşısında dayanıb nə edəcəyini, nə deyəcəyini bilmirdi və ümumiyyətlə, bu dünyaya nə üçün gəldiyindən də xəbəri yox idi; ona elə gəldi ki, başdan-ayağa bir miskinlik içindədi; sonra başa düşdü ki, Məsməxanım səhərdən bəri ona baxır.

Məsməxanım birdən-birə güldü:

– Elə sən də bir az bəbəsən ha, deyəsən... – dedi.– Gəl bura. Otur, bax, bu daşın üstündə. Bu saat sənin üçün çörək qızdıracağam. Bilirsən nə əntiqə iyi gələcək çörəyin?.. Gəl bura.

Məsməxanım Yanarqayanın qabağındakı balaca qaya parçasının üstündə qəzet açıb pendiri, üzümü səliqə ilə yerbəyer elədi, çörəyi götürüb Yanarqayanın kənarına qoydu və həmin qəribə yay gecəsi Yanarqayanın hər tərəfinə odda bişən çörək iyi yayıldı. Ən qəribəsi isə bu oldu ki, hər tərəfə yayılmış bərəkət iyi Məmmədağanın əhvalını dəyişdi, o, Yanarqayanın yanında çömələb qayanın üstündəki təndir çörəyini o tərəf-bu tərəfə çevirən Məsməxanıma baxdı, sonra Yanarqayanın odlu gözlərinə baxdı, sonra da Abşeronun həmin gecəki aylı-ulduzlu göyünə baxdı və fikirləşdi ki, bu dünya ki, bu qədər böyükdü, bu dünyada ki, bu cür yanarqayalar var, bu cür çörək iyi var, adam niyə gərək həmişə sevinməsin, həmişə kefi kök, damağı da çağ olmasın? Bir halda ki, dünyada Məsməxanım adlı bir qız var və həmin qızın sərin və quru, qalın dodaqları sənin çənənə toxunur, niyə gərək özünü dünyanın ən birinci xoşbəxti hesab eləməyəsən? Və bir halda ki, sən düz adamsan, heç kimə xainlik eləməmisən, qolunda güc var, yerin üstündə möhkəm dayanmısan, niyə sənin işin müşkülə düşməlidi, niyə nə istəyirsən o da olmamalıdı?

Və Məmmədağa ulduzların arasında Məsməxanımın işığı güclə sezilən ulduzuna baxdı. Məsməxanım da qayanın üstündən götürdüyü isti çörəyi əlindən əlinə atıb tuta-tuta öz ulduzuna baxdı və Məmmədağa qızdan soruşdu:

– Ulduzun day bir söz demir sənə?

– Deyir.

– Nə deyir?

Məsməxanım Məmmədağanın Yanarqayanın işığında daha da açılmış göy gözlərinə baxıb:

– Deyim nə deyir? – dedi.

– Hə, de nə deyir.

– Deyir ki, Məsməxanım, sənin başının üstündən Humay quşu uçub, kölgəsi bu gecə üstünə düşüb...

...Yanarqayanın dörd tərəfinə bu cür çörək iyi nə qədər yayılmışdı, Yanarqaya nə qədər bu cür gecələrin şahidi olmuşdu? Əlbəttə, bunu nə Məmmədağa bilərdi, nə də Məsməxanım. Yanarqayada nə qədər çörək bişiriblər? Bəlkə çox-çox illər bundan əvvəl, o vaxtlar ki, bu yerlərdə, ancaq dəniz idi, ancaq təbiət idi və insan da hələ təbiətin qənimi deyildi, ov əti qızardılardı bu qayada?..

...Dan yeri yavaş-yavaş sökülürdü. Buradan dəniz görünmürdü, amma bir azdan günəş dənizin üzərindən qalxacaqdı, qıpqırmızı şəfəqlər hər tərəfə işıq saçacaqdı və o zaman təkcə bu Yanarqayanın ətrafı yox, hər tərəf işıqlanacaqdı.

Məsməxanım qaya parçasının üstündə oturub üzümlə pendir-çörək yeyən Məmmədağanın Abşeron yollarında yanıb qaralmış üzünə baxırdı və elə bil ki, onun bütün cizgilərini, təbəssümünü, gözlərinin ifadəsini əzbərləmək istəyirdi. Məsməxanıma elə gəlirdi ki, Yanarqaya onun ocağıdı və həmin qəribə yay gecəsində bu ocağı Məmmədağa üçün qalayıb. Ona elə gəlirdi ki, bu çörəyi də özü yoğurub bişirib, üzümü də özü becərib dərib, pendiri də özü tutub və bütün bunların hamısını ona görə edib ki, günlərin bir günündə bu göygöz oğlan bu ocağın qırağında oturub bu üzümü, pendiri, çörəyi bu cür şirin-şirin yesin; günlərin həmin günündə ki, Humay quşu uçub kölgəsini Məsməxanımın üstünə salmışdı; amma bir məsələ vardı ki, kölgənin ömrü qısadı yaman – adam kölgəsinin də, ağac kölgəsinin də, Humay quşunun kölgəsinin də; yavaş-yavaş səhər açıldıqca bu kölgə də çəkilib gedəcəkdi. Bu saat Məsməxanımın da, Məmmədağanın da Yanarqayanın işığında qumluğun üstünə kölgələri düşmüşdü və bir azdan səhər açılanda Humay quşunun kölgəsi də bu kölgələr kimi yox olacaqdı. Bu hiss adamın ürəyinin ən dərin yerinə, o yerinə ki, Yanarqayanın üstündə qızdırılmış bu çörəyin iyi gedib ora çatmırdı, bax, ürəyin həmin yerinə nisgil gətirirdi; səhərin açılmasına lap az qalmışdı və gərək bu nisgilin üstü açılmayaydı; amma burası da vardı ki, Məsməxanım da bunu çox yaxşı bilirdi: bir nisgil ki, bu cür çörək iyinə bürünmüşdü, ona dözmək yaman olacaqdı.

Sonra Məsməxanım yadına saldı ki, bu saat Zuğulbanın dəniz sahilində alüminium örtüklü bir furqon hələ də alaqaranlıqda gümüş kimi ağarır və həmin furqon indi bütün sahildə tək-tənhadı, amma bu furqon canlı olsaydı, başa düşən olsaydı, onda bilərdi ki, bu dünyada Məsməxanım adında bir qız var, bu Məsməxanımın göydə bir ulduzu var və indi həmin ulduz göydən həmin furqona baxır və həmişə də baxacaq, fərqi yoxdu, istəyir gecə olsun, istəyir gündüz olsun, həmişə baxacaq.

Səhər açıldıqdan sonra həmin alüminium örtüklü furqon daha gümüş kimi ağarmayacaqdı...

Yanarqayanın istisindən Məmmədağanın alnına, burnuna xırda tər damcıları düzülmüşdü və Məsməxanım əlini uzadıb Məmmədağanın alnındakı tər damcılarını sildi.

Sonra Məsməxanım soruşdu:

– Istidi sənə?

Məmmədağa dedi:

– Hə, istidi bir az.

– Bu saat yağış yağsaydı yaxşı olardı, hə?

– Hə.

– Istəyirsən yağış yağdırım bu saat?

– Yox.

– Qorxdun ki, yağdıra bilmərəm, hə? – Məsməxanım güldü, amma bu gülüş başqa gülüş idi, bunu Məmmədağa yaxşı bilirdi, bu gülüş bu qara gözlərə bir gölgə salmışdı və kölgə, təbii ki, Humay quşunun kölgəsi deyildi – Qorxdun, hə?.. – Məsməxanım əlini Məmmədağanın əlinin üstünə qoydu...

...Çayçı Qəzənfər həmişəki kimi sübh tezdən çayxanaya girib yekə samovara od salmışdı, indi də taxta döşəməyə saldığı palazın üstündə bardaşqurma oturub çəkiclə qabağındakı tabaqçada kəllə qənd sındırırdı, hərdən də başını qaldırıb Bakıya gedən asfalt yola baxırdı və alüminium örtüyü gün işığında par-par parıldayan tir furqonunu Bakıya tərəf gedən görəndə kişinin ürəyi arxayın oldu ki, bu gün daha müştəriləri heç hara dağılmayacaq...

...Xanım qarının böyük oğlu Əbülfəz Binədə bağban işləyirdi, evi-eşiyi də orada idi. Xanım qarı hərdən Buzovnadakı həyətlərindən əncir, üzüm vaxtı əncir, üzüm; nar, heyva vaxtı nar, heyva dərib Binəyə aparırdı. (Əbülfəz deyirdi: « – Neynirsən, ay arvad, bunları özünə yük eləyib gətirirsən bura? Görmürsən nə qədər əncir, üzüm var burda?» Xanım qarı deyirdi: « – Bunların ağacını, meynəsini atan, baban əkib. Dadı gərək ayrı olsun sənin çün bunların. Sənin çün də, uşaqlarınçın da»).

Xanım qarı lap sübh tezdən gedirdi ki, oğlunu da evdə görsün. Buzovnada magistral yolun kənarında dayanıb Bakıya gedən avtobusa minirdi, yolüstü Binədə düşürdü. Abşeron yollarındakı sürücülərin qoca arvadlara hörmət etməsi məlum bir məsələ idi; sürücülər marşrut avtobuslarını yolun ortasında saxlayırdılar ki, Xanım qarı minsin.

Budəfəki yekə maşın onun yanında dayananda qarı baxıb gördü ki, bu maşın başqa maşındı, avtobus deyil.

– A-a-a... Bu neçə maşındı belə? Xaladelnikdi?

Bu maşın soyuducu maşın yox, Məmmədağanın alüminium örtüklü furqonu idi ki, üstündə alabəzək hərflərlə «Pnevmatiçeskiy tir» sözləri yazılmışdı.

Məmmədağa kabinkanın qapısını açıb:

– Xaladelnik döyül, ay xala, – dedi. – Hara gedirsən?

– Binəyə gedirəm, elə bildim avtobusdu bu, əl elədim...

– Gəl otur.

Xanım qarı əvvəlcə furqonu əməlli-başlı nəzərdən keçirdi, sonra yəqin bu qərara gəldi ki, bu boyda böyük maşında gedəndə adamın başına heç bir iş gəlməz və əlindəki əncirlə dolu iki tor zənbili yuxarı qaldırıb kabinkaya minmək istədi. Kabinka asfaltdan xeyli hündür idi və Xanım qarının cəhdləri boşa çıxırdı. Məmmədağa asfalta düşüb qarıya kömək elədi və furqon yerindən tərpənəndə Xanım qarı ovurdlarını çəkib qayırma dişlərini ağzında yerbəyer edə-edə dedi:

– Cavanlığım bu yerlərdə keçib mənim, qırğı kimi burdan vurub, ordan çıxırdım. Indi Allahın maşınına minə bilmirəm... Yaxşı deyiblər, vallah, lap mükəmməl deyiblər ki, hər şey vaxta baxsa da, vaxt heç nəyə baxmır...

Məmmədağa qabağındakı güzgüdə bu qarının rəngini itirmiş xırda gözlərinə, heyva kimi büzüşmüş qırışlı sifətinə, qara kəlağayısının altından çıxan və xınadan qızarmış ağ saçlarına baxdı və fikirləşdi ki, bəlkə bir vaxt bu qarı da dənizlə danışıb, bəlkə bir vaxt bu qarı da Yanarqayanın üstündə çörək qızdırıb? Məmmədağa bunu fikirləşdi və ürəyindən lap həzin bir ağrı gəlib-keçdi: illər quş olub ötüb-gedəcəkdi və Zuğulba sahilindəki həmin qəribə yay gecəsi də quru bir xatirə olub qalacaqdı...

Yəni doğrudan bu cür olacaqdı?

Səmədullanın oğlu Fazil universitetin fizika fakültəsində oxuyurdu. (Qabaqlar Məmmədağagilin məhəlləsindəki uşaqların çoxunun arzusu bu idi ki, böyüyüb şofer olsunlar və böyüyəndə də arzularına çatırdılar. Şoferlikdən başqa bir də diş texnikliyi ilə ayaqqabı tikmək dəbdə idi. Amma indi zaman dəyişmişdi, məhəllənin uşaqları məktəbləri qurtarıb institutlara girirdi, kimi həkim olurdu, kimi mühəndis olurdu, hətta benzinsatan Meyranqulunun oğlu Əliqulu şair olmuşdu və Mayakovski kimi misraları qırıq-qırıq şerlər yazırdı; Alxas bəy taxta kətili evlərinin qabağındakı səkiyə qoyub otururdu və qalın şüşəli çeşməyini taxıb qəzetlərdə Əliqulunun şerlərini oxuya-oxuya deyirdi: «– Əhsən! Bərəkallah!»).

Fazil bu yay üçüncü kursu bitirmişdi və hərdən elə qəribə şeylər danışırdı ki, Fazilin gələcəkdə böyük alim olacağına məhəllədə heç kimin şübhəsi qalmırdı. Belə qəribə bir şey də danışırdı Fazil: hamar bir yerdə bir dəmir parçasının qabağına cürbəcür maneələr düzürsən, bu maneələrin arasından sürüşüb keçmək çətin olur; yuxarı başda maqnit tuturlar, dəmir parçası maqnitə tərəf gedəndə maneələrə ilişib qalır, amma bir dəfə belə, iki dəfə belə, üç dəfə, dörd dəfə belə, beşinci dəfə dəmir parçası, elə bil, gözü varmış kimi, heç nəyə ilişməyib maneələrin arasından özünə yol tapır və gedib maqnitə yapışır.

Məmmədağa birdən-birə Fazilin danışdığı bu söhbəti yadına saldı və fikirləşdi ki, dəmir parçası dəmir parçasıdı, amma o da öz maqnitinə yol tapır. Bunu fikirləşdi və maşının qazını artırdı və burasını da arzuladı ki, kaş bu günlərdə axşamlar Zuğulbada həmişə gilavar əsəydi.

Xanım qarı isə illərin qarasına deyinə-deyinə yerindən dikəlib asfalt yola baxdı və fikirləşdi ki, bu maşın avtobusdan rahat gedir...

...Meyvə-tərəvəz köşkünə səhər-səhər təzə pomidor gəlmişdi və köşkün qabağına xeyli adam yığılmışdı. Ağ çitdən pencək geymiş satıcı qız pomidorları plastmas ləyənə yığıb tərəziyə qoyurdu və alıcıları bir-bir yola salırdı.

Milisioner Səfər asta addımlarla köşkə yaxınlaşıb bir-birinin üstünə yığılmış pomidor yeşiklərinə baxdı və fikirləşdi ki, bu il meyvə-tərəvəz yaxşıca boldur. Milisioner Səfər burasını da fikirləşdi ki, kim nə deyir-desin, amma dünyada Abşeron pomidoruna çatan pomidor olmaz.

Milisioner Səfər həmişəki kimi, formasının dəmir düymələrini diş tozu ilə silib təmizləmişdi və indi pencəyindəki, papağındakı düymələr yenə də çıraq kimi hər tərəfə işıq saçırdı.

Milisioner Səfər tərəzinin yanına gəldi və əlini uzadıb yeşikdən bir pomidor götürdu, orasına-burasına baxıb öz-özüylə danışırmış kimi yavaşdan:

– Sənə yazığım gəldi, – dedi. – Şikayəti şikayət kimi eləmədim... Ikicə ili vardı azı... On beş sutka yatacaq yenə...

Satıcı qız pomidorları plastmas qaba yığıb tərəzinin gözünə qoydu və işindən ayrılmayıb:

– Çox nahaq yerə! – dedi. – Mənə minnət qoyma.

Milisioner Səfər əlindəki pomidoru yenə o tərəf-bu tərəfə çevirib:

– Sənə minnət qoymuram, – dedi və bir az sıxıla-sıxıla əlavə etdi: – Nə qədər ki, cavansan, özünə bir gün ağla. Gec olacaq sonra... Adam deyil o... deyil...

«Itdir, it!» – bu sözləri isə milisioner Səfər ürəyində dedi.

Sonra yeşikdən götürdüyü pomidoru yerinə qoyub meyvə- tərəvəz köşkündən uzaqlaşdı.

Satıcı qız pomidorları plastmas ləyənə yığıb tərəzinin gözünə qoyurdu.

Alıcılar pomidorun yaxşısını istəyirdilər, pul verirdilər, xırdasını alırdılar, amma heç kim bilmirdi ki, bu gecə onlar şirin yuxuda olanda Zuğulbanın göyündə Humay quşu uçmuşdu və həmin Humay quşunun kölgəsi indi də, həmişəki kimi, pomidorsatan bu ağ pencəkli qızın üstünə düşmüşdü...

2 avqust – 12 noyabr 1974.
Zuğulba – Bakı.

TOYUĞUN DIRI QALMASI

(Əncir ağacı)

